

VOLUME 3 NUMBER 2 JUNE 2022

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in January and June. The electronic version of the journal can be read at <https://dergipark.org.tr/en/pub/jatr>. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same web side. JATR uses plagiarism software in order to detect and prevent plagiarism. JATR is indexed in ASOS İndeks, EuroPub and ResearchBib.

Owner & Editor in Chief

Behçet Kemal Yeşilbursa

Editor

Ayşegül Amanda Jane Audrey Yeşilbursa

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Advisory Board

Ayşegül Sever	Marmara University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Dilek Barlas	Koç University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
İlan Pappé	University of Exeter
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University
Sevinç Aliyeva	Azerbaijani National Academy of Sciences
Sevtap Demirci	Boğaziçi University
Taha Niyazi Karaca	Yozgat Bozok University
Temuçin Faik Ertan	Ankara University
William Hale	University of London (Emeritus)
Yücel Güçlü	Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Board of Referees

Arpad Hornyak	Hungarian Academy of Sciences
Ayşegül Sever	Marmara University
Betül Batır	İstanbul University
Bilgin Çelik	Dokuz Eylül University
Burcu Kurt	İstanbul Teknik University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Deniz Yıldırım	Ordu University
Dilek Barlas	Koç University
Doğan Duman	Dokuz Eylül University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Eminalp Malkoç	İstanbul Teknik University
Esra Özsüer	İstanbul University
Fahriye Begüm Yıldızeli	Bilecik Şeyh Edabali University
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Fevzi Çakmak	Dokuz Eylül University
Figen Atabey	Ağrı İbrahim Çeçen University
Fuat Uçar	Giresun University
Gizem Zencirci	Providence College, USA
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
İbrahim Erdal	Yozgat Bozok University
İlan Pappé	University of Exeter
İsmail Köse	Karadeniz Teknik University
İsmail Şahin	Bandırma Onyediy Eylül University
Kemal Çiçek	Journal of Yeni Türkiye
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mehmet Tuncer	Çankaya University
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Şahin	Dokuz Eylül University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Mustafa Yılmaz	Hacettepe University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Nedim Yalansız	Dokuz Eylül University
Neşe Özden	Ankara University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Rezzan Ünalp	Ankara Ufuk University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Şerif Demir
Sevinç Aliyeva
Sevtap Demirci
Taha Niyazi Karaca
Temuçin Faik Ertan
William Hale
Yasemin Doğaner
Yücel Güçlü

Siirt University
Azerbaijan National Academy of Sciences
Boğaziçi University
Yozgat Bozok University
Ankara University
University of London (Emeritus)
Hacettepe University
Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Referees of this Issue

Abdurrahman Bozkurt

İstanbul University

Adnan Altun

Bolu Abant İzzet Baysal University

Cemil Cahit Yeşilbursa

Gazi University

Fahri Kılıç

Bolu Abant İzzet Baysal University

Kaya Tuncer Çağlayan

Ondokuz Mayıs University

Kemal Çiçek

Yeni Türkiye Dergisi

Kubilay Yazıcı

Niğde Ömer Halisdemir University

Necdet Hayta

Gazi University

Nuray Özdemir

Bolu Abant İzzet Baysal University

Ramazan Erhan Güllü

İstanbul University

Tufan Turan

Sakarya University

Tülay Aydın

Kahramanmaraş Şütçü İmam University

Table of Contents

- i Cover Pages**
- vi Table of Contents**
- vii Editorial**
- Research Articles**
1. Armenian Terror against Turks in Italy and the Italian Public Opinion
Mevlüt ÇELEBİ
33. Bir Fransız'ın Gözünden İngiliz Eğitim Sistemi: "İngiliz Mekteplerinde Terbiye"
Gönül TÜRKAN DEMİR
58. İngiliz Büyükelçisi George Clerk'in Raporlarında Türkiye'de Alfabe Değişikliği
Fahri KILIÇ
79. İngiltere'nin Türkiye'ye Yönelik İktisadi Girişimleri (1942-1943)
Hande BALIM
100. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İngiliz Diplomatik İlişkileri (1793-1853)
İbrahim ÇAKIR
125. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Hava Savunmasını Güçlendirmek İçin İngiltere'den Talep Ettiği Askeri Yardımlar (1936-1939)
Nihan Eyüboğlu ERDEM
- Reports**
156. Review on Turkish – British Relations in Various Fields (January – May 2022)
Batuhan ULUKÜTÜK
- Interview**
- Book Review**
173. Ozan Özavcı, *Dangerous Gifts: Imperialism, Security, and Civil Wars in the Levant, 1798-1864*, (Oxford: Oxford University Press, 2021).
Çiğdem BALIM
177. Resul Babaoğlu, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)*, (İstanbul: Libra Kitap, 2019).
İlker DOĞAN
182. Önder Kaya, *Robert Kolej: İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022).
Taha Ayça AYDEMİR

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Dear Readers,

In Volume 3 Issue 2 of the Journal of Anglo-Turkish Relations, we have six research articles, one short reports, one interview, and three book reviews.

In the first article, Mevlüt ÇELEBİ makes use of Italian sources to discuss Italian public opinion regarding acts of terror against Turks in Italy by Armenians between 1896 and 1981.

In the second article, Gönül Türkan DEMİR presents an account of the opinions of French sociologist, Paul Descamps, regarding the British education system in the 1920s, according to Doctor Sabri's Turkish translations of Descamps' articles.

Fahri KILIÇ, in the third article, discusses the reports of the British Ambassador to Ankara, George Clerk, regarding the change of alphabet in Turkey.

The fourth article, authored by Hande BALIM, presents an account of British economic activities with Turkey in 1942 and 1943, which had been conducted to prevent Turkey from coming under Axis influence during the Second World War.

İbrahim ÇAKIR, in the fifth article, uses Ottoman archival documents to present an account of British-Turkish diplomatic relations in the first half of the 19th Century.

The final article was written by Nihan Eyüboğlu ERDEM, who outlines Turkey's requests for military aid from Britain during the second world war.

In addition to the research articles there is one short report by Batuhan ULUKÜTÜK, who reviews the various activities conducted between Britain and Turkey in the first half of 2022.

The interview in this issue was conducted with Sir David LOGAN, former British Ambassador to Ankara. Amanda YEŞİLBURSA asked Sir David about his observations on key events in Turkish history during his period of service.

The first of three books reviews was written by Çiğdem BALIM, who reviewed Ozan ÖZAVCI's *Dangerous Gifts: Imperialism, Security, and Civil Wars in the Levant, 1798-1864*, (Oxford: Oxford University Press, 2021). The second, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)* (İstanbul: Libra Kitap, 2019) by Resul Babaoğlu, was authored by İlker DOĞAN. Finally, Taha Ayça AYDEMİR reviews Önder Kaya's *Robert Kolej: İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022).

We hope you enjoy this collection of works that we have brought together in this issue, and we look forward to meeting you again with the next issue.

20 June 2022

JATR Editorial Team

Armenian Terror against Turks in Italy and the Italian Public Opinion

Mevlüt ÇELEBİ¹

Abstract

Armenians used terror as an effective tool in their struggle for independence against the Ottoman Empire. It is possible to examine the terrorist activities of Armenians against the Ottoman Empire and later the Republic of Turkey in three stages. First, the Ottoman Bank raid in Istanbul (August 26, 1896) and assassination against Sultan Abdul Hamit II (July 21, 1905). The second is the Nemesis operations they organized to take revenge against the leaders of the Union and Progress Party, which took the deportation decision in 1915 after the Armistice of Mudros. The third stage is the attacks they launched against the Turkish diplomats in different countries around the globe in the 1970s. This article examines the attacks of Armenian terrorist organizations against Turks in Italy. These are the murder of Sait Halim Pasha, the grand vizier of the Ottoman Government, which took the deportation decision (6 December 1921), the martyrdom of Turkey's Vatican Ambassador Taha Carım, (9 June 1977), the injury of Turkey's Vatican Ambassador Vecdi Türel (April 17, 1980), and the second secretary of the Turkish Embassy in Rome, Gökberk Ergenekon (October 25, 1981). In our study, in which we used Italian sources, the repercussions of the assassinations in the Italian public opinion were examined.

Keywords: Armenian Terror, Armenian Terror in Italy, Sait Halim Pasha, Taha Carım, Vecdi Türel, Gökberk Ergenekon, Arshavir Shiragian, Monte Melkonian.

İtalya'da Türklere Karşı Ermeni Terörü ve İtalyan Kamuoyu

Özet

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde, Türk olmayan unsurlar, 19. yüzyılda kendi devletlerini kurmak için bağımsızlık mücadelesine başladılar. Bu halklardan birisi de uzun yüzyıllar Anadolu'da Türklere birlikte yaşayan Ermenilerdir. Ermeniler de bağımsızlık mücadelelerinde, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar çıkarttılar, Avrupa devletlerinden yardım gördüler ve terörü amaçlarına ulaşmak için etkili bir silah olarak kullandılar. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı terör faaliyetlerini üç aşamada incelemek mümkündür. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basmaları (26 Ağustos 1896) ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı suikast düzenlemeleridir. (21 Temmuz 1905) İkincisi, Mondros Mütarekesi'nden sonra, 1915'te tehcir kararı alan İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerine karşı intikam almak amacıyla düzenledikleri Nemesis operasyonlarıdır. Üçüncü aşama da 1970'lerde dünyanın değişik ülkelerindeki Türk diplomatlarına karşı başlattıkları saldırılardır. Bu yazıda Ermeni terör örgütlerinin Türklere karşı İtalya'da yaptıkları saldırılar incelenmektedir. Bu çerçevede İtalya'da ikisi ölümle, ikisi yaralanmayla sonuçlanan dört saldırı incelenmektedir. Bunlar, Tehcir kararı alan Osmanlı Hükümeti'nin sadrazamı Sait Halim Paşa'nın öldürülmesi (6 Aralık 1921), Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım'ın şehit edilmesi, (9 Haziran 1977), Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel'in yaralanması (17 Nisan 1980) ve Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği İkinci Kâtibi Gökberk Ergenekon'a karşı saldırıdır. (25 Ekim 1981). Çalışmamızda Türk ve İtalyan kaynakları birlikte kullanılmıştır. Suikastların Türk ve İtalya kamuoyundaki yankıları ve ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Terörü, İtalya'da Ermeni Terörü, İtalya ve Ermeni Meselesi, Sait Halim Paşa, Taha Carım, Vecdi Türel, Gökberk Ergenekon.

¹ Prof. Dr., Ege University, Faculty of Letters, Department of History, İzmir. E-mail: mevlutcelebi@yahoo.com. <https://orcid.org/0000-0001-8244-661X>

Introduction

The independence movements, fed by the idea of Nationalism spread by the French Revolution, began to show their effects in the Ottoman Empire in a short time. Non-Muslims living in other parts of the empire and meanwhile in Anatolia also participated in the revolts that started especially in the Balkans. One of these communities was Armenians. The most important aspect of the Armenian independence movement that distinguishes it from other nations is the effective use of terrorist acts. It is probably not a coincidence that the Hinchak Committee was established in Geneva in 1887 and the Dashnak Committee in 1890 in order to organize the Armenian revolts and terrorist acts.²

We think that it would be appropriate to evaluate the terror perpetrated by the Armenians against the Turks in three stages. The first period is from the 1890s until the Armistice of Mudros. The two most important actions in this period, the Ottoman Bank raid (26 August 1896) and an assassination attempt against Sultan Abdul Hamit II. (July 21, 1905), the raid on the Ottoman Bank, which was the “Central Bank” of the Ottoman Empire, is the most important event up to that time in terms of introducing the Armenian issue to the world and its impact.³

The second stage is the period of revenge attacks on behalf of Nemesis, the ancient Greek goddess of justice and revenge, after the Armistice of Mudros. At the 9th Congress of the Dashnak Armenian Revolutionary Federations, which gathered in Yerevan on September 27-October 3, 1919, it was decided to take action for retaliation and revenge. The Armenians first compiled a list of Unionist leaders and Ottoman rulers, whom they claimed were responsible for the deportations and deaths. Sait Halim Pasha was also included in this list as the head of the government that took the deportation decision. At the 27th Dashnak Regional Conference convened on July 8, 1920, the assassination to be launched against the Unionists was called “Nemesis.”⁴ The third stage of Armenian terrorism is the attacks against Turkish diplomats working abroad, which started in 1973. In this context, three terrorist attacks were carried out in Italy, one of which was fatal and two of which caused injury.

1. The Murder of Said Halim Pasha

1.1. Assassination

² Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century* (London: University of California Press, 1975), 104-131; 151-163.

³ Francis P. Hyland, *Armenian Terrorism: The Past, the Present, the Prospects*, Routledge (London and New York: Taylor&Francis Group, 2021), 16.

⁴ Eric Bogosian, *Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide* (New York: Little, Brown&Company, 2015), 110-111.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Said Halim Pasha was born in Cairo in 1864. He is the grandson of the Governor of Egypt Kavalalı Mehmed Ali Pasha. He settled in Istanbul in 1870 with his family. He completed his university education in the field of political sciences in Switzerland. He was given the rank of civil pasha by Abdul Hamid II. He was expelled from Istanbul in 1903 for having relations with the Young Turks. After the proclamation of the Constitutional Monarchy, he returned to Istanbul with other Unionists. He was elected as the general secretary of the Committee of Union and Progress in 1912. The following year, he was appointed to the office of grand vizier. The treaty of alliance with Germany on August 2, 1914, was made in his mansion. The most important event during his time as the Grand Vizier was the Ottoman Empire's entry into World War I. He was arrested on March 10, 1919, within the framework of the arrests made on charges of war and "Armenian Genocide" after the Armistice of Mudros. He was exiled by the British on 28 May 1919, first to Lemnos and then to Malta. When he was released on April 29, 1921, he went to Italy. He was martyred by Armenian terrorist Arshavir Shiragian on 6 December 1921 in Rome. His body was brought to Istanbul and after the funeral ceremony held on January 29, 1922, he was buried next to his father in the garden of Mahmut II Tomb.⁵

When Sait Halim Pasha left Malta, he first settled in a hotel in Palermo, Italy. Later, they settled in a hotel in Rome with his old friend Tefvik Azmi Bey. After spending the summer in Frascati, 30 kilometers from Rome, they returned to Rome and rented an apartment at the Palace Hotel. They later rented an apartment in Count Alberto Massei's villa at Bartolomeo Eustachio Street, No: 18. Here they started to live with servant Bilal, the Italian cook, the maid from Naples, and the Swiss waiter.

Sait Halim Pasha was killed with a single bullet by the Armenian terrorist Arshavir Shiragian on Tuesday, December 6, 1921. The assassination was carried out as follows: After lunch, Pasha and his friend Azmi Bey went out at 13: 30 and toured the museums in the Capitole. The visit was completed at 16: 00. They returned to their residence in a coach under Guglielmo Fiori. At this time, it was 5: 15 p.m. While Azmi Bey was getting out of the car and paying for the taxi, a short, stocky, dark-coloured man came out of the door he was hiding and headed for the coach. He stood on the side of the old grand vizier, who was about to descend, and shot Sait Pasha in the forehead with a single shot with a pistol. Pasha collapsed on the chair. While fleeing the scene, the killer was trying to drive away those who wanted to catch him by waving his gun. Azmi Bey, the coachman and Bilal went after the attacker. When the killer disappeared, they returned to the scene. When the murderer disappeared, they returned to the scene and carried Pasha to the hospital. Professor Caravani and Doctors

⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "Mehmed Said Halim Paşa", *Son Sadrazamlar IV* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982) 1893-1932; M. Hanefi Bostan, "Said Halim Paşa (1864-1921)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35 (2008), 557-560.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Carossi, Martinozzi and Bani, who were the first responders to Pasha, determined that the former grand vizier was dead.⁶

The most important point emphasized by the Italian newspapers, which announced the news of the assassination the next day, was why and by whom the murder was committed. Various predictions and assumptions were made from day one. While almost every newspaper pointed out that the assassination was a political murder and that the murderer was a foreigner, some did not hesitate to write that this foreigner was Armenian. While *La Stampa* stated that “The murderer is a foreigner, he must know his victim and know his habits”⁷, the Socialist Party’s media organ *Avanti!* wrote that the murderer was a foreigner.⁸ Some Italian newspapers openly stated that the murderer, described as “foreigner”, was an Armenian. One of them, *L’Epoca*, wrote that the cold-blooded gunman who shot Sait Halim was an Armenian gunman.⁹ *Il Secolo* also reported that the murder was thought to have been committed by Greeks or Armenians living in Rome. The newspaper used the subheading “An Armenian”, referring to the murderer, and Tevfik Azmi’s “An Armenian! He pointed out that he was shouting “An Armenian.”¹⁰ With similar statements, *Corriere della Sera* stated that the murderer of the Prince, who was the victim of a political murder, should be sought among the Armenian community living in Rome.¹¹ *L’Idea Nazionale* also stated that the act was persistently rumored to be an Armenian act, and that the investigators reduced the suspects to five Armenians.¹²

⁶ *Il Messaggero*, December 7, 1921; *La Stampa*, December 7, 1921; *L’Epoca*, December 7, 1921; *Il Secolo*, December 7, 1921; *Corriere della Sera*, December 8, 1921; *L’Idea Nazionale*, December 8, 1921; *Avanti!*, December 8, 1921. The killer Arshavir Shiragian briefly describes the assassination, which he gave an incorrect date as December 5, 1921: “I heard the sound of the coach coming first. Then the horses that came over me. I was excited. I could see Sait Halim and his bodyguard. At the same time, we came face to face with Sait Halim. “Yaren –Friend” he called to his bodyguard in a pleading voice. This was his last word. I aimed the muzzle at his right temple and fired. He slumped into the coach. The horses started galloping. At the same time, Tevfik Azmi drew his gun. I said, ‘I’ll shoot your gun. He threw the gun into the street. Now I had to get out of the car and get away from here. The horses were running fast, and they stopped in front of the Pasha’s mansion. After jumping out of the car, I aimed my gun and tried to keep people away. It got crowded. People surrounded me. I told them it was a political assassination. They didn’t mind, I shot at the pavement, made room for myself and started running. I heard Tevfik Azmi’s voice behind me. He was telling them to catch me. My followers were not leaving me. I ran away from my followers by running into the garden of a house. Out on Nomentana Avenue, I threw my gun under a pile of rubble. I was saved.” Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, trans. Kadri Mustafa Orağlı (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2006), 182-187.

⁷ *La Stampa*, December 7, 1921.

⁸ *Avanti!*, December 8, 1921.

⁹ *L’Epoca*, December 7, 1921.

¹⁰ *Il Secolo*, December 7, 1921.

¹¹ *Corriere della Sera*, December 8, 1921.

¹² *L’Idea Nazionale*, December 8, 1921.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Although certain information was given that the attacker was an Armenian, the murderer could not be caught. Years later, when his memoirs were published, it was learned that the murderer was Armenian Arshavir Shiragian. Born in 1900 in Istanbul, Shiragian grew up in a house where members of the Armenian revolutionary organization held meetings. He murdered the Armenian Vahe İhsan (27 March 1920) on the grounds that he was a “traitor”, with the task given by the Execution Bureau established in 1919. When he was given the task of killing Sait Halim Pasha, he went to Rome in the summer of 1921 and started to follow his tracks. When he came across Tefvik Azmi, he followed him to the Pasha and killed him on 6 December 1921. Returning to Istanbul, Shiragian went to Germany as part of the Nemesis operations and killed Bahattin Şakir and Trabzon Governor Cemal Azmi in Berlin on April 17, 1922. Arshavir Shiragian, who later settled in the United States in 1923, began to write his memoirs in 1965. Filled with false information, like a movie script, his memoirs, in which he portrays himself as a hero, were published by his daughter Sonia Shiragian in 1976, three years after his death.¹³ Shiragian’s memoirs were translated into Turkish and published in 1997 and 2006.¹⁴ Shiragian’s memoirs were also translated into Italian.¹⁵

1.2. Investigations

With the news of the assassination, the Italian authorities started an intense but fruitless attempt to catch the murderer or killers. Deputy Prosecutor Francesco Forlenga and Judicial Inspector Guido Mazzucchetti came to the hospital and took statements from Tefvik Azmi Bey and the maid Bilal. Azmi Bey said that he thought the action was carried out by an Armenian. From the Porta Pia Police Station, where the assassination took place, Commissioner Giurati and Deputy Commissioner Dr. Ferrara, they sealed the two rooms where the Pasha lived. Italian police officers questioned the Swiss maid and the Neapolitan cook.¹⁶ Italian police conducted a search of the former grand vizier’s apartment. In a drawer in the study, they found documents written in English and French about the entry of the Ottoman Empire into the war.¹⁷

The murder of a statesman who served as grand vizier in the Ottoman Empire in Rome is a murder that should embarrass Italy. That’s why the Italian police started a serious investigation process to catch the killer. They sought the information of the people who

¹³ Arshavir Shiragian, *The Legacy, Memoirs of an Armenian Patriot*, trans. Sonia Shiragian (Watertown, Massachusetts: Hairenik Press, 1976), 218 p.

¹⁴ Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, trans. Kadri Mustafa Orağlı (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1997, 2006)

¹⁵ Arshavir Shiragian, *Condannato a uccidere. Memorie di un patriota armeno* (Milano: Guerini E Associati, 2005)

¹⁶ *Il Messaggero*, December 7, 1921; *L’Idea Nazionale*, December 8, 1921.

¹⁷ *L’Epoca*, December 7, 1921; *La Stampa*, December 8, 1921; *Corriere d’Italia*, December 8, 1921; *Avanti!*, December 8, 1921.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

witnessed the incident, especially the coachman, along with the people who lived with and looked after the service of the Pasha.¹⁸ The coachman Guglielmo Fiori, who brought Pasha and Azmi Bey to their home during the interrogations, gave important information. Fiori said that they found a coach at the exit of Lazzaro Spallanzani Street, blocking the street so that they could not move forward, and gave the following information:

“I was coming from Tomacelli Street, Prince and his friend got into my coach from a painting store. Returning to the desolate Bartolomeo Eustachio Street, I saw a short, stocky young man with an American moustache come out through a door into the street. He approached the carriage, which had stopped in front of the prince’s house, and took a pistol from his pocket and fired at the prince. I didn’t even have time to be surprised. I saw the youth run away quickly and hastily, heard a scream and turned around: The prince was slumped on his back in the coach.”¹⁹

A construction was underway on the street where the assassination took place. The Italian police applied to the testimony of Giuseppe Moncadi, who worked as a bricklayer at this construction. The master said that a stranger took off his jacket and threw it to move more comfortably while fleeing in the direction of Via Lazzaro Spallanzani, and then disappeared towards Via Nomentana. Moncadi added that he saw two persons picking up the escaper’s discarded clothes and then disappearing into the alley. Master stated that many people gathered at the scene and commented on the incident and gave another important information. He added that he had heard two people with foreign accents and clothes asking the doorkeeper Egisto Pini if the prince was dead. Receiving the answer that he was dead, he reported that these two people had moved away.²⁰

Italian police searched all hotels in Rome to catch the killer.²¹ These efforts of the Italian police did not yield any results, as the Italian newspapers of the period insistently stated. It is not known how the incompetence of the Italian police played a role in this, and how effective the protection of him by Greek and Armenian diplomats, as the terrorist confessed²², was not known, but the murderer Shiragian easily left Rome and returned to Istanbul. The murder of Pasha and the subject of the investigation came up again in the 1930s. The newspaper Son Posta, dated August 24, 1931, wrote that the Italian police requested information about the murder of Sait Halim Pasha from a “well-known person” living in the Bosphorus.²³ When this news appeared in the Cumhuriyet newspaper the next day²⁴, Tevfik

¹⁸ *Corriere d’Italia*, December 8, 1921; *Il Giornale d’Italia*, December 8, 1921.

¹⁹ *Il Secolo*, December 7, 1921.

²⁰ *L’Idea Nazionale*, December 8, 1921.

²¹ *Corriere d’Italia*, December 8, 1921.

²² Şiracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı* (2006), 200.

²³ *Son Posta*, August 24, 1931

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Azmi Bey, who was mentioned in the news as the person who was next to Sait Halim Pasha, felt the need to make a statement. He made a statement to the newspapers *Yeni Gün*²⁵ and *Son Posta*²⁶ and sent a letter to the newspaper *Cumhuriyet*²⁷, explaining that no information was requested from him. The murder of Sait Halim Pasha was forgotten for many years, like many similar events.

2. The Murder of Taha Carım

2.1. Assassination

In the 1970s, Armenian terrorism came back to the world agenda with attacks that resulted in the deaths of many innocent Turks and foreigners. The first action of Armenian terrorists against Turkish diplomats was carried out in the United States. On January 27, 1973, in Santa Barbara, Turkey's Los Angeles Consul General Mehmet Baydar and his deputy Bahadır Demir were shot dead by an elderly Armenian immigrant named Gourgen (Karakin) Yanikian. Yanikian's advice to "kill the Turkish representatives and keep the Armenian question on the agenda everywhere"²⁸ was quickly implemented. Various Armenian armed terrorist organizations were established to spread terrorism. There are two terrorist organizations whose names are most frequently encountered in attacks against Turkish diplomats in Italy: The ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) and JCAG (Justice Commandos Against Armenian Genocide). The aim of both organizations is to introduce Turkey as a "genocider" through terrorist acts, to provide support in the world public opinion, and finally to unite eastern and western Armenia to establish a great Armenia. To achieve this goal, they carried out bloody terrorist attacks in Italy as well as in different countries of the world.

Taha Carım, who served as Turkey's Ambassador to the Vatican, was shot in the back by an Armenian terrorist while opening the entrance door of the building where he was residing in Rome on June 9, 1977. It is unthinkable that a terrorist act that took place in Italy, which is suffering from terrorism, would not attract attention and not be reported in the press. However, we found that the Italian newspapers we examined saw the assassination of Taha Carım as an ordinary event and did not dwell on it much after reporting the attack. In order to pay homage to the victim of the attack in their country's capital, news about the developments and the funeral is expected, at least until the ambassador's body is sent to his country.

²⁴ *Cumhuriyet*, August 25, 1931.

²⁵ *Yeni Gün*, August 26, 1931.

²⁶ *Son Posta*, August 26, 1931.

²⁷ *Cumhuriyet*, August 27, 1931.

²⁸ Adem Uzun, "Cumhuriyet Döneminde Ermeni Terörizmi: "Asala Terörü'nden PKK Terörü'ne", *Türk Yurdu*, 28/248 (April 2008), 54.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

However, it is not possible to see the care shown by the Vatican state and the Italian politicians in the Carim assassination in the Italian press.

The Italian press started to give the first news about the assassination on 10 June. It is seen that some newspapers refer to the events of 1915 in the news where information close to each other is given and photographs are used. After writing that the assassination was carried out by an Armenian, La Stampa reported that the ambassador was shot in the head and shoulder with two bullets fired from a 9-caliber pistol by a foreigner who managed to escape immediately after the attack. The newspaper, which is of the opinion that the cause of the attack is unknown, described the murder as follows:

“Ambassador was opening the door with the key he had inserted in the entrance door of his residence. A tall youth wearing a dark suit with sunglasses approached quickly and fired two shots. The assassin was escaping through the second entrance of the garden as Taha Carim collapsed to the ground begging for help. Upon the cries of the diplomat, the driver and the doorman of the building rushed to his aid and put the injured person’s head on a pillow. About twenty minutes later, he was transported by ambulance to Umberto Hospital, where the long and delicate intervention took place. Meanwhile, the director of the Umberto Improta Regional Police Station had arrived at the scene of the attack. Elio Grappasonni, 51, the ambassador’s driver, said that when they arrived at the ambassador’s residence, he noticed the young man waiting at the nearby bus stop. Then the diplomat got out of the car and that young man walked towards the entrance of the building as the driver began manoeuvring to park the car. Actually, the car used is an embassy official car, but today it was in repair and the ambassador used his own car. Despite this, the attacker, who knew him well, recognized Carim even though he was not an official vehicle, approached him quickly, almost running, and fired. Carim has been the Vatican Ambassador of Turkey since 1973. The only trace appears to be a threatening letter the ambassador received in March. In the letter sent by a secret organization of Armenians living in Turkey, it was stated that if the Turkish government did not release the Armenian political prisoners within two months, an attack would be carried out against a Turkish person residing in Italy. Therefore, until recently, Carim was regularly accompanied by police officers. However, those conducting the investigation do not rule out other possibilities. Other possibilities include Kurds, Armenians, and even Greek Cypriots.”²⁹

Il Tempo, who gave the assassination as an example of an increase in political violence of all kinds, used a meaningful title: “Two bullets and six hours of agony.” The newspaper wrote that the Turkish diplomat was killed by an organization called “Defender of the

²⁹ La Stampa, June 10, 1977.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Oppressed Armenians.” The driver Elio Grappasonni described the assassination to the aforementioned newspaper as follows:

“I brought the ambassador home using his private Peugeot car with diplomatic plates. The embassy car was under repair. I stood in front of the door to the garden that surrounded the house and asked if there were any afternoon instructions. He replied to me, ‘Thank you Elio, I will go to my American friend alone this afternoon.’ The ambassador got out of the car, started walking towards the entrance door, and entered through the door. He crossed the short garden and, holding the bag with his gun, which he had been carrying for a while, in his left hand, took out the key to open the door. I had closed the left door of the car, and as I was closing the right door, I saw a young man enter through the door and fired two shots, then turned the corner of the house and fled. The ambassador said, ‘Help me, help me, I’m bleeding’ as I ran towards him, and then he collapsed to the ground. I started screaming, the doorman came. We immediately called 113 and called an ambulance. Then we put a pillow under the ambassador’s head to stop the gushing blood. An ambulance arrived a few minutes later.”³⁰

The newspaper wrote that it was almost certain that the assassination was carried out by the Armenians, despite taking into account every possibility. Repeating that Carim had no enemies, *Il Tempo* added: “But he had an enemy: an Armenian terrorist.”³¹

*Paese Sera*³² and *Gazetta del Popolo* also covered the assassination as we reported. *Gazetta del Popolo* added that the attack was claimed by a secret Armenian organization in Beirut.³³ The Communist Party’s media organ, *L’Unita*, repeated the information that Carim was hit by bullets fired from a distance of no more than 30 centimeters, fell to the ground after being shot in the chin and chest, and that the assassin managed to escape and lose his track.³⁴ *Il Sole 24 Ore* gave a small news story on its first page with the headline “Turkey’s Vatican Ambassador Killed in Rome” without comment.³⁵ The Italian newspaper *Il Messaggero* gave the assassination of Taha Carim in the most dramatic way. A photograph in the newspaper is enough to show the gravity of the incident. In the photo taken right after the assassination, the doorman slightly lifted the ambassador who was lying on the ground, as if posing while waiting for an ambulance. In the photo, the ambassador is lying on his side, glasses in his eyes, the police and other unrelated people around. They act as if everything is

³⁰ *Il Tempo*, June 10, 1977; *Archive of the Embassy of the Republic of Turkey in Rome (AERTR)*, File (F.) 123 (Press: 1960-1979)

³¹ *Il Tempo*, June 10, 1977; *Archive of the Embassy of the Republic of Turkey in Rome (AERTR)*, File (F.) 123 (Press: 1960-1979)

³² *Paese Sera*, June 10, 1977.

³³ *Gazetta del Popolo*, June 10, 1977.

³⁴ *L’Unita*, June 10, 1977; *AERTR*, (F. 123 (Press: 1960-1979)

³⁵ *Il Sole 24 Ore*, June 10, 1977.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

normal.³⁶ L'Osservatore Romano, the organ of the Papacy, announced the murder of Carim as follows: *"The act of violence cost the life of an innocent with a cowardly and treacherous attack. This action is never acceptable in terms of morality, humanity, personal rights and ideology... We sincerely join in the mourning of the relatives of the esteemed diplomat, who are saddened by his death."*³⁷

In the 1970s, Armenians, on the one hand, killed innocent people in the name of "revenge" with terrorist acts, on the other hand, they tried to create a conscious victimization. Admittedly, they were successful in their efforts. In fact, the public opinion of many countries of the world was ready to accept the events that took place a hundred years ago and were told unilaterally, as the Armenians narrated. That's why they camouflaged terrorism, knowingly or unknowingly, by making publications to justify the murder of Turkish diplomats. While the news of the assassination of Turkish diplomats in any country was announced, two messages were hidden in the news that "Turks massacred Armenians and Armenian fighters/guerrillas, or terrorists assassinated Turkish diplomats to avenge this." The first and most important was the falsification of "the Turks massacred the Armenians", and for many countries this was not a matter of debate but a definite fact. The killing or injury of innocent Turkish diplomats was trivialized in the shadow of this expression. It is possible to see this scene in Italy as well. It was the newspapers that put a comment in the Italian press that "one and a half million Armenians were massacred in the Ottoman Empire in 1915," along with the news of assassinations such as *Gazetta del Popolo*³⁸ and *La Voce Repubblicana*.³⁹ It is also possible to come across those who make lengthy comments such as *Il Tempo*⁴⁰ and *Paese Sera*⁴¹ that can excuse the assassination, and those who publish maps of Armenia, including a part of Turkey.

2.2. Investigations

The Italian Police started a feverish work across the country, as the Armenians claimed responsibility for the other attacks of the Armenians. As *Gazetta del Popolo* wrote, while the police were looking for the murderer of the ambassador among the Armenians⁴², some Armenians were detained and arrested. Robot photos of the killer were distributed. Precautions were taken at the border, and the border gates were warned to be careful in case the assassin might leave the country.⁴³ The Prosecutor Giovanni Di Matteo, who led the

³⁶ *Il Messaggero*, June 10, 1977.

³⁷ *Archive of the Vatican Embassy of the Republic of Turkey (AVERT)*, Taha Carim, Document (D) 2; *L'Osservatore Romano*, June 10-11, 1977.

³⁸ *Gazetta del Popolo*, June 10, 1977.

³⁹ *La Voce Repubblicana*, June 10, 1977.

⁴⁰ *Il Tempo*, June 10, 1977.

⁴¹ *Paese Sera*, June 10, 1977.

⁴² *Gazetta del Popolo*, June 11, 1977.

⁴³ *Gazetta del Popolo*, June 11, 1977; *Milliyet*, June 15, 1977.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

investigation, instructed Deputy Prosecutor Santacroce and the Head of the Political Department, Improta, to personally follow up on the investigations. According to investigators, it was possible that the man seen shooting Carim did not act alone. Indeed, some witnesses said they saw the killer fleeing with another man, after exiting through a back door onto Monteverdi Street.⁴⁴

Italian newspapers on June 12 announced that Italian police had found a 9-caliber pistol manufactured in a foreign factory in the toilet of a bar near the place where the murder was committed. According to investigators, the pistol was the weapon used in the assassination of Taha Carim.⁴⁵ A few days later, the Italian police declared that this pistol, which was found, was a Turkish product made by Kırkkale MKE.⁴⁶ Turkish security units determined that this information was false. Two police chiefs from Turkey were sent to Italy to assist the Italian police and get first-hand information. They worked with the Italian police between 17 and 21 June 1977. One of them, Mustafa Yiğit, stated in the report he sent to Ankara on 20 June that “the gun is not a Turkish pistol from Kırkkale factory, as claimed by the Italian police... It is a Hungarian-made Wallam 9 mm calibre pistol.”⁴⁷

Despite this cooperation, no clue could be obtained to shed light on the murder. The following year, the Rome Prosecutor’s Office announced that the case was closed. This statement was met with astonishment and some anger in Turkey. The news appeared in the Turkish newspapers of June 30, 1978⁴⁸, that the Italian authorities closed the Carim assassination case, and some journalists wrote articles criticizing the decision.⁴⁹ The Turkish Ministry of Foreign Affairs sent an instruction to the Roman Ambassador asking him to convey to the relevant Italian authorities that “the closing of the file cannot be accepted by us”. Responding to the embassy’s initiative in this direction two months later, the Italian Ministry of Foreign Affairs reported the result of their investigation as follows: “*The prosecution file regarding the murder of Ambassador Carim could not be closed. Closing is not possible. However, currently available evidence is insufficient. For this reason, the Italian judicial authorities have the opportunity to conduct an actual study on the subject. If new elements emerge, the investigation will continue with great care. Turkey should be sure of this.*”⁵⁰

⁴⁴ AERTR, F. 123, (Press: 1960-1979); *L’Unita*, June 10, 1977; *Gazetta del Popolo*, June 10, 1977.

⁴⁵ *Corriere della Sera*, June 12, 1977; *L’Unita*, June 12, 1977; AERTR, F. 123, (Press: 1960-1979); *Hürriyet*, June 13, 1977; *Tercüman*, June 13, 1977.

⁴⁶ *Hürriyet*, June 17, 1977; *Milliyet*, June 17, 1977; *Cumhuriyet*, June 17, 1977; *Tercüman*, June 17, 1977; *Son Havadis*, June 17, 1977.

⁴⁷ Bilâl N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* 1 (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), 238-239.

⁴⁸ *Hürriyet*, June 30, 1978; *Tercüman*, June 30, 1978.

⁴⁹ Murat Sertoğlu, “Kapanan Dosya,” *Dünya*, July 3, 1978; Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız*, 240-241.

⁵⁰ Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız*, 240-241.

No “new elements” emerged that would illuminate the Carim assassination, which the Italian authorities meant. But this neglect led to events that upset the Italians. Two Italian citizens were killed and 14 injured as a result of the detonation of the bomb that Armenian terrorists put in the Turkish Airlines office in Rome on the evening of March 10, 1980.

3. Assassination of Vecdi Türel

3.1. Assassination

Armenian terrorists attacked the Vatican Ambassador of Turkey, Vecdi Türel, on Thursday, April 17, 1980, on his way to the embassy from his home. Türel was born on 1 July 1917 in Istanbul. He graduated from Galatasaray High School and Geneva Law School. He entered the Ministry of Foreign Affairs in 1946. He served at various levels of the Ministry. He was appointed to the Vatican Embassy in 1978. Türel accompanied Pope Jean Paul II during his official visit to Turkey in November 1979.⁵¹

The information given by the American secret service to the Turkish intelligence that a group of Armenians came to Rome from Iran⁵² was soon confirmed by the attack on Vecdi Türel. Turkey’s Ambassador to Rome Ali Binkaya reported that Vecdi Türel was injured as a result of an assassination by Armenians, in a telegram he sent to Ankara at 10:15 on April 17, 1980. In the report he sent to the ministry about the attack, Vatican Embassy Undersecretary Yetkin Adayılmaz wrote:

“Ambassador Vecdi Türel was attacked in his office car at the exit point to the main boulevard, 70-80 meters away from the residence. The terrorists, who are estimated to be three people, caught the office car in crossfire from the right, left and rear. Our ambassador immediately threw himself on the floor of the car, thus avoiding absolute death. He was hit by two bullets and his wounds were not fatal. A single bullet entered the right cheek of the security officer Tahsin Güvenç, who was in the office car and sitting to the right of the driver and remained in the cheek below the ear. Veysel Çakmak, the other security officer sitting to the left of the ambassador in the back, and the official driver survived the incident unscathed. The guards jumped out of the right front and left rear doors and engaged in an armed conflict with the terrorists. The security guard Tahsin Güvenç, who ran after one of the terrorists and fired a few shots, fell to the ground 10-15 meters away due to the effect of his wound, and the terrorist turned the corner and disappeared. The other security officer, Veysel Çakmak, continued to hold on to the other two terrorists and injured one of them. The weapon dropped

⁵¹ Bilâl N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, 2 (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), 909-910.

⁵² From the interview we had with Prof. Dr. Kenan Gürsoy on 27 June 2013 in Rome, The Vatican Ambassador of Turkey between 2009-2014.

by the terrorists was handed over to the police. The Italian police authorities immediately seized the incident and started an investigation."⁵³

According to the report dated April 21, 1980, prepared by the Rome Police, the assassination was carried out as follows:

*"The Vatican Ambassador of Turkey departed from the address Via Lovanio 24, where he resides, at around 9.25 am on 17 April. The vehicle stopped at the intersection of Via Lovanio and Viale Liegi due to traffic. Meanwhile, the two young men, possibly assisted by a third accomplice, fired a gun repeatedly at the vehicle with the diplomatic license plate. In addition to Türel, there were driver Ennio Grappasonni, and the ambassador's security guards Tahsin Güvenç and Veysel Çakmak in the car. Both security officers, one of whom was injured, immediately counter-attacked and got out of the car and started following the attackers. Meanwhile, Güvenç, who was following the attackers fleeing from Via Lovanio and Via Yser, fell to the ground, while Çakmak fired two shots at one of the attackers. The gun dropped by the attacker, who was probably injured in his right arm, was later found."*⁵⁴

3.2. Assassination in Italian Public opinion

The assassination of Vecdi Türel is the second attack by Armenian terrorists against Turkish diplomats in Italy. This assassination had less coverage in the Italian press than the first one, Carim. The biggest factor in this should be that the ambassador survived the attack with injuries. However, the attack on an ambassador in the Italian capital is of course newsworthy and Italian newspapers covered the assassination. In order to preserve the standards of fairness, we must state that the Italian press published more objectively than the Carim assassination and at least did not interpret the past events unilaterally.

The newspaper Corriere della Sera, in its news titled "Armenian terrorist commandos wounded Turkey's ambassador to the Vatican with two bullets"⁵⁵, reflected the assassination as we described earlier. Il Messaggero's news titled "Turkish Ambassador and his civilian bodyguard injured by Armenians" also included a photograph of the injured ambassador. The assassination was given as short news like in other newspapers, but from the first page.⁵⁶ The news, written by Raffaello Sassano and published in Gazzetta del Popolo, included photos of the ambassador and the injured security guard. In this article, which is the most extensive news in the Italian press, he described the occurrence of the assassination as follows:

"The assassination occurred at 09:30 yesterday morning. The commandos of three or four with their faces uncovered waited in the traffic jam-packed street for the ambassador, the large office car carrying the driver and two special guards. Many bullets went through the

⁵³ Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız* 2, 911-912.

⁵⁴ *AVERT*, Vecdi Türel, D. 8, p. 3.

⁵⁵ *Corriere della Sera*, April 18, 1980.

⁵⁶ *Il Messaggero*, April 18, 1980.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

windows of the car. One of the guards, who was hit by a bullet in his face, threw himself out of the car with a pistol in hand and returned fire. It was a coincidence that there were no more victims from stray bullets. A stray bullet entered through the window of a building in Viale Liegi. Two old ladies who were in the house avoided being the target of bullets because they were in another room. The Ambassador was brought to University Hospital in a bullet-riddled Buick. The condition of the ambassador, who was injured in the right shoulder and chest, is not serious. On the contrary, the situation of his bodyguard, who was shot in the jaw, is serious. Ambassador Türel lived for several months in the same house where his successor, who was killed by a terrorist, lived on Paisiello Street. A year ago, it moved to the penthouse of building 24 on Lovanio Avenue. Every morning at about nine o'clock he drove to work with his driver in front of the building. Two guards would go up to the top floor and come to the car with the diplomat. But the measures were not enough to prevent the Armenian terrorists from taking action.”⁵⁷

Announcing the assassination on its first page, *Il Popolo* preferred the headline “A political assassination in Rome yesterday morning”. The newspaper, which also published the photograph of the wounded Ambassador, summarized the assassination as it is known, and also touched on some details.

“Apparently, they were two men with guns. They got out of a car whose type has not yet been determined and quickly approached the ambassador’s car, one on one side and the other on the other. They fired very quickly, almost without hesitation. The bullets shot the 30-year-old bodyguard of the ambassador, Tahsin Güvenç, in the jaw. Although injured, the man realized what had happened and tried to save the diplomat by pushing him under the car. However, two bullets had already penetrated the hood, reaching Türel’s arm and left shoulder. Immediately after the armed attack, Güvenç and the other bodyguard pursued the two attackers and opened fire. However, the injured bodyguard could not stand at one point and collapsed to the ground. He was rescued by some by-passers and taken to the hospital. It was a good coincidence that the bullets fired by criminal attackers did not harm by-passers. A bullet hit the shutters of a first-floor window across the street from where the attack took place.”⁵⁸

L’Unita newspaper announced the assassination as a short news on its first page: “Armenian Attack in Rome: Ambassador and driver were injured. Yesterday morning, in Viale Liegi in Parioli, two-man commandos opened fire as the diplomat’s car was passing, injuring Ambassador Türel and his bodyguard. The latter, although seriously injured, chased

⁵⁷ *Gazetta del Popolo*, April 18, 1980.

⁵⁸ *Il Popolo*, April 18, 1980.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

attackers among the people. There were gunshots and perhaps one of the terrorists was shot.”⁵⁹

As can be seen in the examples we gave, this time the Italian newspapers reflected the assassination more objectively. As in the murder of Taha Carım, they avoided making a publication that excused the assassination. In fact, as a country suffering from terrorism, Italy could not be expected to behave otherwise. Pope Jean Paul II condemned the assassination of Türel in his Sunday speech addressing the public in Saint Pierre Square on Sunday, April 20, 1980. Expressing his sadness at the assassination, the Pope said: “*I thank God that the assassination did not have more serious consequences. While I reiterate my sincere wishes for a recovery to the Honourable Ambassador and the injured officer, I would also like to reiterate that I condemn the unfair methods that cause anger in all honourable consciences.*”⁶⁰

Despite these positive and constructive approaches, it should not be ignored that the attackers were not caught this time. Immediately after the assassination, an unknown person phoned the Reuter Agency’s Beirut office and reported that they claimed responsibility for the attack on behalf of the “Armenian Genocide Justice Commandos.”⁶¹ On the evening of the assassination and the next day, several house searches were conducted on the possibility that the injured terrorist might be hiding with Armenians residing in Rome. Moreover, on the night of April 18, the police were called and reported that those who injured the Turkish ambassador were hiding in a garage in Piazza Ronchi. There was no positive result from the raid on that place and another garage nearby.⁶² In fact, it is unacceptable for terrorists not to be caught. In the centre of Rome, 3-4 men are assassinating the ambassador of a country with weapons in their hands. Moreover, the failure of the Italian police, who came to the scene a few minutes after the incident, was admitted by the Italian authorities. Head of the Italian Political Police, Dr. Andreozzi said: “*We are very sorry to miss the attackers, but we have taken every precaution to apprehend the perpetrators of this bloody incident and have launched a manhunt in Rome.*”⁶³

This manhunt did not yield any results and this assassination took its place among the unsolved events.

4. Gökberk Ergenekon Assassination

4.1. Assassination

⁵⁹ *L’Unita*, April 18, 1980.

⁶⁰ *AVERT*, Vecdi Türel, D. 2; *Son Havadis*, April 21, 1980; Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız 2*, 915-916.

⁶¹ *AVERT*, Vecdi Türel, D. 6; *Son Havadis*, April 18, 1980.

⁶² *AVERT*, Vecdi Türel, B. 6; *Son Havadis*, April 18, 1980.

⁶³ *Hürriyet*, April 18, 1980.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

On Sunday, October 25, 1981, in the centre of Rome, this time the target of the bullets of an Armenian terrorist was the diplomat, the Second Secretary of the Turkish Embassy in Rome, Gökberk Ergenekon. Ergenekon was born on March 20, 1953, in Ankara. He graduated from Ankara University, Faculty of Political Sciences in 1976 and entered the Ministry of Foreign Affairs the same year. As his first assignment abroad, he was appointed as the Second Secretary of the Roman Embassy on September 28, 1979.⁶⁴ In 1983, he resigned from his position at the State Department, where he had “happily worked” in his own words, and entered politics.⁶⁵ In the 1991 elections, he was elected as a deputy from Antalya in the True Path Party and served as the Minister of State in the government established by Süleyman Demirel (November 1991-June 1993).

Gökberk Ergenekon told us about the assassination he was subjected to in Rome:

“The assassination was on Sunday. On Sundays, I usually stop by the embassy for a few hours so that I can arrange work for the next day. I left my house at San Giovanni in Laterano. Because of the possibility of the Armenians plotting an assassination on me, I got into the habit of looking around first when I left the house. There did not appear to be any troublesome situation. I arrived at Via dei Normanni, where I parked my car. I preferred there because I thought it was the most difficult place for a possible attack. I got in the car and sat down, looking in the rear-view mirror. In the mirror, I saw a man with a messy beard. A white bag he was holding with both hands caught my attention. I thought it was unintentional. If he is carrying something heavy, a plastic bag will not carry it. He comes towards me with quick steps, getting between the two cars. He fired three shots at that time, without taking the gun out of the bag. Tactically they shoot that way. They tighten it like this so that the hives stay in the bag and no evidence is left. One of the three bullets he fired came to my right arm, and the other to my left elbow for raising my arm. A bullet landed on my left wrist as I threw the head back. Then he started running. I was after him and started shooting. He crossed the opposite sidewalk and climbed the steps of the park ahead. I shot another one, the man fell to the ground. But it was raining lightly, and the ground was wet so I couldn’t be sure. Then he got up and started running again. I came back to the restaurant under my house. People we already know. They heard the noise. I had not seen my scars before. Gun in hand, I sat down. I told the restaurant owners to call the police, they said ‘we called’. 3-5 minutes later, two police cars came from separate directions, almost colliding. The police from the terror team kissed me to show their joy that I was saved. I briefly told the case. They took my empty casings. Then they took me to the San Giovanni Laterano Hospital. I called the

⁶⁴ Prime Ministry Republic Archive, 30-11-1-0-558-8-17-11.

⁶⁵ We had two face-to-face meetings with Mr. Gökberk Ergenekon at his home in Ankara, the first on 10 December 2019 and the other on 13 December 2021. I thank the Minister for his interest and support.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

embassy with a phone I found at the hospital and told the incident and said that I was in the hospital.”⁶⁶

The Italian newspaper Paese Sera reflects the attack on Ergenekon in the most detailed way. The assassination was announced in detail in an article written by Emilio Radice. The headline: “Yesterday, a diplomat from the Turkish Embassy was assassinated. He was injured, he returned fire”. The newspaper, which also included a photograph of Ergenekon taken on a stretcher in the hospital, reported the assassination as follows:

“Yesterday afternoon, near the Colosseum, an assassination took place against a diplomat from the Turkish Embassy. A young man, whose identity is unknown, fired several shots at Gökberk Ergenekon, who was born 28 years ago in Ankara but has been residing in our city, Laterano, at number 24, San Giovanni, for three years. Assassination is claimed by ASALA. The diplomat, who was wounded in his arms by a pair of bullets, then managed to respond with his .38 gun. The attacker fled by running down the side streets. He is likely to be injured and the police are monitoring all hospitals and outpatient clinics he may go to for treatment. However, those who took responsibility for the assassination added that “the commando has returned to the base”. Ergenekon underwent surgery at San Giovanni Hospital and a bullet was removed. The assassin had precise information. Perhaps he had identified his victim by monitoring the comings and goings of the diplomat at the Turkish Embassy. A little after 4:00 p.m., completely unaware of what awaited him, the diplomat left the house and headed straight for his car, which he had parked on Normanni Street. Ergenekon opened his car door and sat behind the wheel. He didn’t have time to start the engine as a man in his thirties, dressed in windbreakers and jeans, with dark hair and a thick beard, approached him. The attacker drew his gun and fired three rounds at the diplomat. One bullet hit the victim’s left wrist, another hit his right arm, the third completely missed the target and lodged in the floor. Ergenekon did not give the assassin time to open fire and he owes his salvation to this. Like almost all Turkish diplomats, who have long been the target of Armenian and Kurdish separatists, he carried a special 38 pistol on his belt. The diplomat, with remarkable logic and spirit, managed to use it, and this time he opened fire. Completely stunned by this reaction, the shooter turned around and ran frantically amid the hum of the bullets fired at him. He staggered for a moment, possibly wounded by a bullet, but then managed to escape. The diplomat was taken to San Giovanni Hospital by a car from the Celio police station a few minutes later. Here he was operated on by Professor Pisano and was subsequently hospitalized. Talking to journalists, he said: “It is almost certain that the attacker was an Armenian.”⁶⁷

⁶⁶ From interviews with Mr. Gökberk Ergenekon on 10 December 2019 and 13 December 2021.

⁶⁷ Paese Sera, October 26, 1981.

Other Italian newspapers also published various news about the event. Details about the assassination news, which were mostly given on the first page, were given on the inside pages. There are some details in the news where the same information is repeated and the picture of Ergenekon injured in the hospital is used. La Stampa, while telling the events in an impressive language, also gave some different information. Reiterating that the attack was claimed by ASALA, the newspaper said that the unknown person who read a statement said, “We will continue. We will follow all Turkish fascist diplomats in the world. Victory is ours,” he added. La Stampa claimed that Ergenekon collapsed to the ground after the conflict and some by-passers rescued him and took him to the hospital. The main claim of the Italian newspaper, “Diplomat has been in Rome since 79. He doesn’t seem to have the qualifications Second Secretary.”⁶⁸ Il Popolo newspaper also claimed that the “24 September Group” affiliated with ASALA claimed responsibility for the assassination of Ergenekon and accused the injured Turkish diplomat of being a member of the secret Turkish service. Il Popolo recorded that a man who called the media said in the press release: “At four o’clock in the afternoon, on the orders of September 24, our organization attacked the headquarters of the Turkish fascist regime in Rome. Fierce clashes broke out between the revolutionaries and the guards of the Turkish headquarters, and as a result, a Turkish diplomat affiliated with the Turkish fascist intelligence service MIT was shot. The group returned safely to base.”⁶⁹ While repeating what is known, L’Unita newspaper asked a critical question: “Who rescued the injured attacker after the attack on the Turkish diplomat?”⁷⁰

4.2. Investigation and Confrontation

After the assassination, the Italian police launched an intense but again unsuccessful attempt. There was no result either. However, the Armenians were also disturbed by such efforts and threatened the Italian state. According to the news of La Stampa newspaper, ASALA, in its press release in Beirut, warned the Italian government not to “continue the hostile policy towards the interests of the Armenian people.”⁷¹ However, during this period, there were events in many European countries that caused discomfort from the Armenians. In November, ASALA’s heroin warehouse was discovered in Denmark.⁷² French police launched several operations against Armenian organizations that smuggle heroin.⁷³ On 11 November 1981, Lebanese national Dimitriu Giorgiu was caught at Orly airport with a fake passport issued from the Greek Cypriot side. The finding of a scar on the arm of the captured Armenian terrorist caused attention to be drawn to him. Upon the arrest of its leader, Dimitriu

⁶⁸ *La Stampa*, October 26, 1981.

⁶⁹ *Il Popolo*, October 27, 1981.

⁷⁰ *L’Unita*, October 27, 1981.

⁷¹ *La Stampa*, October 30, 1981.

⁷² *Tercüman*, November 8, 1981.

⁷³ *Hürriyet*, November 13, 1981.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Giorgiu, ASALA threatened France with attacking French diplomats if it did not release the captured terrorist. This threat was effective and the French police, on the orders of the very top⁷⁴, took the terrorist to the airport to release him. However, the Creteil district prosecutor ordered the arrest of Dimitriu Giorgiu for “carrying a false passport.” Investigations began to be made on whether Dimitriu Giorgiu was the terrorist who attacked Ergenekon on October 25 and was injured due to the wound on his arm, and whether he went to Rome in the last month.⁷⁵ Meanwhile, the French Police announced that this terrorist caught in Orly may be the person who wanted to kill Ergenekon in Rome.⁷⁶

During the meeting between Italian Prime Minister Giovanni Spadoloni and French President François Mitterrand in Paris on 19 November, Dimitriu Giorgiu was also on the agenda. It was discussed that he should be extradited to Italy with the possibility that he may have been involved in the assassination attempt against Ergenekon.⁷⁷ It was decided to confront the terrorist Dimitriu Giorgiu and Gökberk Ergenekon. Ergenekon went to Paris on 19 November 1981 for this confrontation, and on 20 November the confrontation was held in Paris’s Fresnes Prison. Mr. Gökberk Ergenekon told us the following about this confrontation: “We went to France. Italian prosecutor with us, we went to the prison. They put five men and confronted them. The guys are bearded, I’ve already seen a few seconds. They asked which one. None of them look like the terrorist who shot me.”⁷⁸

France, threatened by ASALA, began to seek a solution to get rid of Dimitriu Giorgiu. The Italians were reluctant to take this “hot potato” Giorgiu into their hands, fearing that it might lead to actions by Armenian militants.⁷⁹ France found the solution: deporting the Armenian terrorist from France to Lebanon after a frivolous judgment.⁸⁰ The French court that tried Giorgiu sentenced him to 4 months in prison for possession of a fake passport, which was also suspended.⁸¹ Deported from France, alias Dimitri Giorgiu, real name Hachik

⁷⁴ *Hürriyet* gave the following information about who gave this order: “The number of people who argue that this person is Gaston Defferre, the Minister of Interior, whom we know as the enemy of the Turkish and the patron of the Armenian agitators, is increasing.” *Hürriyet*, November 17, 1981. In our interview, Mr. Ergenekon also drew attention to Gaston Defferre’s closeness with the Armenians and said that the French police had caught this terrorist despite his sympathy for the Armenians. From interviews with Mr. Gökberk Ergenekon on 10 December 2019 and 13 December 2021.

⁷⁵ *Hürriyet*, November 15, 1981; *Cumhuriyet*, November 15, 1981; *Milliyet*, November 16, 1981.

⁷⁶ *Milliyet*, November 16, 1981.

⁷⁷ *La Stampa*, November 20, 1981.

⁷⁸ From interviews with Mr. Gökberk Ergenekon on 10 December 2019 and 13 December 2021.

⁷⁹ *La Stampa*, November 21, 1981. *L’Espresso*, one of Italy’s important news magazines, wrote that a “peace agreement” was signed between the Italian secret services and Armenian terrorists during this period. *Hürriyet*, November 17, 1981.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, November 23, 1981; *Milliyet*, November 23, 1981.

⁸¹ *Cumhuriyet*, December 9, 1981; *Milliyet*, December 9, 1981.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Avedisyan, was sent to Beirut on 9 December. The terrorist, who was sent to Beirut and whose name was announced as Haçik Avedisyan, attended a press conference held here with his face masked and it was announced that his real name was Monte Melkonian.⁸² The terrorist named Monte Melkonian is one of the important leaders of ASALA. Continuing his actions against the Turks in the following years, Melkonian commanded the Armenian forces in the Karabakh War in the 1990s. He was killed in a clash with Azerbaijani forces on June 12, 1993.⁸³

Conclusion

Sait Halim Pasha, one of the two grand viziers among Turkish diplomats and statesmen killed by Armenian terrorists, was victimized by a political assassination in Italy. From this point of view, Italy is one of the two countries with the highest level of martyrs. Despite its pro-Armenian stance, the Italian public opinion was neutral towards the assassination of Sait Halim Pasha. Despite the reference to the events during the war, it was clearly stated that the assassination was a political murder, that it was carried out by a foreigner and that this foreigner was Armenian.

It is very easy to see that this balanced approach changed in favour of the Armenians in the 1970s. Although it is one of the countries with the most intense terrorist attacks in Europe, the Italian public opinion approached the assassination of Taha Carım with prejudice and bias. Although the newspapers of the period announced the news of the assassination, some of them followed a publishing policy that justified the murder as if it were done for revenge. Sait Halim Pasha can never be an excuse for a terrorist attack, but it is clear that he has responsibility as the head of the government that took the deportation decision. However, the fact that the Italian press lost its partially objective approach in the 1970s is a remarkable change. Italian newspapers, following a publication that would mitigate the murder of Taha Carım, who had no other responsibility than representing the Turkish Republic, by showing the Armenians as victims and oppressed, applied double standards. This tolerance towards Armenian terrorism backfired over time, at a time when terrorism was also killed on the street in Italy almost every day. An event took place that partially ended the tolerance towards Armenian terrorism in Italy: The bomb that Armenians planted in the office of Turkish Airlines in Rome was detonated on the evening of March 10, 1980. As a result of the explosion, two Italians were killed, and 14 Italians were injured. After this incident, it is seen that the Italian press took a more neutral and anti-terrorist stance against the assassinations of Vecdi Türel and Gökberk Ergenekon by Armenians in Italy.

⁸² *Milliyet*, December 11, 1981.

⁸³ https://en.wikipedia.org/wiki/Monte_Melkonian (Access: 07.03.2022)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Another striking aspect of the four attacks in Italy is that none of the perpetrators were caught. We have no evidence that the Italian police deliberately did not apprehend the perpetrators. However, it is also clear that there is a security weakness and the failure of the Italian police, even if it is not intentional.

Bibliography

1. Archive Documents

Archive of the Embassy of the Republic of Turkey in Rome

Archive of the Vatican Embassy of the Republic of Turkey

2. Turkish and Italian periodicals

Avanti!, December 8, 1921.

Corriere d'Italia, December 8, 1921.

Corriere della Sera, December 8, 1921. June 12, 1977. April 18, 1980.

Cumhuriyet, August 25, 27, 1931. June 17, 1977. November 15, 23, 1981; December 9, 1981.

Gazetta del Popolo, June 10, 11, 1977. April 18, 1980.

Hürriyet, June 13, 17, 1977. April 18, 1980. November 13, 15, 17, 1981.

Il Giornale d'Italia, December 8, 1921.

Il Messaggero, December 7, 1921. June 10, 1977. April 18, 1980.

Il Popolo, April 18, 1980. October 27, 1981

Il Secolo, December 7, 1921.

Il Sole 24 Ore, June 10, 1977.

Il Tempo, June 10, 1977.

L'Epoca, December 7, 1921.

L'Idea Nazionale, December 8, 1921.

L'Osservatore Romano, June 10-11, 1977.

L'Unita, June 10, 12, 1977. April 18, 1980. October 27, 1981.

La Stampa, December 7, 8, 1921. October 30, 1981; November 20, 1981.

La Stampa, June 10, 1977. October 26, 1981.

La Voce Repubblicana, June 10, 1977.

Milliyet, June 15, 17, 1977. June 30, 1978. November 16, 23, 1981. December 9, 11, 1981.

Paese Sera, June 10, 1977. October 26, 1981.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Son Havadis, June 17, 1977. April 18, 21, 1980.

Son Posta, August 24,26, 1931.

Tercüman, June 13, 17, 1977. June 30, 1978. November 8, 1981.

Yeni Gün, August 26, 1931.

3. Books and Articles

Bogosian Eric, *Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide*, New York: Little, Brown&Company, 2015.

Bostan, M. Hanefi, “Said Halim Paşa (1864-1921)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5 (2008), 557-560.

Hyland, Francis P., *Armenian Terrorism: The Past, the Present, the Prospects*, London and Newyork: Routlodge, Taylor&Francis Group, 2021.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Mehmed Said Halim Paşa”, *Son Sadrazamlar IV*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 1893-1932.

Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, London: University of California Press, 1975.

Sertoğlu, Murat, “Kapanan Dosya”, *Dünya*, July 3, 1978.

Shiragian, Arshavir, *Condannato a uccidere. Memorie di un patriota armeno*, Milano: Guerini E Associati, 2005.

Shiragian, Arshavir, *The Legacy, Memoirs of an Armenian Patriot*, trans. Sonia Shiragian, Watertown, Massachusets: Hairenik Press, 1976.

Şıracıyan, Arşavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, trans. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1997, 2006.

Şimşir, Bilâl N., *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, 1-2, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

Uzun, Adem, “Cumhuriyet Döneminde Ermeni Terörizmi: “Asala Terörü’nden PKK Terörü’ne”, *Türk Yurdu*, 28/248 (April 2008), 54-60.

4. Interviews

Name-Surname: Kenan Gürsoy

Date of Birth: December 29, 1950

Duty: Vatican Ambassador of Turkey (2009-2014)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Interview Date: 27 June 2013

Name-Surname: Gökberk Ergenekon

Date of Birth: March 20, 1953

Duty: The Second Secretary of the Turkish Embassy in Rome (1979-1982)

Interview Date: December 10, 2019, and December 13, 2021

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendices

Appendix-1: The villa and murder scene where Sait Halim Pasha resided in Rome (16.09.2021).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendix-2: Assassination news of Il Messaggero newspaper (07.12.1921).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendix-3: The garden where Taha Carım was killed (25.08.2013)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendix-4: Paese Sera (10.06.1977).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendix-5: Via Lovanio, where the assassination of Vecdi Türel took place (27.06.2013).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendix-6: Il Popolo (18.04.1980).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Appendix-7: The assassination site where Gökberk Ergenekon parked his car (25.09.2021).

Appendix-8: Paese Sera (26.10.1981).

Lunedì 26 ottobre 1981

PAESE SERA / CRONACA DI ROMA

Attentato, ieri, contro un diplomatico dell'ambasciata turca

Ferito, ha risposto al fuoco

L'agguato al Colosseo - Il killer si è avvicinato all'auto e ha sparato diversi colpi - Alla reazione è fuggito

di EMILIO RADICE

ATTENTATO contro un diplomatico dell'ambasciata turca ieri pomeriggio nei pressi del Colosseo. Un giovane sconosciuto ha sparato diversi colpi di pistola contro Gokberk Ergenekon, nato ad Ankara 26 anni fa, ma da tre residente nella nostra città in via San Giovanni in Laterano 24. L'attentato è stato rivendicato a Parigi dall'Esercito segreto armato per la liberazione dell'Armenia. Il diplomatico è stato ferito da un paio di proiettili alle braccia, poi è riuscito ad imporre la sua calibro 38 e a rispondere al fuoco. L'attentatore si è dato alla fuga correndo nei vicci sotto le colle del Celio. È probabile che sia rimasto a sua volta e la polizia tieglio controllo tutti gli ospedali e gli ambulatori dove potrebbe presentarsi per essere soccorso, anche se chi ha riferito ha aggiunto che il nemando è già rientrato alla casa. Gokberk Ergenekon è operato al San Giovanni e gli è stato estratta una pallottola. Si è detto con-

vino di essere rimasto vittima di un fanatico irredentista armeno.

Un attentato studiato nei minimi particolari ma fallito nella sua esecuzione. Il sicario era in possesso di precise informazioni. Forse aveva individuato la sua vittima osservando l'andirivieni della ventina di funzionari dell'ambasciata turca di via Palestro 26. Poi aveva agguato il suo uomo fino a scoprire l'indirizzo della sua abitazione, in via San Giovanni in Laterano.

Poco dopo le 16, del tutto ignaro di quello che lo aspettava, il giovane diplomatico è uscito di casa e si è diretto verso la sua automobile parcheggiata in via dei Normanni. Gokberk Ergenekon ha aperto lo sportello della vettura si è seduto al volante. Non ha fatto in tempo a mettere in moto che gli si è affiancato un uomo sulla trentina, vestito con una giacca a vento, jeans, capelli scuri e una folta barba. Il killer ha estratto una pistola e ha sparato tre colpi in rapida successione contro il funzionario d'ambasciata. La mira è stata poco precisa. Un proiettile ha preso il polso sinistro della vittima, un altro ha trapassato il braccio destro, poco sotto l'ascella, un terzo ha mancato del tutto il bersaglio e si è conficcato nella fessura.

Gokberk Ergenekon non ha dato tempo all'attentatore di sparare colpi, e a questo deve la sua salvezza. Come quasi tutti i diplomatici turchi, da tempo nel mirino degli irredentisti armeni e curdi, portava alla cintura una grossa calibro 38 special a tamburo. Il diplomatico, con notevole presenza di spirito, è riuscito a impugnare e a sua volta ha aperto il fuoco. Il sicario è stato preso del tutto all'improvviso da questa reazione, ha voltato le spalle e si è messo a correre all'imparata, fra il sibilo dei proiettili sparati gli dietro. Per un istante ha anche barcollato, forse ferito da una pallottola, ma poi è riuscito a dileguarsi.

Il diplomatico è stato soccorso pochi istanti dopo da un au-

to del commissariato Celio e portato al San Giovanni. Qui è stato operato dal professor Pisano e poi ricoverato. Se la caverà con una quindicina di giorni di degenza. Parlando con i giornalisti ha detto: «Quasi sicuramente l'attentatore era un armeno». L'affermazione ha tutte le caratteristiche della credibilità. Non è la prima volta infatti che i militanti delle tante organizzazioni clandestine, che combattono per l'indipendenza dell'Armenia, colpiscono nella nostra città. Nel 1977 cadde freddato con due colpi di pistola, Taha Carim, ambasciatore turco presso la Santa Sede. Poi ci fu un'impressionante escalation di attentati col tritolo (nel marzo dell'80 una bomba deposta davanti all'ufficio turco di piazza della Repubblica causò due morti fra i passanti).

Infine, nell'aprile dell'anno scorso, l'attentato contro Vecdi Turci, nuovo ambasciatore di Ankara presso il Vaticano, succeduto al collega assassinato.

Il diplomatico turco Gokberk Ergenekon in ospedale

Bir Fransız'ın Gözünden İngiliz Eğitim Sistemi: “İngiliz Mekteplerinde Terbiye”

Gönül TÜRKAN DEMİR¹

Özet

Eğitim hem bireysel hem toplumsal hem de toplumlar arası bir kavram olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle tarih boyunca eğitim kavramına yüklenen anlamlar toplumdan topluma değişmiş ve gelişmiştir. Her millet kendi geleceğini güvence altına alma konusunda eğitimi önemli ve etkin bir araç olarak görmüştür. Dünyada meydana gelen değişimler, gelişmeler eğitimden beklentileri de değiştirmiştir. Geçmişte ve gelecekte tüm milletler en iyi, en çağdaş olana ulaşabilmek için eğitim sistemlerini sürekli yenilemiştir ve yenileyecektir. Bu bağlamda toplumlar, diğer toplumların eğitim sistemlerini inceleyerek kendi sistemlerini yeniden düzenleme konusunda evrensel ve çağdaş olana ulaşmaya çalışmaktadır. Günümüzde karşılaştırmalı eğitim çalışmaları eğitim bilimleri içinde bir alt disiplin oluşturmakla beraber bu çalışmaların tarihi de oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu çalışmada Fransız sosyolog Paul Descamps tarafından İngiliz eğitim sistemi ile ilgili yayımlanmış olan makaleler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmaya konu edilen makaleler 1924-1925 yıllarında yayınlanan Muallimler Mecmuası adlı dergide Doktor Sabri tarafından tercüme edilerek Türk eğitimcileriyle paylaşılmıştır. Osmanlıca olan makalelerin transkripsiyonu yapılmış ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İngiliz eğitim sistemini, okulların yapısını, eğitim yönetimini, öğretmen ve öğrencilerin durumunu, İngiliz ailelerinin eğitimden beklentilerini örneklerle açıklayan Descamps, aynı zamanda Fransa eğitim sistemi ile karşılaştırmalara da yer vermiştir. Descamps İngiltere'ye yapmış olduğu seyahatte pek çok İngiliz okulunu ziyaret etmiş, öğretmenler ve öğrencilerle görüşme imkânı bulmuştur. Gözlemleri sonucunda hazırladığı eserin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında eğitimcilerin çıkardığı bir dergide yayınlanmış olması hem Türk eğitim tarihi açısından hem de İngiliz eğitim tarihi açısından önem taşımaktadır. Çalışma sonucunda karşılaştırmalı eğitim tarihi alanına da katkı sağlanması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Paul Descamps, İngiliz Eğitim Sistemi, Karşılaştırmalı Eğitim, Muallimler Mecmuası.

British Education System from the eye of a Frenchman: “Education in British schools”

Abstract

Education is an individual, social and community concept. For this reason, the meanings attributed to the concept of education throughout history have changed and developed from society to society. Every nation has seen education as an important and effective tool in securing its own future. Changes and developments in the world have also changed the expectations from education. In the past and in the future, all nations have constantly renewed and will renew their education systems in order to reach the best and most contemporary. In this context, societies are trying to reach the universal and contemporary in reorganizing their own systems by examining the education systems of other societies. Today, although comparative education studies constitute a sub-discipline in educational sciences, the history of these studies is also quite old. In this study, the articles

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, E-posta: gonul2818@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-6056-4137>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

published by the French sociologist Paul Descamps about the English education system were examined by document analysis method. The articles subject to the study were translated by Doctor Sabri in the journal Muallimler Mecmuası, published in 1924-1925, and shared with Turkish educators. The articles in Ottoman Turkish were transcribed and content analysis was carried out. Descamps, which explains the British education system, the structure of schools, educational administration, the situation of teachers and students, and the expectations of British families from education, also includes comparisons with the French education system. During his trip to England, Descamps visited many British schools and had the opportunity to meet with teachers and students. The fact that the work he prepared because of his observations was published in a journal published by educators in the first years of the Republic of Turkey is important both in terms of Turkish education history and British education history. As a result of the study, it is expected to contribute to the field of comparative education history.

Key Words: Paul Descamps, British Education System, Comparative Education, Muallimler Mecmuası.

Giriş

Eğitim, insanın var oluşuyla birlikte ortaya çıkmış ve en ilkel topluluklardan günümüzün modern toplumlarına varana kadar tarihin her döneminde önemini korumuş ve insanlığın bugün geldiği noktanın temelini oluşturmuştur. Bilim ve düşünce hayatında meydana gelen gelişmeler bir süreklilik göstermekle birlikte, tek bir topluma mal edilemeyecek kadar kültürler arası alışverişin ve etkileşimin bütüncül bir sonucudur. Bu bağlamda eğitim kavramı her bir toplum için özel, farklı ve ulusal bir anlam ifade etmekle birlikte bir o kadar da evrensel bir kavramdır.

Tarih boyunca tüm uluslar, kendilerinden farklı ulusların eğitim sistemlerini incelemiş, bu sistemlerden etkilenmiştir². 18. yy'dan itibaren sosyal bilimlerde başlayan gelişmeler 19. yy'da sosyoloji, antropoloji gibi yeni disiplinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır³. Bu dönemden itibaren toplumları oluşturan temel dinamikler ve bunların toplum ve birey üzerindeki etkilerinin modern, bilimsel yöntemlerle incelenmesi sosyal bilimlerdeki gelişmeleri hızlandırmıştır. Sosyal bilimler, konusunu insandan alması sebebiyle birbiriyle bağlantılı disiplinler arası yaklaşımlar ve yöntemlerinde uygulanabileceği bir zemine sahiptir. Bu bağlamda bir toplumun, başka toplumların eğitim sistemlerine, bu sistemlerin o topluma olan etkilerine kayıtsız kalamaması sonucunda karşılaştırmalı eğitim çalışmalarının multidisipliner bir alan olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Karşılaştırmalı eğitim çalışmalarını, Türkoğlu, *“farklı kültürler ve farklı ülkelerde iki veya daha fazla eğitim sisteminin benzerliklerini ve farklılıklarını tanımlamaya yardım eden, benzer görünen olguları açıklayan ve insanları eğitime yolları hakkında yararlı teklifler getiren bir disiplin”* şeklinde

² Mustafa Ergün, *Karşılaştırmalı Eğitim*, Malatya, 1985, <https://readgur.com/doc/597062/kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Ft%C4%B1rma%C4%B1-e%C4%9Fitim---prof.dr.-mustafa-erg%C3%BCn> (Son erişim 12 Şubat 2022).

³ Hüseyin Gazi Topdemir, Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2012.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

tanımlamıştır⁴. Karşılaştırmalı eğitimin farklı tanımlamaları yapılmış olsa da yapılan her tanımın ortak noktasında kendinden farklı bir kültürün eğitim sisteminin bir parçasının ya da bütününün incelenmesi, benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulması yer almaktadır.

Bu çalışmada incelenen makalelerin içeriğine bakıldığında eğitim, sosyoloji ve tarih disiplinlerini bir arada görmek mümkündür. Çalışmaya konu edilen makaleler Paul Descamps⁵ tarafından yazılmış ve Doktor Sabri tarafından tercüme edilerek 1924-25 yıllarında Muallimler Mecmuasında⁶ yayınlanmıştır. Toplamda 10 farklı sayıda bölüm bölüm yayınlanan makalelerde İngiliz (Anglo-Sakson) eğitim sisteminin özellikle İngiliz toplumu biçimlendirmesi açısından değerlendirildiği görülmektedir. Yazar Descamps, İngiltere’de farklı bölgelerde bulunan pek çok okulu bizzat ziyaret etmiş ve gözlemlerini Fransa’da Science Sociale’de yayınlamıştır. Bu makalenin tercümesinin aynen Muallimler Mecmuasında yayınlandığı anlaşılmaktadır. Makalelerin içeriğine geçmeden önce bu makalelerin 1924-25 yılında eğitimciler tarafından çıkartılan bir dergide yayınlanmış olmasını dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak değerlendirmek faydalı olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yılları yeni kurulan devletin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi için toplumun her anlamda yeniden yapılandırıldığı önemli bir dönemdir. Siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel bir dizi inkılâp hareketinin gerçekleştirildiği bu yıllarda yapılan inkılâpların halk tarafından benimsenmesinde ve yeni rejimin sağlam temellere oturtulmasında en önemli görev öğretmenlere verilmiş ve öğretmenler Türk inkılabının temel direğini oluşturmuştur. Mustafa Kemal Atatürk daha milli mücadele sürecinde yapmış olduğu konuşmalarda eğitimin ve öğretmenlerin önemine dikkat çekmiş, insancıl, çağdaş ve milli bir eğitim sistemi oluşturulmasının önemini vurgulamıştır⁷.

1921 yılında Ankara’da toplanan Maarif Kongresinin açılış konuşmasının başında “*Halas-ı müstakbelimizin (gelecek kurtuluşumuzun) pişvayı mükerremleri (saygıdeğer öncüleri) olan Türkiye muallime ve muallimleri...*”⁸ şeklindeki hitabı öğretmenleri kurtuluşun öncüleri olarak gördüğünün önemli bir ispatıdır. Mustafa Kemal Atatürk’ün çağdaş ve milli

⁴ İrfan Erdoğan, Karşılaştırmalı Eğitim: Türk Eğitim Bilimleri Çalışmaları İçinde Önemszenmesi Gereken Bir Alan, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2003, 1-14.

⁵ Paul Descamps: Sosyoloji’de Le Play ekolünün en önemli temsilcilerinden biri olan Descamps, tecrübi sosyolojinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Descamps, “Modern İngiliz İçtimai Teşekkülleri-1914”, “Moder Purusyalı İçtimai Teşekkülleri-1916” gibi birçok eserin müellifidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, Kitap Tahlilleri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:7, 1952, 148-149.

⁶ Muallimler Mecmuası: 1922-1927 yılları arasında İstanbul Muallimler Birliği tarafından İstanbul’da yayınlanan dergi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Türkan Demir, *Atatürk Dönemi Eğitim Dergilerindeki Sosyal Bilimlerle İlgili Konuların İncelenmesi (1923-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, ss. 39.

⁷ İhsan Doğramacı, Atatürk ve Eğitim, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 1985, s. 654.

⁸ Yahya Akyüz, Atatürk Öğretmenlere Dedi ki..., *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 1981, s. 10.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

eğitim anlayışını ise şu sözlerinden anlamak mümkündür; “*Türk milletine gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden yararlanılacaktır; ancak temel kendi içimizden çıkmalıdır.*”⁹” Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Atatürk, geleneksel eğitim kurumlarının ve anlayışlarının yerine batı tarzı modern ama milli bir eğitim sistemi hedeflemiştir. Onun bu anlayışının dönemin eğitim hareketlerinde ve eğitim alanında yapılan inkılaplarda da kendini gösterdiği anlaşılmaktadır¹⁰.

Dönemin önemli eğitimcileri¹¹ Atatürk’ün istediği doğrultuda eğitim sisteminin modernleştirilmesi, laik, çağdaş, ilim ve fenne dayalı, bireyleri hayata hazırlayan bir eğitim sistemi oluşturmak için okulları, programları düzenlemişler ve öğretmenleri de o doğrultuda yetiştirmeye çalışmışlardır¹². Bu düzenlemeler gerçekleştirilirken dikkat edilen noktaları Doğan şu şekilde ifade etmiştir; “*Atatürk dönemindeki eğitim politikası saptanırken ve uygulamalar yönlendirilirken çeşitli dönemlerde eğitim sistemini yönlendiren İskolastizm, Hümanizm, Realizm, Pragmatizm vb. doktrinlerin hiçbirine bağlı kalınmadığı ve çeşitli görüşlerden yararlanarak Türkiye’deki sorunları çözecek şekilde bir senteze gidildiği görülmektedir.*”¹³

Dönemin eğitimcileri tarafından yayınlanan süreli yayınlar incelendiğinde dünyada hâkim olan çağdaş eğitim anlayışlarının yakından takip edildiği, yabancı uzmanların Türkiye’ye davet edilerek görüşlerine başvurulduğu ve Türk milleti için çağdaş ve milli bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır¹⁴.

Bu çalışmada incelenen makalelerde İngiliz eğitim sisteminin detaylı bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. O dönemde yayınlanan süreli yayınlarda sadece İngiltere değil Fransa, Rusya, İtalya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Almanya, Amerika, Danimarka gibi pek çok farklı ülkenin eğitim sistemlerinin anlatıldığı yazılara rastlamak mümkündür. Yine aynı dergilerde Türkiye’ye davet edilen yabancı uzmanların hazırlamış olduğu raporlarda yayınlanmıştır. İlâveten bu dergilerde Türk eğitim sisteminde, okul teşkilatında, programlarda, öğretim yöntem ve tekniklerinde gerçekleştirilen yeniliklerin de ilgililerle paylaşıldığı

⁹ Can Ekiz, Atatürk ve Eğitim Anlayışının Milli Karakteri, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, 2007, s. 25.

¹⁰ Volkan Aksoy, Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Kültürün Yeri ve Önemi, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 24, s. 419.

¹¹ Atatürk döneminde Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Sadrettin Celal Antel, Nafi Atuf Kansu, Halil Fikret Kanat, Mehmet Emin Erişirgil, Mustafa Necati, Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç, Faik Reşit Unat, Hıfzırahman Raşit Öymen, Kazım Nami Duru gibi isimler eğitim alanında öne çıkan kişilerdir. Bu isimlerden bazıları çeşitli dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı da yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bknz. Demir, a.g.e. s. 6-7.

¹² Hıfzı Doğan, Atatürk’ün İşlevsel Eğitim Anlayışı, *Eğitim ve Bilim*, Cilt: 6, Sayı: 34, 1981, s. 6.

¹³ a.g.e. s. 7-8.

¹⁴ Gönül Türkan Demir, 1918-1938 Yılları Arasında Yayınlanan Eğitim Dergilerindeki Karşılaştırmalı Eğitim Makalelerinin İncelenmesi, *Cumhuriyet International Journal of Education*, Cilt: 1, Sayı: 6, 2017, s. 16.

görülmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak Atatürk dönemi eğitim politikalarının ve uygulamalarının temelinde amaçlanan hedeflere ulaşmak için gösterilen gayreti anlamak mümkündür. Bu dönemde gerçekleştirilen yeniliklerde tüm dünyada etkili olan fikirlerin ve eğitim anlayışlarının izlerinin tespit edilmesi açısından bu yayınların içeriklerinin doğru analiz edilmesi cumhuriyet dönemi Türk eğitim felsefesinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. İncelenen makalelerin yazarı olan Paul Descamps'ın, Ülken'e¹⁵ göre Le Play'in başlatmış olduğu tecrübi sosyoloji ekolünün en güçlü temsilcilerinden olması nedeniyle sosyoloji alanına yapmış olduğu önemli katkılar göz önüne alındığında bu çalışmanın tarihsel bakış açısına sağladığı katkının yanı sıra sosyolojik açıdan da yeni çalışmalara fikir oluşturmaya beklenmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Muallimler Mecmuası'nda yayınlanan İngiliz Mekteplerinde Terbiye başlıklı makale serisinin incelendiği bu çalışma doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiş nitel bir araştırmadır. Doküman incelemesi sosyal bilimlerle ilgili birçok disiplin için tek başına bir yöntem olarak kullanılabilir. Merriam'a göre nitel araştırmalarda dokümanların kullanılması gözlem veya görüşme yapmaktan farklı değildir¹⁶. Doküman incelemesi hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan bir süreçtir. Kurumsal raporlar, basın açıklamaları, anılar, günlükler, yazılı basın, periyodik yazılı kaynaklar, magazin, dergi ve kitaplar doküman analizine konu olabilecek çeşitli yazılı materyallere örnek gösterilebilir. Doküman analizi sırasında dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma aşamalarına uygun hareket edilmesi önem taşımaktadır¹⁷. Bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılırken, incelenen dokümanların orijinalliği, güvenilirliği kontrol edilmiş ve hangi makalelerin kullanılacağı tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada incelenen makaleler 1924-1925 yılları arasında Muallimler Mecmuasında 10 farklı sayıda bölümler halinde yayınlanmıştır. Muallimler Mecmuasının ilgili sayılarına Hakkı Tarık Us koleksiyonundan dijital olarak ulaşılmıştır. İncelenecek makalelerin günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapıldıktan sonra elde edilen metinler önce betimsel analize

¹⁵ Ülken, a.g.m., s. 148.

¹⁶ Sharan B. Merriam, *Nitel araştırma - Desen ve uygulama için bir rehber*. Çev. Selahattin Turan, Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s.142.

¹⁷ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, ss. 218-231.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

sonrasında içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma için ulaşılan makalelerin künyeleri aşağıda verilmiştir:

1. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası 23/3, 1924, 796-810.
2. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Hususi Mektepler - Vakıf Mektepleri*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 24/3, 1924, 829-851.
3. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Erkek Çocuk Mekteplerinde Terbiye*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 25/3, 1924, 953-968.
4. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Mekteplerde Maddi Şerait*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 27/3, 1925, 1081-1098.
5. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Middle Sınıfının Mektepleri*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 29/3, 1925, 1268-1279.
6. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Kız Mektepleri*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 30/3, 1925, 1327-1337.
7. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / 'Upper Middle' Sınıfıyla 'Upper' Sınıfının Mektepleri*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 31/3, 1925, 1393-402.
8. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Yeni Mektepler*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 32-42/3, 1925, 1432-1441.
9. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 37, 1925, 1607-1612.
10. *İngiliz Mekteplerinde Terbiye (Muhtelit (Karma) Mektepler)*, Paul Descamps, Çev. Doktor Sabri, Muallimler Mecmuası, 35/4, 1925, 1555-1159.

Analizler sonucunda makalelerin her bir sayısında İngiliz eğitim sistemiyle ilgili belirli bir konuyu ele aldığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan 10 makalenin her birinin yaklaşık 15-20 sayfa olduğu göz önüne alındığında bu kadar yoğun bir içeriğin tek bir çalışmada incelenmesi zor olacağı ve çalışmanın yüzeysel kalmasına sebep olacağı için bu çalışmada yukarıdaki listede verilen 1, 2, 4 ve 8. makalelerin içerikleri ele alınmıştır. Bu makalelerin seçilmesinin en önemli nedeni İngiliz eğitim sisteminin genel yapısı hakkında detaylı bilgilere yer verilmiş olmasıdır.

Bulgular kısmı makalelerde yer alan konu başlıkları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Gerekli görülen yerlerde makalelerden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Böylece yazarın fikirlerinin okuyucu tarafından daha net bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Makaleleri yazan Paul Descamps Fransız bir sosyologdur. Kendisi sosyolojide

tecrübi sosyoloji anlayışının ilk temsilcilerindendir. Bu çalışmada incelenen makalelerde de yazarın İngiliz toplumu üzerine bizzat kendisi tarafından gerçekleştirilen gözlemler sonucunda ulaştığı düşüncelerini ve gözlemlerini paylaştığını görmek mümkündür. Eğitimin bir toplumun şekillendirilmesindeki önemini ortaya koymaya çalıştığı, yer yer Fransa eğitim sistemi ve toplum özellikleriyle ilgili kıyaslar yaptığı da görülmüştür. Bulgular kısmında yazarın ifadeleri yorumsuz bir şekilde verilmiştir.

Bulgular

İngiliz Mekteplerinde Terbiye

İncelenen makaleler serisinden birincisi sosyolojiye dair kısa bir girişle başlamaktadır¹⁸. Bu kısımda yazar dönemin bilimsel gelişmelerinden bahsetmiş, teorik bilimler kadar uygulamalı bilimlerin de önem kazandığını ve uygulamalı metotların sosyoloji gibi beşeri bilimlerde de kullanılmaya başlandığını ve bu durumun dünyanın her yerinde kabul gören bir anlayış haline geldiğini açıklamıştır. Dünyada meydana gelen değişimlerin tüm milletleri etkilediğini özellikle kendi içinde çeşitli sıkıntılarla uğraşan uluslarda çare arayışına neden olduğunu ifade etmiştir. Descamps kendi buhranlarına çare arayan pek çok milletin İngiltere’yi örnek almasını, İngiltere toplumunda meydana gelen değişimin başarılı olmasına bağlamıştır. Özellikle Fransa’nın İngiltere’deki parlamenter sistemi taklit ettiğini şu sözlerle ifade etmiştir; “*Bu suretle Fransa, hürriyet-i siyasiyeyi kuvvadan füile çıkarmak için o vakit İngiliz parlamento usulünü taklide başladı; hem de nasıl! O hürriyeti siyasiye ki faikiyet-i içtimaiyenin miyarı sanılan bir amel gibi telakki ediliyordu. Daha sonra fikirler, serbest-i ticaret ve bir müstemleke imparatorluğu tesisi gibi hususata ve bilir miyim daha nelere intikal etti.*”¹⁹” Descamps devamında toplumsal değişimlerde o dönemde gözden kaçırılan ama aslında değişimi istenilen yönde gerçekleştirebilecek esas aracın eğitim olduğunu ifade etmiştir. İngiltere’nin de toplum olarak diğer milletlerden daha yüksek bir seviyede olmasının sebebinin de kendine has bir eğitim tarzı oluşturması olduğunu belirtmiştir²⁰. Fransa’nın da toplum olarak gelişebilmesi için İngiltere’dekine benzer bir eğitim reformu gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Fransa’daki “Ecole des Roches”in bu nedenle doğduğunu söylemiştir.

Descamps yazısının devamında Avrupa’da başlayan değişimin doğuya doğru yayılmaya başladığını ve Rusya’dan sonra Türkiye’ye de bu hürriyet hareketinin nüfuz ettiğini ve artık Doğuluların da Batıda yapılmış olan bütün tecrübelerden istifade ederek daha önceden yapılmış olan hataları telafî etme imkânı olduğunu belirtmiştir. Yazarın Türkiye ile ilgili

¹⁸ Paul Descamps, İngiliz Mekteplerinde Terbiye, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 23, 1924a, s. 796.

¹⁹ Descamps, a.g.m. s. 797.

²⁰ Descamps burada Edmond Demolins’in “Anglo-Saksonların Faikiyet-i İçtimaiyesi Nedir? - A quoi tient la supériorité des Anglo- Saksons” adlı kitabına atıf yapmış ve bu kitap sayesinde İngiltere toplumunun ulaştığı seviyenin formülünün herkes tarafından anlaşıldığını belirtmiştir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

düşünceleri ise şöyledir; “Türkiye, ne “parlamentarizm” ile ve ne de herhangi bir memleketten kopya edilmiş tensikat ile ihya edilebilir. Bu memleket ancak yeni adamlar hazırlayan yeni bir terbiye ile iktisab-ı hayat edecektir²¹”.

Giriş bölümünü İngiltere’ye yapmış olduğu ziyarette kendisine yardımcı olan dostlarına ve özellikle de gezdiği okullarda sorularını cevaplayan minik İngiliz çocuklarına teşekkür ederek bitirmiştir. Sonraki bölümde yazısında kullandığı yöntem hakkında bilgi vermiştir. Yazar okulların toplum üzerindeki etkisini incelerken ilk olarak okulların maddi kaynaklarını nasıl karşıladıklarını açıklamıştır. Ama burada okullardaki terbiye ve talim faaliyetleri üzerindeki etkisi açısından bir değerlendirme yaptığını özellikle belirtmiştir²². İngiliz okullarında toplum yapısının iki özelliğinin doğrudan etkili olduğunu söyleyen yazara göre bunlar şöyledir;

1. Sosyal çevrenin okullar üzerindeki etkisi
2. İngiliz toplumunun yavaş fakat sürekli olan değişimi

Bu tespitinden sonra Descamps, İngiltere ve Fransa’yı toplumun genel yapısı açısından kıyaslıyor. Yazar, Fransız toplumunun dışarıdan bakıldığında kendi içinde bir düzeni olduğunun görüleceğini, çünkü Fransa’da her şeyin belli bir çerçeveye - kalıba - göre düzenlendiğini ancak İngiltere’de bunun tam aksine oldukça serbest ve karışık bir düzenin var olduğunu ifade etmiştir. Ancak ona göre İngiltere’nin bu serbestliğinin kendine has bir tarzı vardır ve toplumun tüm kesimlerinde bu tarz hissedilir. İngiltere’de okulların da bu durumdan etkilendiğini ve bu düzenin devamını sağladıklarını dile getirirken yine İngiliz halkının yavaş ama kesintisiz bir şekilde devam ettirdiği değişimin altını çizmiştir.

Bu bölümde İngiliz toplum yapısını anlatırken Descamps, özellikle toplumdaki sınıfsal ayrıma dikkat çekmiştir. İngiliz toplumunun kendi içinde hiyerarşik sınıflı bir yapıdan oluştuğunu ancak bu hiyerarşinin toplumdaki her birey tarafından kabul edildiğini ve bireylerin içinde olduğu sınıfa ait vazifeleri hissen yerine getiriyor olmalarının onları, diğer Avrupa milletlerinden farklı kıldığını ifade etmiştir. Bu açıklamalarını şu sözlerle tamamlamaktadır;

“Velhasıl bu o demektir ki her sınıfın şahısları yerlerindedir ve her biri kendine düşen vazifeyi hissen ifa eder. Bu dediğimiz şeyden büyük bir netice çıkar ve bu da bizi mekteplere

²¹ Descamps, a.g.m. s. 799.

²² Descamps bu kısımda “terbiye” kelimesini “education” ve “talim” kelimesini “instruction” olarak ifade etmiştir. Okulun maddi imkânlarının okuldaki terbiye ve talim faaliyetleri üzerindeki etkisinin önemini belirtmek istemiştir.

götürür. Bu netice de şudur: muhtelif sınıflara ve bu muhtelif sınıfların deruhte etmiş oldukları vezayif-i içtimaiye göre muhtelif tarz terbiyeler vardır.²³”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İngiliz toplumunda var olan sınıfsal ayrım eğitim sistemi üzerinde de kendisini göstermiştir. Okulların bulunduğu çevreye ve o çevrenin şartlarına ve beklentilerine göre şekillendiğini yazısının devamında ayrıntılı olarak açıklamıştır. Descamps, eğitimin ailede başladığına ve okullarda verilen eğitimin ailenin verdiği eğitime uygun olarak - sadece daha çeşitlenerek - ilerletildiğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda toplumu oluşturan her sınıf için farklı tarzda eğitim veren okulların olduğu anlaşılmaktadır. Descamps, okulların farklarına geçmeden önce İngiliz toplum yapısını oluşturan sınıfları şu şekilde ifade etmiştir;

“Sınıf-ı safileden sınıf-ı aliyeye gitmek üzere İngiliz cemiyeti bir uca ati sınıflara munkasımdır:

1. En aşağıda “lower sınıfı – lower class” ki bu sınıf bütün “amele – ouvriers”ye yani “el işçileri – travailleurs”ne tekabül eder.

2. Hemen bu sınıfın üstünde “lower middle sınıfı – lower middle class” gelir. Bunların bir takımları “küçük patronlar - petits patrons”dır. Yani bilazat kendileri de çalıştıkları halde diğerlerini idare edenlerdir. (küçük çiftçiler, sanatkârlar ve dükkancılar) diğer bir takımları da büyük patronların muavinleridir. Yani kendi hesaplarına bir müessesesi-i sanaiye, ziraiye veya ticariyeleri olmadığı halde diğerlerini idare edenlerdir. (iş başılar-contremaitres, idare memurları – chef de service, ileyh)

3. Şimdi de “middle class” yani ziraat, zanaat ve ticaretin büyük patronları, onlarla beraber “serbest meslekler – professions liberales” gelir. Evvelkilerin idare edilmeye muhtaç “darulsınaileri – ateliers” ikincilerinin de iktisaba mütevafilek malumat-ı Aliyeleri vardır. Fakat her ikisi de el işi çerçevesinden kati bir surette çıkmıştır. İşte bilazat bu sebepten dolayı “irad sahipleri – rentiers” da bu sınıfa dâhildirler.

4. “Upper middle class” yukarıdaki sınıfı terkip eden anasının aynından müşküldür. Fakat bunlarda fazla olarak bir “fikri istikrar – idee de stabilite” vardır. Bunlar iyice tesis etmiş müesseselerin patronları, “zengin ve mümtaz meslek adamları – Professional men riches et eminents” büyük iratçılar ve bilhassa büyük malikânele eshabıdır. Bütün bu adamların vasf-ı mümeyyiz ve farkı onların aynı zamanda hem mümtaz ve hem de müstekar olan vaziyetlerinin kendilerini “sahabet-i amme işleri – euvres de patronage public” ne hasr vakıf etmeye elverişli olmasıdır. Velhasıl bir kelimeyle söyleyelim bu adam alem-i içtimaiye kendisinden o kadar çok bahsedilmiş bulunan “gentry” dir.

5. Cetvelin en üstünde “upper class” yahut “yüksek unvan asaleti haiz sınıf – haute noblesse titre” gelir. Bu “zadegan sınıfı - nobility” dir. Hakikat halde unvan asalet bu sınıfa girmek iddiasında bulunmaya kifayet eden bir unsur değildir. Bu hususta hem yüksek bir unvan asalet ve hem de oldukça

²³ Descamps, a.g.m. s. 802.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

*büyük ve müstekar bir servet lazımdır. Öyle bir servet ki sahabet-i ammenin eski örf ve adetlerini temadi ettirmelidir.*²⁴”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İngiliz toplumunda var olan sınıfsal ayırım ekonomik uğraşlarla ve gelir düzeyiyle ilişkili olarak belirlenmiştir. İngiliz toplumunun bir diğer önemli özelliğinin de ilerlemeye olan bağlılığı olduğunu ifade eden Descamps, dışarıdan bakıldığında oldukça muhafazakâr ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum olarak görünen İngilizlerin - ki bu düşüncenin doğruluğunu ifade etmiştir - gelişmeye ve ilerlemeye bakış açılarının da aslında geleneklerinde bulunduğunu düşünmektedir. Başka bir deyişle İngiliz toplumu geleneksel yapısını koruyarak yavaş yavaş ama sürekli bir ilerleme göstermektedir. Bu noktada yazar, toplum geleneklerinin yeni nesillere aktarılması ve bu geleneklerin korunarak toplumsal ilerlemenin sağlanması konusunda eğitim sisteminin yapısının çok etkili olduğunu vurgulamaktadır. İngiliz toplumunda diğer toplumlarda olduğu gibi tüm toplumu kapsayacak genel bir ilerleme planına uyularak gelişme gösterilmesinin olmadığını, İngiliz bireylerinin şahsi olarak kendilerini geliştirmelerinin sonucunda bireysel gelişimin tüm topluma yansıdığını belirtmiştir. Bu nedenle Descamps, İngiliz toplumunun değişime kapalı olduğu şeklinde bir algı oluşsa da her bir bireyin kendini geliştirmeye ve yeniliğe açık olmasının toplumu değiştirdiğini düşünmektedir. Bunda da en önemli etkiyi şüphesiz okullar sağlamaktadır.

Descamps, İngiliz okullarına yapmış olduğu geziler sonucunda vardığı sonuçları açıklarken zaman zaman Fransa ile ya da başka Avrupa ülkeleriyle kıyaslamalar yaparak aradaki farkları ve benzerlikleri belirtmiştir. Okulların sahip olduğu imkânların ve verdikleri eğitimin niteliğinin İngiliz toplumunun sınıfsal yapısına göre değişiklik gösterdiğini sıklıkla ifade etmiştir. Toplumda var olan sınıfsal ayırımı okul türlerinin farklılaşmasında da görmek mümkündür. Descamps tarafından belirlenen okul türleri ve özellikleri aşağıda tablolaştırılarak verilmiştir.

Tablo 1. İngiliz Okullarına Ait Sınıflandırma ve Okulların Özellikleri²⁵

Okulun Türü	Yaş Grubu	Özellikleri
1. Lower Class	14 yaştan küçükler	-Bu yaş gurubu için ücretsiz olan okullar gelir kaynaklarına göre ikiye ayrılmıştır. - <i>Voluntary School</i> : Maddi ihtiyaçlarını kilise ya da benzeri dini kuruluşlardan gelen yardımlarla sağlayanlar. - <i>Elementary School</i> : Maddi ihtiyaçlarını buldukları muhitten karşılayanlar.

²⁴ a.g.m. s. 805-807.

²⁵ Tablo 1, Descamps'ın incelenen makalesindeki veriler kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

2. Lower Middle Class	8-16 yaş	-Bu yaş grubundan itibaren okullar ücretli hale geliyor. - <i>Small Private School</i> ²⁶ : Ücretli özel okullar. (Eski tip) - <i>Secondary School</i> : Ücretli tali okullar. (Yeni tip) Fiyatları senede 25 frank 300 frank arasında değişiklik gösteriyor.
	14-18 yaş	Bu yaş aralığında birkaç gencin <i>Teknik Okullara</i> gidebildikleri belirtilmiştir.
3. Middle Class	8-14 yaş	Lower Middle Class'tan biraz daha pahalı olan <i>yatılı özel okullara</i> giderler. Ücretleri senelik 300-500 frank arasındadır.
	14-16/18 yaş	<i>Cyrammer School</i> : Grammer mektebi denilen genellikle yatılı olan, bazı durumlarda gündüzlü öğrencide kabul eden okullar. Gündüz öğrenci ücreti senede 200-400 frank, yatılı ücreti 1000-1500 frank arasındadır.
	18 +	Birkaç öğrencinin yeni tip üniversitelere ya da özel birtakım okullara gidebildiği ancak bu sayının fazla olmadığı belirtilmiştir.
4. Upper Middle Class	9-14 yaş	-Bu okulların tamamı yatılı okuldur. - <i>Preparatori School</i> : Bazı özel okullardır, ücretleri 2000-3000 frank arasındadır.
	14-18 yaş	- <i>Public School</i> : Genel okullar olarak kabul edilir, senelik ücretleri 2000-4000 frank arasında değişir.
	18-22 yaş	-Bu sınıf düzeyinde bulunan gençlerin <i>Oxford</i> ya da <i>Cambridge</i> Darülfununlarına gitme imkânı vardır.
5. Upper Class	9-14 yaş	-Bu sınıfta okullar üstteki sınıfın aynısıdır ancak özel okullar daha pahalıdır. Örneğin; <i>Eton Collage</i> 'in fiyatı 5000 franktan başlar. Bu okul Oxford ve Cambridge ayarında eğitim veren okuldur.

Tablo 1 incelendiğinde okul türlerinin daha önce değinilen İngiliz toplumunda var olan sınıflara göre değiştiği görülmektedir. Ayrıca okulların maddi ihtiyaçlarının karşılandığı kaynaklarda yine sınıflara göre farklılık göstermektedir. Tabloda dikkat çeken bir nokta da Lower Middle Class'ta yer alan okulların eski tip ve yeni tip olarak ifade edilmesidir. Bu konuya farklı bir makalede açıklık getiren Descamps İngiltere'de yeni tip okulların her sınıf için açılmaya başladığına dikkat çekmiş ve bu okulların eğitim anlayışlarının eski tip okullardan daha farklı olduğunu belirtmiştir.

Descamps bu verilerle ilgili olarak şu çıkarımda bulunmuştur; "... *aşağı sınıfa mensup aileler çocuklarını nehari mekteplere gönderiyor ve aile ne kadar zengin ise çocuk mektepte o nispete uzun vakit geçiriyor. Buradan çıkan netice şudur: Aşağı sınıflarda terbiye bilhassa aile tarafından veriliyor hâlbuki yüksek sınıflarda aile terbiyesi mektepte uzun bir terbiye ile*

²⁶ Small Private School: Küçük bir sermayesi olan veya o sermayeyi başka birinden istiare etmiş bulunan eski bir mürebbiyenin (yahut bir müdürün) tesis etmiş olduğu okullar şeklinde açıklanmıştır.

*ikmal ediliyor.*²⁷” Bu ifadelerin devamında kendisinin ilgilendiği esas konunun okullarda verilen terbiye olduğunu, bu nedenle de en iyi eğitimin verildiği Upper Class okullarından incelemeye başlayarak derece derece alt sınıflara doğru ineceğini belirtmiştir.

Gelir Kaynaklarına Göre İngiliz Okulları

Çalışmada incelenen makalelerden ikincisinde Descamps’ın İngiliz okullarını gelir kaynaklarına göre değerlendirdiği görülmektedir. Bu makalede özel okullar (private schools), vakıf okulları (Endowed Schools), devlet okulları (Provided Schools), ihtiyari okullar (Voluntary Schools), darulmualliminler (Ecoles Normales), teknik okullar (Ecoles Techniques) hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır²⁸.

Descamps ilk olarak özel okullardan bahsetmiştir. Bu okulların tüm maddi ihtiyaçlarının (okulun kirası, ısıtılması, ayınlatılması, yatılı bir okulsu iâşe masrafları ve öğretmen maaşları, kitap ücretleri vb. gibi) ebeveynlerden alınan ücretler yoluyla karşılandığını belirtirken bu durumun okul müdürü ve ebeveyn arasında ticari bir ilişki kurulmasına sebep olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında okulun söz sahibi tek sorumlusu müdürdür ve o da çocukların ailelerine bağımlı durumdadır. Ancak Descamps, İngiliz ananelerine göre bir müdürün okulunda kendinden farklı hiçbir kişinin ya da kurumun etkili olmasına izin vermeyeceğini belirtirken ebeveynlerin de okul seçiminde özgür olduklarını şu sözlerle açıklamıştır;

“Zira İngiliz ananelerine göre bir müdür tamamen mesul olduğu bir müessesede kendi hakimiyetinden başka hiçbir hakimiyet nüfuzunu kabul etmez. Buna mukabil ebeveyn çocuklarını gönderecekleri mektebi intihabta tamamiyle serbesttirler. Onlar bir mektep müdürü üzerinde o müdürün noktayı nazar veya tarzı idaresinden hiçbir şeyinin değiştirilmesi hakkında hiçbir tazyik icra etmezler. Fakat eğer bu tarz-ı idare veya noktayı nazar hoşlarına gitmiyorsa ona çocuklarını tevdi etmezler. Bu halde neticesi şudur: yalnız ebeveynin fikirlerine tevafuk eden –yahut öyle görünen- mektepler muvaffak olur.”²⁹

Bu ifadelerden sonra okul seçiminde özgür olan İngilizlerin genellikle hiçbir okulu ayrıntılı bir şekilde araştırarak vakit bulamadığını ve bu nedenle çocuklarını, arkadaşlarının çocuklarının gittiği okula göndermeyi tercih ettiklerini de ilave etmiştir. Bu durumun okullar açısından suiistimale açık kapı bıraktığını ancak böyle bir olumsuzluğun fark edilmesi sonucunda o okulun bir daha hiçbir öğrenci bulamayacağını belirtmiş ve bu durumu “*İngiliz vari*” olarak tarif etmiş ve Anglo-Saksonların bütün müesseselerinde bu durumun olduğunu söylemiştir.

²⁷ Descamps, a.g.m. s. 808-809.

²⁸ Paul Descamps, İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Hususi Mektepler - Vakıf Mektepleri, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 24, 1924b, ss. 829-851.

²⁹ a.g.m., s. 830-831.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Devamında Descamps, 1897 yılında meydana gelen bir durumun okulların eğitim seviyeleri üzerinde ciddi bir etki oluşturduğunu belirtmiştir. Bu durum 1897'den itibaren Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerin öğrenci kabulü için okulları sınava tabi tutmaya başlamasıdır. Bu sınavla ilgili şu bilgileri vermiştir; “İmtihan iki derecedir: 15 yaşından küçük olan çocukları “aşağı derece imtihanı – junior local examination” ve 18 yaşından küçük olan çocukların “yükarı derece imtihanı – senior local examination” demek ki bu imtihan hususi mütahasislar – specialistes preivesin murakabesidir.³⁰”

Yazar daha sonra vakıf okullarıyla ilgili açıklamalara geçmiştir. Vakıf okullarının sahip oldukları emlaklar sayesinde özel okullardan daha iyi durumda olduklarını en azından ihtiyaçlarını karşılamak için yerel yönetimin desteğine daha az ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Ancak bu durum yerel yönetimin bu okullar üzerindeki etkisi olmadığı anlamına gelmediğini aksine hükümetten izin alınmadan herhangi bir heyet oluşturulamayacağını ama hükümetin vakıf okullarının idaresi noktasında söz hakkı olmadığını vurgulamıştır. İngiltere’de umumi mektepler, darülfünunlar (Oxford ve Cambridge gibi) ve büyük kız kolejlerinin ekserisinin vakıf okulu olduğu anlaşılmaktadır. Descamps bir vakıf okulunun nasıl idare edildiğini Harrow’da bulunan bir umumi mektep (Harrow School³¹) üzerinden açıklamıştır.

Harrow School küçük bir vakıf okulu olarak kurulmasına rağmen düzenli bir gelirinin olması nedeniyle sürekliliğini devam ettirmeyi başarmıştır. Bu süreklilik Descamps’a göre sadece vakıf okulu olmasından kaynaklanmıyor, ayrıca öğrencilerin ailelerinin varlıklı İngilizler olması nedeniyle okulun herhangi bir ihtiyacının giderilmesinde desteklerini hiç esirgemediklerini ifade etmiş ve bununla iki örnek olaydan bahsetmiştir³².

³⁰ a.g.m., s. 830-831.

³¹ Harrow School 1571’de John Lyon isimli bir köylünün topraklarını bağışlaması sonucu kurulmuştur. Harrow on the hill o dönemde bir köyden başka bir şey değildir. Lyon tarafından bağışlanan topraklar iki kısma ayrılmış bunların iki farklı şekilde kullanılmıştır. Gelirlerin bir parçası Harrow - Londra arası ulaşımın kolaylaşması için yol yapımına ve yolun korunmasına diğer parçası ise kilisenin kontrolünde küçük çocuklar için ücretsiz bir grammer mektebi açılmasına ayrılmıştır. Harrow’da kurulan bu küçük okul sahip olduğu gelir kaynakları nedeniyle kısa zamanda sıradan bir özel okuldan daha iyi duruma gelmiştir ve öğrenci sayısı sürekli artmış ve İngilizler tarafından çok tercih edilen köklü bir okul haline dönüşmüştür. Harrow Grammer Mektebi yıllar içinde umumi mektebe dönüşmüş ve özellikle İngiliz asilzadelerinin çocukları için tercih ettiği bir okul haline gelmiştir. Descamps, a.g.m. s. 835-836; Harrow School bugün hala eğitim-öğretime devam etmektedir. Okul hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.harrowschool.org.uk/>

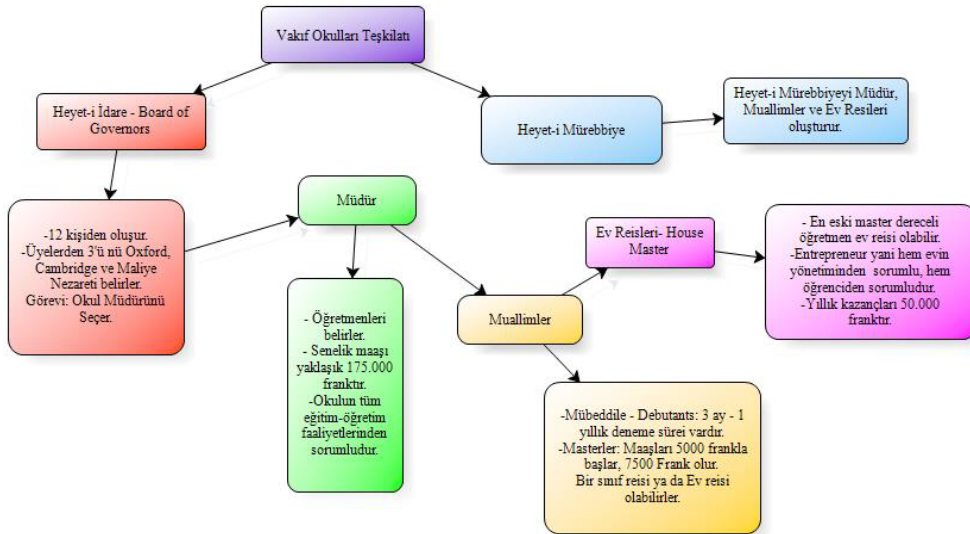
³² Descamps’ın bahsettiği örneklerden biri şu şekildedir: Birkaç sene evvel okulun resim öğretmeninin resim dersliğinin yeteri kadar ışık almamasından dolayı öğrencilerin çalışmalarının etkilendiğinden şikayet ediyordu. O sıralarda okulun eski öğrencilerinden birinin okulu ziyaret ettiği ve bu kişinin de resme çok ilgili olduğunu, kendisine resim dersliğinin durumu anlatılıp, dersliğin yeteri kadar ışık alabilmesi için üç dört binlik bir bütçenin yeterli olacağı anlatılıyor. Kendisinden bir bütçe komisyonu oluşturularak bu paranın toplanmasına

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Descamps Harrow School'un gelişmesinde ve büyümesinde sadece vakıf kaynaklarının değil kişisel bağışların da oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Okula 1819-1829 arasında yapılan özel bağış toplamının 300.000 frank ve 1859-1876 arasında yapılan özel bağışın 950.000 frank olduğunu ifade etmiştir. İngiltere'de sadece Harrow'un değil bütün köklü okulların böyle bir geçmişe sahip olduğunu da ilave etmiştir³³. Yazının devamında Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerinde vakıf okulu olduklarında ve orta çağdan beri eğitime devam ettiklerinden bahsedilmiştir.

Vakıf okullarının teşkilat yapısını da oldukça detaylı şekilde aktaran Descamps'ın ifadelerinden yola çıkılarak bu okulların teşkilat yapısı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. İngiliz Mekteplerinde Vakıf Okullarının Teşkilat Yapısı ve Özellikleri

yardımcı olması isteniyor. Birkaç gün sonra o kişi okul müdürüne resim dersliğinin iyileştirilmesi için açık bir çek gönderiyor. Descamps, a.g.m. s. 836.

³³ Descamps burada Rugby School (Bugün halen İngiltere'nin Rugby ilçesinde eğitime devam eden bir vakıf okuludur.. <https://www.rugbyschool.co.uk/>), St. Paul Catholic High School (İngiltere - Bristol'da eğitime devam eden bir lisedir. Home - St. Paul Catholic High School ([spchs.com](https://www.spchs.com/))), Westminster School (İngiltere - Londra'da eğitime devam eden bir lisedir. <https://www.westminster.org.uk/>), Winchester Collage (İngiltere - Winchester'da eğitime devam etmektedir. <https://www.winchestercollege.org/welcome/heritage>), Merchant Taylors' School (İngiltere - Northwood'da eğitime devam etmektedir. <https://www.mtsn.org.uk/>) ve Eton Collage (İngiltere Kralı VI. Henry tarafından vakf edilen İngiltere'nin en köklü ve elit okullarından biri olarak eğitime devam etmektedir. <https://www.etoncollege.com/>) gibi vakıf mekteplerinden bahsetmektedir. Descamps, a.g.m., s. 837-838.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Descamps'ın açıklamalarından yola çıkılarak hazırlanan şekil 1 incelendiğinde vakıf okullarının bir yönetim bir de eğitim için iki kuruldun oluştuğu görülmektedir. İdare kurulu okul müdürünü seçer. Müdür ise önce öğretmenleri belirler ardından ev reislerini belirler³⁴. Ev reisleri master derecesine sahip en eski öğretmenler arasından seçilir. Okulun tüm eğitim-öğretim faaliyetleri, bu faaliyetlerin niteliği, okulun maddi ihtiyaçlarının giderilmesi müdürün denetiminde gerçekleşir. Müdürün işine hiç kimsenin karışmadığı Descamps tarafından defaatle belirtilmiştir.

Yazısının devamında devlet okullarıyla ilgili bilgiler verdiği görülmektedir. Descamps İngiltere'de devlet okullarının tarihinin çok eski olmadığını, 1833'ten sonra devletin eğitim ile daha çok ilgilenmeye başladığını şu sözlerle ifade etmiştir;

“Eski zamanlarda talim ve terbiye hayatta muvaffakiyetin bir unsur gayr-i müneffii değildi ve onun neşr ve tamimine pek de ehemmiyet verilmiyordu. Fakat bir asırdan beri ticaret ile imalatın her şubesindeki malumat-ı ticariyenin inkişafı yüzünden tarz-ı mesaide husule gelen istahaleler neticesinde talim ve terbiye ihtiyacı gittikçe daha mübrem bir tarzda kendini hissettirmeye başladı. Kendisini mektepe göndermekte bir fayda beklemeyen gafil ve basiretsiz ebeveyn malik olmak felaketine maruz kalmış bir adam kendi kabahati olmadığı halde bilazat bu yüzden pek bariz bir surette diğerlerinden geride ve aşağıda kalmaktaydı.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İngiltere'de devlet okullarının kuruluşu ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerin sonucunda özel okulların ihtiyaçları karşılama yetersiz kalması sonucu gerçekleşmiştir. Descamps, 1833 yılında İngiltere'de parlamentonun ilk defa okullar için 500 bin franklık bir bütçe ayırdığını, bu miktarın 1893'te 150 milyondan fazla bir miktara yükseldiğini belirtmiştir³⁵. 1870 yılında kabul edilen Foster Kanunu'ndan sonra devletin ilköğrenimi zorunlu hale getirdiğini ve okullara belli bir bütçe ayırmaya başladığını belirten Descamps, buna rağmen devletin herhangi bir okul açmadığını sadece özel teşebbüsü desteklediğini de belirtmiştir³⁶.

³⁴ Descamps burada yine Harrow Okulu üzerinden örnekler vererek açıklamalar yapmıştır. Okulda öğrenim gören öğrencilerin kaldığı evlerde okul tarafından belirlenen bir öğretmenin “Ev Reisi-House Master” unvanıyla görevlendirildiğini ve bu öğretmenin kendine bağlı olan evde kalan öğrencilerin tüm ihtiyaçları ve sorunlarıyla yakından ilgilenmekle görevlendirildiğini belirtmiştir. Ev reisliği kavramının sadece vakıf okullarında değil diğer okullarda da etkili bir şekilde uygulandığını böylece öğrencilerin kendilerini daha rahat ve güvende hissettiklerini de ifade etmiştir. Harrow'da o dönemde farklı büyüklüklerde 18 ev olduğunu, bunların en küçük olanında 18, en büyük olanında 40 öğrencinin kaldığını söylemiştir. Ev reislerinin adeta bir otel işletmecisi gibi evin tüm ihtiyaçlarından da sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu evlerin okulun bir parçası olarak görüldüğü de ifade edilmiştir. Descamps, a.g.m. s. 840-845.

³⁵ Descamps, a.g.m., s. 845.

³⁶ Descamps burada hükümetin desteklerinin yetmediği yerlerde yerel yönetimin devreye girdiğini de ifade etmektedir. Burada bahsedilen Foster Kanunu, William Edward Forster'in Eğitim Bakanlığı döneminde

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Yazının devamında Descamps İngiltere’de devletin eğitime olan bakış açısının anlaşılması için bilinmesi gereken önemli noktalardan birinin de 1870’den 1903’e kadar olan dönemde uygulanan sistem olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde İngiltere’nin “*districts scolaries*” adıyla mahalli okul bölgelerine ayrıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle kazalarda ve ilçelerde kilisenin denetiminde olan ilkokul düzeyinde okulların bulunduğu, şehirlerde ise orta öğretim düzeyinde okulların bulunduğu belirtilmiştir. Okul bölgelerinde bulunan okulların idaresinin “*school board - okul heyeti*”³⁷ tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Okul heyetleri ise o bölgenin mükellefleri tarafından belirlenmektedir. 1903’ten sonra bu okul bölgesi sisteminin kaldırıldığını ifade eden Descamps bunun sebebinin bir okul bölgesinin gelir kaynaklarının fazla olması ve vergilerin yüksek olmasına rağmen bir başka okul bölgesinde durumun tam tersi olabildiğini ve bu sistemin geliri çok olan okulların az olan okullara destek vermesine engel oluşturması şeklinde açıklamıştır. İhtiyari mekteplerin (Voluntary Schools) işleyiş sistemlerinin de aynı olduğunu belirten Descamps bu okullarda ki tek farklılığı, okulların gelir kaynaklarının bölge halkından gelen bağışlardan oluşması ve bu bağışların da Anglikan Kilisesi tarafından toplanması olarak açıklamıştır.

İngiltere’de öğretmen eğitimi ve öğretmenlik yapabilme şartlarına da değinen yazar, İngiltere’de her isteyen öğretmenlik yapabileceğini belirtirken, bu durumla ilgili kanunen bir şart bulunmadığını ifade etmiştir. Ancak bir diplomaya sahip olanların halk tarafından daha çok tercih edildiğini, daha çok saygı duyulduğunu da ilave etmiştir. Bu nedenle ücretli okullarda özellikle de asilzadelere mahsus okullarda üniversite mezunu olanların öğretmen olarak seçildiğini belirtirken bu kişilerin çocuk eğitime dair özel bir yeterlilikleri olmasa da Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerin öğrencilerine hem iyi bir eğitim hem de entelektüel bir zihin sağladıklarını vurgulamıştır. Öğretmen eğitime yönelik ayrı okulların açılmasının 19. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği, bu dönemden itibaren açılan Darulmuallimlerin (Training

kabul edilen kanundur. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Forster,_William_Edward.

³⁷ Descamps, okul heyetlerinin okulun bulunduğu bölgenin ileri gelenleri tarafından belirlendiğini belirtmektedir. Bu heyetlerin çalışma prensiplerini açıklarken 600 bin sakini bulunan Birmingham bölgesini örnek olarak almıştır. Birmingham’daki bütün okullar bu bölgenin oluşturduğu bir “terbiye encümeni”ne bağlı olarak yönetilmektedir. Terbiye encümeni; beldenin şhremini – lord maire, dört heyet ihtiyariye azası – aldermen, 14 nahiye meclis idaresi azası – conseillers communal ve meclisin haricinden alınmış 13 aza (üçü hanım)’dan oluşmaktadır. Bütün bu azayı her sene nahiye meclis idaresi tayin eder. Bu heyet muallimler ve müfettişleri tayin eden ve maaşları kararlaştırır. Ayrıca her sene encümen şubeleri oluştururdu. Birmingham’da 14 emcümen şubesi bulunduğu ve bu şubelerin ibtidai mektepler, tali mektepler, teknik mektepler, hususi mektepler, mektep binaları, mekteplerin imar-ı maliyesi ve heyeti talimiye gibi konularla ilgilendikleri belirtilmektedir. Encümen şubelerinin en az 3 üyeden oluştuğu da belirtilmiştir. Descamps a.g.m., s. 846-848.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Collages) de belli bir mezhebin himayesindeki vakıf okulları olarak kurulduğu belirtilmektedir³⁸.

Descamps Training Collages'lerin açılmasından sonra bazı bölgelerde yerel yönetimlerin kendi okullarına öğretmen bulabilmek için yeni okullar açtığını ancak burs imkanlarının artırılması sonucunda özellikle Lower sınıfının genç kızlarının bu okullara hücum ettiğini fakat okul bitiminde pek çoğunun iş bulamadığını açıklamış, işsiz öğretmenler (unemployed teachers) buhranının bu nedenle yaşandığını belirtmiştir. Bu buhranın erkek öğretmenler arasında daha az etkili olduğunu çünkü erkek okullarında öğretmenlere verilen ücretin çok az olması nedeniyle genç erkeklerin öğretmen olmayı tercih etmediklerini de ilave etmiştir.

İngiltere'de Yeni Mektepler başlıklı yazısında Descamps öncelikle her milletin kendine özgü bir eğitim sistemi oluşturduğunu ve her sistemin kendi içinde iyi ve kötü taraflarının olabileceğini belirterek, önemli olanın ihtiyaçlar doğrultusunda yeni düzenlemeler yapabilmek olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada tüm milletlerin eğitim tarihlerinde reform dönemleri olduğuna dikkat çekerken, İngiltere'de bu reformun kendine has bir tarzda gerçekleşmiş olduğunun altını çizmektedir.

Descamps yeni erkek mekteplerinin ilk örneklerinin Abbotsholme School³⁹, Clayesmore School⁴⁰, Westdown School olduğunu ve kendisinin ilk olarak Abbotsholme'ü

³⁸ Descamps İngiltere ziyareti sırasında Geltenham'da 1848 yılından beri aktif olan Saint Paul Training'i ziyaret etmiştir. Okulun heyeti 200 üyeden oluşmaktadır ve bunların yarısı laik iken diğer yarısı Anglikan Kilisesi rahipleridir. Ayrıca müdürün de bir rahip olması şartı vardır. Yatılı bir okul olan Saint Paul Training'de en çok 21 öğrenci bulunduğu, konaklama ve yemek giderlerinin yaklaşık 700 franka tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Ancak hükümet tarafından oluşturulan bir yardım kesesi (burs) sayesinde öğrencilerin masrafları kurtulduğu da belirtilmiştir.

³⁹ Abbotsholme School hakkında Descamps 1889'da Dr. Cecile Reddie tarafından Derbyshire'da kurulduğunu ve Dr. Reddie'nin eğitim tarzı hakkında Edmond Domelon tarafından hazırlanan "Anglo Sakson'un Faikiyeti İçtimaiyesi Nedir?" adlı kitapta ayrıntılı olarak bahsedildiğini ifade etmektedir. Dr. Reddie'nin aldığı eğitim ve gittiği okullar hakkında da bilgiler veren Descamps özellikle Reddie'nin Alman hayranlığını da dile getirmiştir. Bu hayranlığın İngiliz ve Alman eğitim sisteminin en iyi yönlerinin birleştirilmesi fikrini ortaya çıkardığını ilave etmiştir. Dr. Reddie Alman fennini İngiliz hayat mektebiyle, Alman disiplinini İngiliz itaat ihtiyarıyla, Alman intizam-ı fikriyesini İngiliz fikr-i teşebbüsü ile, Almanların hükumete olan bağlılıklarını İngilizlerin kendilerine olan güveni ile birleştirmeyi amaçlamaktadır. Paul Descamps, İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Yeni Mektepler, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 32, 1925, ss. 1432-1441. 1889'da kurulan Abbotsholme School günümüzde eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Okul ve tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.abbotsholme.co.uk/>.

⁴⁰ Descamps, Clayesmore School'un 1896'da A. Devine tarafından Berkshire'da kurulduğunu belirtmiş ve Devine tarafından hazırlanan "İngiltere Müdiranının Terbiyesindeki Buhran – A Crisis in the Education of the Governing Classes of England" isimli kitapta eğitim anlayışının açıklandığını ilave etmiştir. a.g.m. s.1433. Clayesmore School'da günümüzde eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Okulun tarihçesi ve okulla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://clayesmore.com/>.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ziyaret ettiğini belirtmiştir. İngiltere’de yeni mektep anlayışıyla ilgili olarak yapmış olduğu tespitlerde Descamps özellikle Abbotsholme ve Clayesmore School’daki uygulamalara değinmiş ve Dr. Reddie ve A. Devine’nin eğitim anlayışları üzerinden açıklamalar yapmıştır. Descamps, Abbotsholme School’un eğitim sistemini *Abbotsholme’de Terbiye-i Cismaniye ve El işi Terbiyesi*, *Abbotsholme’de Terbiye-i Zihniye*, *Abbotsholme’de Terbiye-i Ahlakiye* başlıkları altında açıkladıktan sonra bu okul ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle sonlandırmıştır;

“Yeni şeyler hakkında bir hüküm vermek daima güçtür fakat Doktor Reddie’nin eserinin faydasız olmadığını düşünmek caizdir. Eğer İngiltere yeni şeyleri tecrübe eden ve kendisine yeni çıkışlar açan insanlara malik olmasaydı bu memleket ananelere edilen umumi hürmet mevacihsinde acaba ne olurdu?”⁴¹

Descamps *“İngiliz Mekteplerinde Maddi Şerait”* adlı yazısında ise İngiltere’deki okulların fiziksel imkânlarından bahsetmiş ve özellikle ailelerin beklentileri üzerinden kendi izlenimlerini paylaşmıştır. Yazısının başında bir İngiliz babanın okuldan beklentilerini şöyle ifade etmiştir;

“Bir İngiliz babanın çocuğunu koyacağı mektepten ilk istediği şey şerait-i maddiyenin iyi olmasıdır. Bu adam tantana ve depdebe aramaz fakat rahat ile refah ve hıfz-ı sıhha ister. Bir Fransız babadan ziyade gıdanın mükemmeliyetine ve vaziyeti sıhhiyyeye ehemmiyet verir.”⁴²

İngilizlerin bu taleplerinin özellikle Upper sınıf ve Upper Middle sınıf mekteplerinde karşılık bulunduğunu, bu okulların hepsi kırsal alanda kurulmuş olmasa bile kendilerine ait bir çimenlik alan ya da parklara sahip olduklarını belirtmiştir. Yeni mekteplerin de bu talebi karşıladığı ilave edilmiştir. Descamps verdiği örneklerle İngiltere’de ki pek çok okulun kırsal alanlara kurulduğunu, Londra’da şehir merkezinde bulunan bazı okullarında kırsal alanlara taşındığını belirtmiştir. Descamps bu konuda yine Harrow mektebini örnek gösterirken, bu okulun ilk kurulduğu dönemde şehir merkezinden uzakta kırsal bir mevki de bulunduğunu ancak okulun gelişmesi ve öğrenci sayısının artmasıyla birlikte bulunduğu bölgenin de geliştiğini, ulaşım imkânlarının iyileştirildiğini, ihtiyaçların karşılanabileceği bir takım dükkânların ve otellerin açılmaya başladığını ve trenle ulaşımın başlaması sonucunda Londra’daki memurların bu bölgeye yerleşmeye başladığını ifade etmiş, sonuçta Harrow mektebinin on bin kişilik küçük bir şehrin içinde kaldığını belirtmiştir.⁴³

⁴¹ a.g.m., s. 1441.

⁴² Paul Descamps, *İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Mekteplerde Maddi Şerait*, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 27-28, 1925, s. 1081.

⁴³ a.g.m., s. 1082-1083.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Yazının devamında İngiliz sisteminde okullarda verilen gıdaların sağlıklı olmasına önem verildiği ve mideye rahatsızlık vermeyecek hafif gıdalar seçildiği belirtilmiştir. Böylece öğrencilerin hafif ve çevik olması sağlanmaktadır.

Öğrencilerin barınma koşulları ile ilgili olarak da Harrow gibi zengin okullarda her öğrencinin kendine ait bir odası olduğu, diğer okullarda ise 5 - 10 kişilik yatakhanelerin bulunduğu belirtilmiştir. Yatakhanelerde açık pencerelerle yatmanın ve kışın salonları sıcak su ile ısıtmanın genel bir adet olduğu anlaşılmaktadır. Yine her okulda hamam, sıhhi lavabolar ve yangın söndürme ekipmanları, tahliye merdivenleri olduğu, hatta öğretmenlerin idaresi altında öğrencilerden oluşan bir yangın söndürme ekibinin bulunduğu belirtilmektedir. Beden eğitimi konusuna da değinen yazar okullarda oyunların mecburi oyunlar ve terbiyevi oyunlar olarak iki çeşit olduğunu ve erkek çocuk mekteplerinde iki oyunun (kışın futbol/ yazın kriket) zorunlu olduğunu belirtmiştir. Oyunların sadece beden gelişimi açısından değil ahlak eğitimi açısından da önemli görüldüğüne değinilmiştir. Futbol, disiplini, kriket dikkati ve öz denetimi geliştirmektedir⁴⁴. Oyunların kışın öğleden sonra yazın ise çaydan sonra oynandığı ve her öğrencinin haftada en az üç kez oyunlara katıldığı anlaşılmaktadır. Futbol ve kriketten başka hokey, golf, fives, yüzme, tüfekle nişan alma gibi oyunların yaygın olduğunu belirten yazar bazı oyunlarında yasak olduğunu ifade etmektedir. Yasaklı oyunların okulun türüne ve eğitim anlayışına göre değiştiğini, örneğin erkek çocuk okullarında tenisin yasak olduğunu (kâfi derecede erkekçe - viril bir oyun olmadığı için genç kızlara mahsus bir oyun gibi algılandığını), büyük şehirlere yakın bazı okullarda bisikletin yasak olduğunu (çünkü kısa sürede görüş alanından çıkmaya elverişli bir araç olduğu ve genç çocukların iskeletlerini bozduğu düşünülüyor), bazı okullarda ise çok talep gördüğünü belirtmektedir.

Okullarda verilen eğitimin içeriğinin ve programların darulfünunların programlarına uygun olarak hazırlandığı çünkü öğrencilerden bazılarının okulu bitirince darulfünun sınavlarına gireceği ifade edilmiştir. Dersler Latin ve Yunan lisanları, İngiltere tarihi, Coğrafya, Riyaziyat, Tabiyat, Fransızca ve Almanca'dan ibarettir. Descamps ayrıca bu programa tabi bir surette İncil'i de ilave etmek gerektiğini belirtmiştir.

Yazının devamında İngiliz eğitim sisteminde bireyin kişisel gelişimine verilen öneme değinilmiş ve gerek özel hayatında gerekse okul hayatında herkesin ilgi alanına göre işinden farklı bir hobisinin olduğu ifade edilmiştir. Okullarında bu fikri benimsediği ve her öğrencinin "ihtisas-ı zihni (*specialite intellectuelle*)" sini geliştirmeye çalıştığı belirtilmiştir. En alt seviyede koleksiyonculukla başlayan özel ilgi alanının ileri seviyelerde bir müzik aleti çalma, resim gibi bir sanatla uğraşma, edebi ya da fenni bir uzmanlık alanına yönelme gibi değişiklik

⁴⁴ Descamps oyunlarla ilgili bilgi verirken yine İngiliz - Fransız karşılaştırmasını şu sözlerle yapmaktadır; "Geçerken söyleyelim ki kriket Fransa'da futboldan pek güç tesis eder. Hâlbuki bu oyun İngiltere'de hakiki milli oyundur. Zira futbolda insan hareket eder. Heyecanlı mühim dakikalar geçer. Hâlbuki kriket oyuncusunun uzun hareketsizliği İngilizler'den daha cevval ve daha çevik olan Fransızların mizacına ağır gelir." a.g.m. s. 1083.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

gösterebildiği anlatılmıştır. Okullardaki serbest zamanlarda öğrencilerin kendilerini hobileriyle ilgili çalışmalara vakfettikleri böylece bu alanlarda gelişimlerinin ilerlediği açıklanmıştır.

İngiliz eğitim sisteminin en önemli özelliklerinden birisinin de okullarda uygulanan “*Tutor Sistemi*” olduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında Tutor Sistemiyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verilirken öğrenci evlerinde bulunan ev reislerinin birer Tutor olduğu ve kendine bağlı olan öğrencilerin her türlü ihtiyaçları ile ilgilendikleri, onları çok iyi tanıdıkları ve sahiplendikleri, her öğrencinin kendine özgü özelliklerini keşfetmeye çalıştıkları ve Fransız muallimlerinin aksine öğrencilerle samimiyet geliştirdikleri ifade edilmiştir. Bu sistemin yeni ve eski bütün okullarda bulunduğu çeşitli örneklerle açıklanmıştır. Özellikle yatılı okullarda öğrenci evlerinin önemini daha fazla olduğu, bu evlerde öğrencilere aile ortamında olduklarının hissettirilmeye çalışıldığı, adab-ı muâşeret kurallarına büyük önem verildiği belirtilirken şu örnekler yer verilmiştir;

“Sofrada şiddetli münakaşalar memnudur; çatal ve kaşığı iyi tutmalıdır; mükerrerem (saygılı) ve mültefit (güleryüzlü) olmalı, usul ve adaba riayet etmelidir gibi her masada bir şakirt meşrubatı (şarap, bira, maden suyu) tevzii etmekle mükelleftir ve kimsenin meşrupsuz kalmamasına dikkat eder.

Hizmet ve iyilik etmek hissi (hayırhevahlık) burada da çömezlik (fagging) usulüyle inkişaf ettirilmektedir.

Harrov’da bu adet mutedildir; fag (hizmetle mükellef olan küçük çocuk) kahvaltı ile iştilig etmek mebayaatı yapmak ve spor edevatını hazırlamak gibi şeyle mükelleftir⁴⁵.”

Descamps, İngiliz okullarında bulunan bir diğer önemli özelliğinde “*sınıfbaşlılar sistemi - Systeme monitorial*” olduğunu belirtmiş ve bu sistemle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu sistemin öğrencilerde sorumluluk hissinin gelişimine büyük katkı sağladığını ifade etmiştir. Sistem ilk olarak ailede başlayan itaat ve sorumluluk eğitiminin okulda geliştirilmesi üzerine oluşturulmuştur. Bu sistemde okulun ilk seviyelerindeki öğrencilere küçük bir sorumluluk alanı verilir (ilk etapta bu bir eşya ile ilgilidir, örneğin bir öğrenci tebeşirden, bir diğeri kapıdan, başka biri sınıfın havalandırılmasından sorumlu tutulur) ve her öğrenci kendisine verilen görevin mesuliyetini taşımayı öğrenir. Öğrencinin yaşı ilerledikçe kendisine verilen sorumluluklarda büyür ve bir İngiliz okulunda her öğrencinin sorumlu olduğu bir şey muhakkak bulunmaktadır. Sınıf başı sisteminde de öğrenciler kendi aralarından birini sınıf başı olarak seçerler ve seçilen kişi, okulda öğretmen sınıfta olmadığı zamanlarda; evde ev reisi evde olmadığı zamanlarda düzenin sağlanmasından sorumludur.

⁴⁵ a.g.m., s. 1085

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Öğrencilerde sorumluluk duygusunun geliştirilmesi ve öğrencilerin hayata hazırlanmasında önemli bir yeri olan bir başka uygulamada “*öğrenci kulüpleri*”dir. Her okulda bulunan bu kulüpler tamamen “*muhtar – autonomes*” bir şekilde düzenlenmiştir. Kulüplerin tüm çalışmalarından öğrenciler sorumludur ve bu kulüplerin işleyişini tıpkı bir parlamento gibi gerçekleştirmektedirler.

Okullardaki ceza sistemine de değinen Descamps, İngiliz okullarında ceza sisteminin öğrenci ve öğretmen arasındaki muhalefet ve muhabbete dayandığını, öğrencileri tarafından sevilmeyen bir öğretmenin sınıfta disiplin oluşturamayacağını vurgulamıştır. Öğretmenler bir öğrenciyi cezalandırırken bile öğrenciye duydukları sevgiyi mutlaka hissettirmektedir. Bunu yaparken önce öğrenciyi ikna yoluyla hareket eden öğretmen ceza verdiğinde de bunun gerekçesini mutlaka açıklamaktadır. Bu durumu şu örnek cümlelerle açıklamıştır; “*Görüyor musunuz, oğlum, şu kabahati yaptınız acaba bu hareketin iyi bir şey olduğu fikrinde misiniz? Bunun bir cezayı müstelzem olacağını zannetmiyor musunuz? Böyle bir şeyi cezasız bırakmak mümkün müdür?*” Bu şekilde ifade edildiğinde çocuk verilen cezanın kendi iyiliği için olduğuna ikna edilir ve cezanın belirlenmesi de bizzat öğrenciye bırakılır ki bu durumda verilen cezanın terbiyevi yönü ortaya çıkmaktadır. Ceza gerektiren durumlar konusunda ise Fransa’nın aksine İngiltere’de okul ve derslerle ilgili konularda ceza vermenin çok tercih edilmediği, okullarda çocuklara çok vazife verilmediği ve dersleri de zorla öğretmek gibi gaye olmadığı belirtilmiştir. İngiliz sisteminde cezaların daha çok ahlak terbiyesi konusunda uygulandığı, öğrencilerin kişiliklerinin gelişimi noktasında zararlı olabilecek davranışların daha sistemli bir şekilde cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Descamps bu kısımda İngiliz eğitim sisteminde en ağır cezanın kamçı cezası olduğunu belirtmiş ancak bu cezanın verilmesinin kabul edilebilir olması için üç durumun gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu üç durum aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

1. *Yalan ve adem-i halus, hilekarlık ve fenalık etme temayülü ile münasabetdar her şeyi;*
2. *Bir büyüğün bir küçüğe karşı merhametsizlik ve gaddarlığı*
3. *Ahlaksızlık (fasık)*⁴⁶

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, İngiliz eğitim sisteminde ceza konusu öğretimden ziyade eğitimle ilgili konularda başvurulan ve özellikle ahlaki gelişim açısından önemli görülen noktalarda kullanılmaktadır.

Sonuç

Descamps’ın İngiliz eğitim sistemini incelemek üzere İngiltere’ye yapmış olduğu gezi sonrasında hazırlanmış olduğu bir dizi yayından seçilerek bulgular kısmında verilen bilgiler İngiliz eğitim sisteminin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bulgular

⁴⁶ a.g.m., s. 1086.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

incelendiğinde İngiliz eğitim sistemini tüm detaylarıyla ve örnekleriyle açıklayan yazarın yer yer Fransız eğitim sistemi ile karşılaştırmalarda bulunduğu da görülmektedir. Bu yayınların Türkçeye tercüme edilerek Muallimler Mecmuası adlı dergide yayınlanmış olması da dikkat çeken başka bir noktadır. Bu bağlamda incelenen yazıların farklı boyutlarda değerlendirilmesi çalışmanın alana katkı yapması açısından önem taşımaktadır.

Bulgular İngiliz eğitim sisteminin tarihi sürecinin anlaşılması açısından değerlendirildiğinde dikkat çeken en önemli nokta geleneksel bir eğitim anlayışının var olmasına rağmen bu anlayışın gelişmeleri engellemediği aksine gelişme ve yeniliklerin bu geleneksel yapının temelini oluşturduğunun anlaşılmasıdır. Descamps gelişim ve değişimin İngiliz gelenekselliğinin temelinde yatan en önemli unsur olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Eğitim ve toplum arasındaki kopmayan çift yönlü bağları İngiliz eğitim sistemi ve toplum yapısı arasındaki ilişkide de görmek mümkündür. İngiliz toplumunun kendine has özelliklerinin eğitim yoluyla yeni nesillere aktarıldığı ve okullardan beklentinin akademik başarıdan ziyade İngiliz kültürünün aktarımı olduğu Descamps'ın yazılarından anlaşılmaktadır. Eğitim sistemini oluşturan okul ve öğretmen gibi ana unsurların ne şekilde oluşturulacağı ebeveynlerin beklentileri doğrultusunda yerel yönetimlerin kontrolünde gerçekleşmektedir. İngiliz hükümetinin 1900'lü yıllardan sonra eğitim sistemi ile ilgili bir takım yapılandırmalara başladığı ancak yine sorumluluğun büyük bölümünün yerel yönetimler üzerinde bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumdan dolayı eğitim süreçleri de tamamen toplumun beklentileri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Descamps bu özellikten dolayı İngiliz eğitim sisteminin diğer Avrupa ülkelerinden daha farklı ve bazı konularda da daha başarılı olduğunu örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Bulgularda dikkat çeken bir diğer nokta ise Descamps tarafından gezilen pek çok okulun günümüzde aktif bir şekilde eğitim faaliyetlerine devam ediyor olmasıdır ki bu durum; Descamps tarafından ifade edilen gelişme ve değişimin İngiliz gelenekselliğinin en önemli unsuru olduğu tezini de doğrulamaktadır. Geleneksel yapı ve kültürel temeller bozulmadan modernleşmeyi İngiltere'nin gerçekleştirdiğini düşünmek mümkündür.

Descamps'ın yazılarını karşılaştırmalı eğitim açısından değerlendirdiğimizde ise İngiliz-Fransız eğitim sistemleri üzerinden aslında İngiliz-Fransız toplum yapısının ve kültürel farklılıklarının değerlendirildiği görülmektedir. Descamps İngiliz okullarında gördüğü bazı durum ve uygulamaları Fransız okullarında görmeyen pek mümkün olmadığını iki milletin farklı özelliklerine dayandırmaktadır. Descamps'ın İngiltere'yi Fransa ile karşılaştırırken yer yer öz eleştirilerde bulunduğu, İngiliz eğitiminin başarılı olarak nitelendirilmesini sağlayan bazı uygulamaların Fransa'da gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmekten çekinmemiştir. Tüm özellikleri göz önüne alındığında Descamps'ın yazıları karşılaştırmalı eğitim tarihi içinde

Ergün tarafından belirtilen “Eğitim Seyahatleri Devri” dönemi çalışmalarına örnek oluşturmaktadır⁴⁷.

Fransız bir sosyoloğun İngiliz eğitim sistemini anlattığı yazılarının Türkiye’de 1924-1925 yıllarında yayınlanan bir eğitim dergisinde yayınlanmış olması ise dönemin şartları doğrultusunda değerlendirilmesi gereken oldukça önemli bir noktadır. Yazıların yayınlanmış olduğu dergi Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitimciler tarafından çıkartılan pek çok dergiden birisidir⁴⁸. İnkılâp hareketlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği bu dönemde eğitim konusunda da milli ve çağdaş bir sistem oluşturulmaya çalışılmakta⁴⁹, bunun için hem dönemin önemli eğitimcilerinden hem yabancı uzmanlardan görüşler alınmaktadır⁵⁰. Bunların yanında farklı ülkelerin eğitim sistemlerinin incelendiği karşılaştırmalı eğitim çalışmalarına da özellikle eğitim dergilerinde ağırlık verildiği görülmektedir⁵¹. Eğitim alanında yapılan yeniliklerde ve eğitim sisteminde gerçekleştirilen değişiklikler incelendiğinde hem yerli/yabancı uzman görüşlerinin hem de süreli yayınlarda yer verilen karşılaştırmalı eğitim çalışmalarının etkilerini görmek mümkündür. Bu çalışmada incelenen Descamps’a ait yazıların içerikleri dikkate alındığında Türk eğitim sisteminde gerçekleştirilen yeniliklerde doğrudan etkisi olduğu söylenemezse de okulların fiziki yapısının düzenlenmesi, öğretim programlarının yeniden gözden geçirilmesi gibi konularda fikirsel olarak katkı sağladığı düşünülebilir.

Kaynaklar

Aksoy, Volkan. Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Kültürün Yeri ve Önemi, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 24, ss.415-434.

Akyüz, Yahya. Atatürk Öğretmenlere Dedi ki..., *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 1981, ss. 9-15.

Demir, Gönül Türkan. 1918-1938 Yılları Arasında Yayınlanan Eğitim Dergilerindeki Karşılaştırmalı Eğitim Makalelerinin İncelenmesi, *Cumhuriyet International Journal of Education*, Cilt: 1, Sayı: 6, 2017, ss. 15-33.

⁴⁷ Eğitim Seyahatleri Devri: 1830’larda başlayan ve 1914-1918 yıllarına kadar devam eden süreçte yaygın olarak gerçekleştirilen karşılaştırmalı eğitim çalışmalarında kendi ülkelerinin dışındaki ülkelere seyahat eden eğitimciler gittikleri yerlerde sistemli ve sistemli gözlemler yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün, 1985.

⁴⁸ Cumhuriyet Dönemi eğitim dergileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, *Atatürk Dönemi...*, 2017, s. 24-47.

⁴⁹ Mehmet Okur, Türkiye’de Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları (1920-1928), *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 11, s. 93-109.

⁵⁰ Ali Yalçın, Cumhuriyet Dönemi Yabancı Eğitim Uzmanlarından John Dewey ve Beryl Parker’ın Raporlarında “İyi Vatandaş” Algısı, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, Cilt:15, Özel Sayı, 2019, ss. 59-70.

⁵¹ Demir, *1918-1938 Karşılaştırmalı...*, 2017.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Demir, Gönül Türkan. *Atatürk Dönemi Eğitim Dergilerindeki Sosyal Bilimlerle İlgili Konuların İncelenmesi (1923-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Descamps, Paul. İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Hususi Mektepler - Vakıf Mektepleri, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 24, 1924b, ss. 829-851.

Descamps, Paul. İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Mekteplerde Maddi Şerait, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 27-28, 1925, ss. 1081-1098.

Descamps, Paul. İngiliz Mekteplerinde Terbiye / Yeni Mektepler, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 32, 1925, ss. 1432-1441.

Descamps, Paul. İngiliz Mekteplerinde Terbiye, Çev. Doktor Sabri, *Muallimler Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı:23, 1924a, ss. 796-810.

Doğan, Hıfzı. Atatürk'ün İşlevsel Eğitim Anlayışı, *Eğitim ve Bilim*, Cilt: 6, Sayı: 34, 1981, ss.5-11.

Doğramacı, İhsan. Atatürk ve Eğitim, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 1985, ss. 653-670.

Ekiz, Can. Atatürk ve Eğitim Anlayışının Milli Karakteri, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, 2007, ss. 22-36.

Erdoğan, İrfan. Karşılaştırmalı Eğitim: Türk Eğitim Bilimleri Çalışmaları İçinde Önemsiz Bir Alan, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2003, ss. 1-14.

Ergün, Mustafa. *Karşılaştırmalı Eğitim*, Malatya, 1985, <https://readgur.com/doc/597062/kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9F%C4%B1mal%C4%B1-e%C4%9Fitim---prof.dr.-mustafa-erg%C3%BCn> (Son erişim 12 Şubat 2022).

Merriam, Sharan B. *Nitel Araştırma - Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Çev. Edt. Prof. Dr. Selahattin Turan, Nobel Yayınları, Ankara, 2013.

Okur, Mehmet. Türkiye'de Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları (1920-1928), *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 11, s.93-109.

Topdemir, Hüseyin Gazi ve Unat, Yavuz. *Bilim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2012.

Ülken, Hilmi Ziya. Kitap Tahlilleri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:7, 1952, ss. 148-149.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Yalçın, Ali. Cumhuriyet Dönemi Yabancı Eğitim Uzmanlarından John Dewey ve Beryl Parker'ın Raporlarında “İyi Vatandaş” Algısı, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, Cilt:15, Özel Sayı, 2019, ss. 59-70.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

İnternet Kaynakları

<https://www.harrowschool.org.uk/>

<https://www.rugbyschool.co.uk/>

<https://www.westminster.org.uk/>

<https://www.winchestercollege.org/welcome/heritage>

<https://www.mtsn.org.uk/>

https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Forster,_William_Edward.

<https://www.abbotsholme.co.uk/>.

<https://clayesmore.com/>.

İngiliz Büyükelçisi George Clerk'in Raporlarında Türkiye'de Alfabe Değişikliği

Fahri KILIÇ¹

Özet

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren, batılılaşma yolunda emin adımlarla ilerlemesi, İngiltere'nin ilgisini çekmiştir. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen alfabe değişikliği İngiliz kamuoyunda geniş yankılar bulmuş, dönemin en önemli gazeteleri uzun yazılarla bu yeniliği okuyucularına aktarmışlardır. Ayrıca 1926 yılından itibaren İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği görevine getirilen Sir George Clerk, Türkiye hakkında tuttuğu raporlarla yeni Türk alfabesinin kabul edilmesini sürecinin her aşamasını hükümetine bildirmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen en köklü devrimlerden birisi olan yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi ve uygulaması hakkında görüşlerini içeren raporlar düzenli olarak dönemin İngiltere Dışişleri Bakanları Austen Chamberlain ve Lord Cushendun'a gönderilmiştir. Asılları İngiliz The National Archives, Foreign Office'de yer alan raporların Clerk'in kendi şahsi izlenimleri ile yapmış olduğu özel görüşmelerden ve o dönem Türkiye'de yayımlanan dergi ve gazetelerden derlediği bilgilerden elde ettiği anlaşılmaktadır. 1926-1933 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği görevini yürütmüş olan Clerk temsilcilik faaliyetinin yanı sıra tutmuş olduğu raporlarla erken cumhuriyet dönemi Türkiye'nin tarihine de tanıklık yapmıştır. İlk defa yayımlanacak olan raporlarda alfabe değişikliğine yabancı bir diplomatın penceresinden bakılarak Türkiye'nin modernleşme tarihinin en radikal kararının nasıl algılandığını görmek mümkündür. Bu çalışmada, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen alfabe değişikliği sürecinin İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'in raporlarına yansımaları ele alınacaktır. Ayrıca Türkiye'de yürütülen yeni Türk alfabesine geçiş için sürdürülen çalışmaların İngiliz kamuoyunda nasıl algılandığı aktarılmaya çalışılacaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılarak yapılan bu çalışmada; dönemin İngiliz ve Türk arşiv kaynakları ile süreli yayınlar ve alan yazınında yer alan çalışmalara başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, alfabe, George Clerk, Mustafa Kemal

The Alphabet Change in Turkey in the Reports of British Ambassador George Clerk

Abstract

That Turkey has been firmly proceeding with westernization since the establishment of the young Turkish Republic caught the attention of Britain. Especially the alphabet change in Turkey made a tremendous impact on the British public opinion, and this reform was explained in the most significant newspapers of the time. Besides, the British Ambassador to Ankara Sir George Clerk acting since 1926 informed his government about every step of adoption of the new alphabet in his Turkey reports. The reports including his remarks on adoption and implementation of the new Turkish alphabet which is one of the most radical reforms in Turkey were regularly sent to then British Minister for Foreign Affairs Austen Chamberlain and Lord Cushendun. It is understood that Sir Clerk wrote the reports, originals of which are in the National Archives in Foreign Office, based on his own impressions as well as his private meetings and also on newspapers and journals published in Turkey at the time.

¹ Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, e-posta: kilic_f@ibu.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-0882-5811>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Acting as the British Ambassador to Turkey between 1926 and 1933, Sir Clerk was also a witness to the early republican period of Turkey thanks to his reports. With the reports to be published for the first time, it is possible to see how the most radical decision of the modernization history of Turkey was taken, looking through a foreign diplomat's view on the issue. In this work the reflections of alphabet change, realized in the leadership of Mustafa Kemal Atatürk in Turkey, on the reports of British Ambassador to Turkey George Clerk will be analysed. How the works conducted in Turkey during the alphabet transition were perceived in the British public opinion will be another aspect. In this work the document analysis technique of qualitative research method is used and the references are British and Turkish archives and periodicals as well as the works in the related field.

Keywords: Turkey, UK, Britain, alphabet, George Clerk, Mustafa Kemal

Giriş

Türkiye'nin Arap esasına dayalı alfabenin yerine Latin esasına dayalı yeni bir alfabeği alma kararı, yurt içinde olduğu kadar, yurt dışında çeşitli ülkelerde de yakından takip edilmiş ve yankılar uyandırmıştır. Yabancı kamuoyu tarafından bu dönemde Harf İnkılabının gerçekleştirilmesinden önce hazırlık aşamasında yapılanlar, inkılâbın yapılması ve uygulanmasıyla ilgili çalışmalar her zaman dikkatle izlenmiştir.² Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın yeni harfleri öğretmek amacıyla çıktığı yurt gezileri sırasında elinde tebeşir karatahtanın başında, vatandaşa okuma yazma öğretmesi neredeyse bütün dünyanın ilgi odağı olmuştur.³

Türkiye'deki alfabe değişikliğiyle ilgili gelişmeler, başta İngiltere, Fransa, Almanya, Mısır, SSCB ve ABD olmak üzere büyük ülkeler tarafından yakından takip edilmiş ve bu ülkelerde farklı yansımaları olmuştur. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen alfabe değişikliği İngiliz kamuoyunda geniş yankılar bulmuş, dönemin en önemli gazeteleri uzun yazılarla bu yeniliği okuyucularına aktarmışlardır.⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde yürütülen yeni Türk alfabetesini tanıtmaya ve öğretmeye faaliyetlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Örneğin Londra'da çıkan *The Times* gazetesi "Mebuslar Okula Gidiyorlar" başlıklı haberinde Dolmabahçe sarayında iki yüzü aşkın Türk mebusu, memuru, subayı ve gazetecisinin, 1 Ocak 1931 tarihinde yaygın biçimde kullanılacak olan Lâtin alfabesi konusunda İbrahim Necmi Bey tarafından beş saatlik bir kurs verildiği belirtilmektedir. Ayrıca büyük bir reform olarak nitelendirdiği Alfabe değişikliğinin eğitim-öğretimi kolaylaştıracağını, Avrupalıların Türkçe Türklerin de Avrupa dillerini daha kolay öğrenebileceğini bu sayede Türklerin, her zamankinden daha çok batıya yaklaşacağını ifade etmiştir. Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişi üzerine yine *The Times* gazetesinde "Yeni Türk Alfabesi" adlı bir başyazı

² Şükrü Haluk Akalın, "Cumhuriyet Döneminde Türkçe", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, Yeni Türkiye Medya Yayınları, Ankara, 2002, s. 31.

³ Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü Ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012, s. 227-228

⁴ Dönmez, Cengiz; *Tarihi Gereçekleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s. 294.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yayımlanmıştır. Yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın kullanılmakta olan Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınması uğrunda kampanyayı dört ay önce açtığını, Batı yazısının alınmasını salık vermekle yetinmediğini yeniliğin propagandasını ve öğretmenliğini de yaptığını belirtmektedir. Ayrıca gazetelerde, dergilerde, reklâmlarda Lâtin harfleri kullanma zorunluğu getiren on bir maddelik yasa daha Büyük Millet Meclisinden geçmeden önce, okur-yazar Türklerin önemli bir bölümü yeni alfabeyle öğrenmeğe koyulduğunu, en çok etkilenen Türkçe gazetelerin sahiplerinin yeni matbaa harflerini ısmarladıklarını, gazetelerin resimli sayfa ile başlıklarını Türkçeleştirdiğini aktarmaktadır. Yine gazetedeği yoruma göre yeni Türk alfabesi ile Türkçe konuşan halklar arasında tarihte ilk kez genel eğitim öğretim olanağı sağlanacak, Lâtin alfabesinin alınması ile Türkçeye batı kaynaklı sözcükler ve fikirler girecektir.⁵ Bu görüşlerin yanı sıra İngiltere, Türkiye'nin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçme kararını Ortadoğu'da bulunan sömürgelerini etkileyebileceği düşüncesiyle diğer yabancı ülkelere göre daha yakından takip etmiştir. Böyle köklü bir değişikliğin hemen hemen olaysız geçmesi, İngilizleri pek şaşırtmış olmakla birlikte İngiliz basınında konuyla ilgili pek çok haber ve yorum yer almıştır.⁶ Örneğin, Londra'da çıkan *The Daily Telegraph* gazetesi, yasa çıkmamasına rağmen, okullar açılır açılmaz yeni alfabeyle öğretime başlanacağını, gazetelerin her gün okuyucularına dersler verdiğini, haberlerini yeni harflerle yayınlamaya başladığını, tramvayların, gemilerin, trenlerin ve otobüslerin gidecekleri yerleri gösteren yazılarının yeni yazıya çevrildiğini belirtmektedir. Yine *The Times* gazetesi de yeni Türk harflerini tek tek tanıtarak, Halk Partisi, Türk Ocağı, Kızılay, Çocuk Esirgeme gibi önemli kurumların yeni alfabe kursları açtıklarını bildirmektedir.⁷ *The Illustrated London News* gazetesi de gerçekleştirdiği büyük işlerin ardından Mustafa Kemal Paşa'yı Rus Çarı Petro ile karşılaştırmış, *The Observer* ise, Latin harflerinin kabulünün Türk toplumunda dinin yerini büyük ölçüde etkileyeceğini belirtmiştir.⁸ İngiliz basınında çıkan konuyla ilgili haberlerin bazıları Türk basını tarafından da dikkate alınmış ve tercüme edilerek okuyuculara aktarılmıştır. Örneğin, *The Times* gazetesinde çıkan bu konudaki bir yazı, Cumhuriyet gazetesi tarafından "Taymıs'ın Mühim Bir Makalesi" başlığıyla okuyuculara verilmiştir.⁹ Bu arada Glaskov'da "Simplified Spelling Society" adlı İngilizlerin imlayı sadeleştirme cemiyeti, gerçekleştirilen Harf İnkılâbı'ndan dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafı göndermiştir.¹⁰

⁵ Bilal N Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 255.

⁶ Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phonix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 84.

⁷ Şimşir, a.g.e., s. 164-165.

⁸ Mustafa Yılmaz, "İngiliz Kamuoyu ve Harf İnkılâbı", *80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 422-426.

⁹ Cumhuriyet, 12 Aralık 1928.

¹⁰ CBA, A.IV-17-d, D. 71, F.43-1.

1. Sir George Clerk'in Türkiye Büyükelçiliğine Atanması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi görevini yürüten Sir Ronald Charles Lindsay'ın Almanya'ya Büyükelçi olarak atanması üzerine yerine Prag Başkonsolosu George Clerk atanmıştır. İngiltere'nin 1926-1933 yılları arasında Türkiye büyükelçiliği görevini yürütecek olan George Clerk oldukça tecrübeli bir diplomattır. Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir dönemin başlamasına yol açan yeni büyükelçinin atanma süreci de diplomatik teamüllere uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu durumu İngiltere'nin eski Büyükelçisi Ronald Lindsay görevinin sona erdiğini yerine yeni bir sefirin atandığını yeni büyükelçinin agreman onayını Türk dışişleri bakanlığına şu ifadelerle talep etmiştir:

"... Sir A. Chamberlain'den aldığım talimatlara göre, Britanya Majestelerinin Büyükelçisi görevlerini yerine getirmem gerekeceğini ve yakında Berlin'e nakledileceğimi Cumhuriyet Hükümetine bildirmek zorunda olduğum için üzgünüm.

*2-Türk Hükümetine, Tam Yetkili Büyükelçi sıfatıyla halefim olarak Sir George Clerk'in adını önermek ve bunun onayını talep etmekle görevlendirildim. Sir George Clerk şu anda Prag'da Majestelerinin Bakanındır ve Ekselanslarından, Cumhuriyetin Başkanı ve Hükümetinin bu atanmasıyla ilgili memnuniyetinizi uygun zamanında bana bildirmesini istemekten onur duyarım. Saygılarımla."*¹¹

İngiliz Büyükelçisinin bu talebi üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı George Clerk'in büyükelçi olarak ataması için agreman verildiği dönemin Dışişleri bakanı Tefik Rüştü (Aras) Beyin şu cevabi yazısı ile bildirilmiştir:

*"İngiliz Sefiri Sir Ronald Lindze'nin ayrılmasını çok teessürle karşılamakla beraber Prag Sefirleri Sir George Clark'ın İngiltere Hükümetinin Türkiye Büyükelçiliğine tayinine muhteviyetiyle agreman [uygunluk] verdiğimizizin tebliği mercudur. 14/7/926 Tefik Rüştü"*¹²

İngiltere'nin 1926-1933 yılları arasında Türkiye büyükelçiliği görevini yürütecek olan Sir George Russell Clerk (1874-18 Haziran 1951) 1898 yılında İngiliz Dış İşleri Bakanlığına girmiş olduğu memuriyetine 1903'ten 1907'ye kadar Habeşistan'da, 1910'dan 1911'e kadar İstanbul'da, 1919'dan 1926 Çekoslovakya'da görev yapmıştır. Kariyeri boyunca birçok özel görevde bulunmuş olan İngiltere'nin Prag Başkonsolosu Clerk 8 Temmuz 1926 tarihinde de Türkiye Büyük Elçiliğine atanmıştır.¹³

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Hariciye İdari Müdüriyeti., 192-72, M-06-07-1926-1-3

¹² CBA, HR.İM., 192-72, M-06-07-1926-5

¹³ CBA, HR.İM., 255-56, M-19-11-1926-4

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

George Clerk'in Cumhuriyet Arşivi Hariciye kalemindeki özgeçmişine bakıldığında daha önce konsolos olarak görev yaptığı ülkeye büyükelçi olarak atandığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Türkiye konusundaki görev yaptığı yıllardan elde ettiği deneyimlerinden yola çıkarak iki ülke arasında diplomatik faaliyetlerin geliştirilmesini amaç edinmiştir. Bu dönemde özellikle Musul sorunu nedeniyle Türk İngiliz ilişkileri diplomatik faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Yine bu dönemde İzmir Suikast girişimi nedeniyle tutuklananların Ankara İstiklal mahkemelerinde yargılamaları yapılmaktadır. Türkiye'nin iç ve dış sorunlarının yoğun olduğu bir dönemde göreve başlayan büyükelçi uzun bir süre Cumhurbaşkanı ile de görüşmemiştir. Bu durum büyükelçinin 19 Kasım 1926 tarihinde yaptığı şu çok acil mahreçli yazısından anlaşılmaktadır:

"...Az önce Ankara'dan Başkan'la görüşme tarihinin henüz belirlenmediğini, ancak bunun en erken önümüzdeki Pazartesi'den önce gerçekleşmeyeceğini belirten bir telgraf aldım. Bu nedenle, Bay Knox'a ¹⁵acilen bir telgraf çekeceğim ve Başkan için her zaman müsait olduğum için (Başkanın her an emrinde olduğum için) duruşmanın hangi gün için düzenlendiğini kesin olarak öğrenene kadar Ankara gezimi erteleyeceğimi söyleyeceğim. Eğer gerçekten de önümüzdeki Pazartesi gününe ertelenirse, yarın Ankara'ya hareket etmek için beni zamanında bilgilendirmenizi umuyorum.

Bu arada Irak Yüksek Komiseri buraya geldi ve ay sonundan önce Beyrut'taki Suriye Yüksek Komiseri ile randevusu olduğu için bu ayın en geç 23'ü veya 24'ünde seyahatine devam etmek zorunda. Büyükelçilik, Hükümetinizin, onunla temasa geçmek için Sir Henry Dobbs'un Türkiye'deki varlığından yararlanmak istediğini anlamıştı ve Sir Henry Dobbs ve ben bu durumda sadece iyilik görüyoruz. (Bu durumu lehte bir davranış olarak görüyoruz- bu durumda bir olumsuzluk görmüyoruz) Ancak Yüksek Komiser'in çok sınırlı bir zamanı olduğu için, hemen Ankara'ya gitmediği takdirde bu mümkün olmayacaktır.

Bu nedenle Yüksek Komiser'i Türk yetkililere kendimin takdim etme isteğinden vazgeçtim ve Türk Hükümeti'nin kendisini karşılamaya hazır olacağı umuduyla kendisinin yarın Ankara'ya gitmesini rica ediyorum. Aksi durumda, Ekselanslarından beni bu haberci (mektup) aracılığıyla bilgilendirmesini rica ederim. Ama benimle aynı fikirdeyseniz, Sir Henry Dobbs'un gelişini bildirmek için Dışişleri Bakanına acilen bir telgraf çekmenizi rica ediyorum. Yüksek Komiser'e bu Büyükelçiliğin Birinci Sekreteri Bay Edmonds eşlik edecek. Sizleri rahatsız ettiğim için tekrar affınızı isterken, Ekselanslarıma en yüksek saygı ve sevgilerimi sunuyorum."¹⁶

¹⁴ Bkz. Ek-1.

¹⁵ Ebru Boyar, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten Dergisi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 1183.

¹⁶ CBA, HR.İM., 192-72, M-06-07-1926-01

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Büyükelçi George Clerk Türkiye’de kullanacağı makam aracının gümrük vergisinin alınmaması için 3 Şubat 1927 tarihinde Dışişleri Bakanlığına bir başvuru yaparak şu talepte bulunmuştur:¹⁷ “İngiliz Büyükelçiliği adına (Morris Cowley markalı bir otomobil “Maronian” gemisi ile 171875 numaralı, motor numarası 196543 olan, Oğ Morris Company acentelerine ait otomobil) İstanbul’daki 115 Grand’Rue de Pera adresine teslim edilecek olan otomobilin, acentelerin ithalat vergilerini ödemededen gümrükten çıkarmalarını sağlayan gerekli teslimat izninin verilmesine minnettar olurum.”¹⁸

Daha önce başkonsolos olarak görev yaptığı İstanbul’a aşına olan George Clerk yerleşimini tamamladıktan sonra temsilcilik faaliyetinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlarla Türkiye’deki alfabe değişikliği hakkında bilgiler iletmiştir.

2. Türkiye’de Alfabe Değişikliği Hakkında Büyükelçi George Clerk’in Raporları

Clerk 1926-1933 yılları arasında İngiltere’nin Türkiye büyükelçiliği görevini yürüten temsilcilik faaliyetinin yanı sıra tutmuş olduğu raporlarla erken cumhuriyet dönemi Türkiye’nin tarihine de tanıklık etmiştir.¹⁹ Türkiye’de ulusal ve uluslararası gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemde Birleşik Krallığın Ankara Büyükelçiliği görevini sürdüren Sir George Clerk tarafından hazırlanan raporlar düzenli olarak ülkesine gönderilmiştir. Sadece alfabe konusunda değil birçok konuda İngiliz Büyükelçiliğinin hazırladığı raporlar aracılığıyla, Türkiye’de meydana gelen gelişmeler, Birleşik Krallık hükümetine aktarılmıştır. Raporlar, İngiliz Büyükelçiliğindeki çalışanlar tarafından uzmanlık alanlarına göre ele alındıktan sonra İngiliz Büyükelçisi tarafından incelenerek bir araya getirilip, Birleşik Krallık Hükümetine gönderilmiştir. Sir George Clerk, Türkiye’deki alfabe değişikliği hakkında tuttuğu raporlarda da bu kapsamda yürütülen faaliyetlerin en dikkat çekici olan konularından birisini oluşturmaktadır.²⁰

I. Rapor

Büyükelçi George Clerk yeni Türk alfabesi hakkında ilk raporunu İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlain’e 20 Mayıs 1928 tarihinde İstanbul’dan göndermiştir. 1 Haziran’da Londra’ya ulaştığı anlaşılan mektupta TBMM’de Uluslararası rakamların kabul edildiği yasa hakkında gizli bilgilerin yer aldığı özetle şu hususlar bulunmaktadır.²¹

¹⁷ CBA, HR.İM., 256-31, M-03-02-1927

¹⁸ Bkz. Ek-2.

¹⁹ Edip Mustafa Çelik, “İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 3, Muş 2017, s. 26.

²⁰ Ufuk Erdem İngiliz Elçisi George Clerk’in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri), *Atatürk Dergisi*, cilt 3, sayı 2, Erzurum, 2014 s. 48.

²¹ The National Archives, Foreign Office, 371/13094 [E 2877/580/44]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

1. Büyük Millet Meclisi, Avrupa rakamlarının kullanılmasını 1 Haziran 1928'den itibaren tüm resmi daireler için ve Haziran 1931'den itibaren özel işletmeler için zorunlu hale getiren bir yasayı oyladı.

2. Maliye Bakanı, yasa tasarısını sunarken, değişikliği yapmakta zorluk çekmediğini ve Türkiye'nin ticari ilişkilerinin zarar görmemesi için kabul edilmesinin şart olduğunu söyledi.

3. Milletvekilleri, Hükümetin, Latin harflerinin kabulü için uzun zamandır beklenen yasayı ne zaman getireceğini sordular. Eğitim Bakanı, Hükümetin hiçbir şekilde projeden vazgeçmediğini, ancak görevlendirilen komisyondan, kapsamlı bir araştırma yapılmasını istediğini, şu anki fikrin, önümüzdeki kıştan itibaren gazetelerin, resmi ve özel yazışmalar da Latin harflerinin benimsemesinin zorunlu kılan bir yasayı, beş yıllık bir süre içinde, kademeli olarak geçiş yapmak olduğunu, belirtti.

4. Şüphesiz her sınıftan Türkler, Kuran'ın ve nesiller boyu kullanılan tüm sevdikleri dini yazılarının bu şekilde terk edilmesinden rahatsız olacaklardır. Ama şimdi camilerde vaazlar Türkçe olup Kuran'ın Türkçe tercüme serbestçe ucuza satılmaktadır. Türkçeden Latinceye karakter sayısı nispeten küçüktür. Arap alfabesi Türkçe yazıya kesinlikle uygun değildir. Ünlülerin olmaması pek çok öğrenciyi şaşırtıyor. Avrupa harflerinden oluşan yazı dili, sadece yabancılar tarafından değil, aynı zamanda Türk çocuğu tarafından da daha kolay öğrenebilir.

5. Batı dünyasının gidişatına olan bu eğilim, tatil gününe karşı mevcut tavırla da kendini göstermektedir. Milliyetçiliğin yüksek dalgası sırasında, Hıristiyanların ve Yahudilerin cuma günü dükkanlarını ve ofislerini açmaları kesinlikle engellendi. Sonuç olarak, ticaretlerini kaybetmek istemedikleri sürece pazar ve cumartesi günleri zorunlu olarak açılmak zorunda kaldılar. Ankara'daki siyasi liderler arasında Pazar gününü tatil günü olarak kabul eden güçlü bir hareket var.²²

II. Rapor

Büyükelçi George Clerk yeni Türk alfabesi hakkında ikinci raporunu Dışişleri Bakanı Chamberlain'e 22 Ağustos'ta 1928 tarihinde İstanbul'dan göndermiştir. 28 Ağustos'ta Londra'ya ulaştığı anlaşılan raporda yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi yolunda önemli kararların alınması hakkında gizli bilgilerin yer aldığı raporda özetle şu konular yer almaktadır:²³

1. Geçen 29 Mayıs tarihli 268 no'lu gönderimde, Avrupa karakterlerinin tanıtımına yönelik ilk adımın, tüm devlet dairelerinde Avrupalı figürlerin kullanılmasını emreden yasanın yürürlüğe girmesiyle atıldığını bildirdim. Duyuruyu yapan basın telgrafındaki bir

²² Bkz. Ek-3.

²³ FO371/13094 [E 4293/560/44]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

hataya, değişiklik tarihi 1929 yerine bu yaz olarak verildi. Her halükârda, basın zaten Avrupa rakamları kullanıyor, İstanbul belediyesi onları önümüzdeki ay resmi kullanıma sokmayı teklif ediyor ve onlar önümüzdeki yaz genel resmi kullanımda olacak.

2. Avrupa karakterlerinin tanıtımının en az beş yıl boyunca tamamlanmayacağı varsayılmıştı. Ancak bu yaz başta İstanbul, İzmir olmak üzere birçok yerde olan Ankara'nın önde gelen isimleri, boş zamanlarının bir kısmını kararlı bir çaba ile yeniliği hızlandırmak için ayırıyorlar. Geçen gün birinin bana dediği gibi, kimse zahmet etmeyecek, yeni harfleri, kendisine zorlanmadan önce beş yıl olduğunu düşünüyorsa öğrenir, ancak iki yılın sonunda onları kullanmak zorunda kalacağını düşünürse herkes onları öğrenmeye çalışır. Bu nedenle, yeni alfabenin iki yıl içinde resmi kullanımda olacağı söylemiştir.

3. Konuya her türlü tanıtım yapılıyor. Her gün gazeteler, ister ünlü bir şiir olsun, isterse Gazi'nin bir sözü olsun, yeni alfabede birkaç paragraf yayınlıyor. Yeni yazıda, bir makale şimdiden ödüllü bir yarışma başlattı. Üniversite, Basın Derneği, eğitim kolejleri ve Türk ocakları. Ama en büyük itici güç Gazi'nin bizzat yaptığı hareket. Yeni harfler "Avrupalı karakterler" olarak değil "yeni Türk karakterleri" olarak benimsenmelidir. Türk aklı bir mengene gibi Arapça karakterler tarafından tutulmuştur. Bu nedenle, yeni Türk harflerini öğrenmeyi hızlandırmak için herkesin görevi olduğunu söylüyor ve gazeteler kendi yazılarının tıpkıbasımlarını yeni üslupla yayınlıyor. Kabine Bakanı ve onu Dolmabahçe'de sık sık ziyaret eden diğerleri için bir sınıf başlatıldı. Gazi Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan toplantılarda halk arasında yapılan eğlencelerde daima bir kişiyi seçip derslerin nasıl gittiğini soruyor. Geçen Cuma günü yapılan deniz tekne yarışında bulunanlar, Pan-İslam'ın kurucusu Abdülhamid'in emriyle inşa edilmiş olan Cumhurbaşkanının yatının kıç tarafında isminin "Ertoğrul" şeklinde yazılı olduğunu gördüler.

4. Yeni harflerin bu şekilde duyurulmasına rağmen, yeni alfabenin kesin biçiminin henüz nihai ve resmi olarak belirlenmedi. Ancak oldukça başarılı çalışmalar yürüten Filologlar bir ses için bir harf prensibinde birleştiler. Yeni harfler yapılmadı, ancak olağan harflerden bazıları alışılmadık kullanımlara tabi tutuldu veya aksan işaretleri verildi. Hiç şüphe yok ki bu karar Fransız Büyükelçiliği'nde büyük bir hayal kırıklığına neden oldu. Genel olarak yabancı dünya için, şu anda yalnızca Arapça karakterlerde en katı ayrıcalıkla sergilenen istasyonların ve diğer faydalı işaretlerin adlarını yakında çıkarmanın mümkün olabileceği düşüncesi oluştu.

III. Rapor

Büyükelçi George Clerk yeni Türk alfabesi hakkında ikinci raporunu dönemin İngiltere Dışişleri Dış İşleri Bakanlığına yeni atanan yeni Dış İşleri Bakanı Sir Lord Edmonds Cushendun'a 27 Eylül 1928 tarihinde İstanbul'dan göndermiştir. Ayrıca bu rapora Trabzon Konsolosu Matthews'in gönderdiği rapor da eklenmiştir. Matthews tarafından tutulan raporda

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Anadolu’da yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi için yürütülen faaliyetlerin bir örneğini görmek mümkündür. İngiliz sefaretı tarafından gönderilen ve 1 Ekim’de Londra’ya ulaştığı anlaşılan mektupta yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi yolunda önemli kararların alınması hakkında gizli bilgilerin yer aldığı şu hususlar ön plana çıkmaktadır:²⁴

1. 22 Ağustos tarihli 391 numaralı gönderime atıfta bulunarak, Majestelerinin Trabzon’daki konsolosundan gelen bir sevkiyatın bir nüshasını ilişitirdim. Trabzon’da yeni alfabenin yayılması için hareket tüm hızıyla devam ediyor. Bay Matthews, sakinlerin yeni harfleri öğrenirken bekledikleri zorluğu yaşamadıklarını öte yandan, Gazi tarafından okuma yazma bilmeyenler arasında uyandırılan coşkunun etkili olduğunu belirtiyor. Çoğu insanın iddiası Arap alfabesi konusunda hayatları boyunca hiçbir zaman ustalaşamayan insanlar yeni Türk harflerinin kullanımını birkaç dakika içinde elde edebilecektir.

2. Kampanya hararetili bir şekilde devam ediyor. Adalet Bakanlığı ve hatta Diyanet İşleri Başkanlığı kadrolarına yeni alfabe eğitimi vermeye başladılar. Tefik Rüşti Bey, dairesinin yazışmalarının yakında yeni karakterlerde yapılacağını beyan ediyor. Milletvekillerinin bir kısmı Dolmabahçe Sarayı’ndaki özel kurslara davet ediyor. İzmirdeki hapisaneler mahkûmlar, Gazi’ye “Türk” harfleri ile yazılmış dilekçeler sunarak Adalet Bakanı’nın kalbini eritmeye çalışıyorlar.

3. Gazi baş propagandacı olmaya devam ediyor. Geçenlerde Marmara’ya yatı ile Tekirdağ ve Bursa’ya sürpriz ziyaretler yaptı, oradaki devlet dairelerinde göründü ve yetkililere alfabe hakkında nutuk attı. Tekirdağ’da bir eczaneye gitti ve bir hocadan Arapça bir cümle yazmasını istedi. Kimse okuyamadı. Gazi daha sonra aynı Arapça cümleyi yeni yazıya yazdı ve herkes -tabii ki- kolaylıkla okudu. Ardından, Camilerde sergilenen Arapça metinlerin ne olacağını sorulması üzerine gece yarısı, telsiz bildirisi ile verdiği cevapta Arapçanın Müslüman ibadetinden yakın zamanda kaybolmasına izin verilmeyeceği uyarısında bulundu.

4. Gazi Çanakkale ve Gelibolu’yu ziyaret etti. Yine alfabe konusunda yetkililere seslendi. Ve yarımada’daki tarihi olaylara ilişkin hatıraları, basında büyük ölçüde yeni karakterlerle yeniden üretildi. Böylece kampanya devam ediyor. Yarı resmi Milliyet’in yakın tarihli bir baş makalesinde eski Arap harflerinin oluşturduğu bariyerin kaldırılmasıyla tüm ırksal unsurların asimilasyonu kolay olacağı ifade ediliyor. Bu durum Türkiye’deki Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin kaygılanmalarına yol açıyor.

IV. Rapor

İngiltere’nin Trabzon Konsolosu Matthews tarafından 27 Ağustos 1928 tarihinde Büyükelçi George Clerk’e gönderilmiştir. Büyükelçinin de Londra’ya gönderdiği raporda

²⁴ FO371/13094 [E 4759/560/44]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yeni Türk alfabesine geçiş sürecinde Trabzon şehrinde yaşanan gelişmeler şu şekilde aktarılmıştır:

1. Ekselanslarının bilgisine sunmaktan onur duyarım. Gazi'nin İstanbul'daki Sarayburnu açıklaması Latin alfabesinin kullanılması hususu burada beklenmedik bir durum değildi. Çağrılarının doğası gereği, okumayı ve yazmayı bilmek zorunda olan sakinleri yazmak istiyorum.

2. Yerel basın ve çoğu otomobil geçen Haziran ayının başından beri eski Arap rakamları yerine yeni "uluslararası" rakamları kullanıyor. Yerel Türk gazeteleri "Yeni Yol" ve "Ticaret Gazetesi" yeni karakterlerde her sayıda birkaç cümle örnek yayımlıyor, Arabalar artık isim levhalarındaki "Tirabzon"u Arapçadan Latin harflerine çeviriyor.

3. Yerel "Türk Ocağı" yeni karakterleri öğretmek için sınıflar düzenliyor ve Vali, İçişleri bakanlığından yeni resmi alfabeden 50.000 kopya tedarik edilmesini istedi.

4. Bugün sohbet ettiğim Bakü Müslümanı, Latin karakterlerinin Azerbaycan'ın Sovyet Kafkasya cumhuriyetlerinin Müslüman gazeteleri tarafından başarıyla kullanıldığını söyledi.

V. Rapor

Türkiye'nin İngiliz Sefareti tarafından İngiltere Dışişleri Dış İşleri Bakanlığına 27 Eylül 1928 tarihinde İstanbul'dan göndermiştir. 1 Ekim'de Londra'ya ulaştığı anlaşılan raporda yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi yolunda ve uygulanmaya başlanması hakkında gizli bilgilerin yer aldığı raporda özetle şu hususlar bulunmaktadır:²⁵

1. Gazi'nin, İstanbul sakinlerine zarif bir veda mesajı bırakarak, belirli arkadaşlarıyla birlikte Karadeniz yoluyla Ankara'ya doğru yola çıktığını bildirmekten onur duyarım. Sinop'a uğradıktan sonra Samsun'da İsmet Paşa ve Sağlık Bakanı tarafından karşılandı ve tüm grup demiryolu ve araba ile Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'den Ankara'ya döndü. Gazi kara tahtasını her yerde, (çarşıda pazarda) kurdu ve halka yeni alfabeyi öğretti. Sivas'ta belediye başkanının 6 yaşındaki oğluna hatasız yazdırdı. Gazi okuma yazma bilmeyen bir kasabın adını on dakika içinde yazmayı öğrettiği ve bunun üzerine kasabadaki diğer tüm kasaplara öğretmesini tembihledi. Bu nedenle, muhtemelen 1928 yılı muhteşem yıl bir olarak kabul edilmelidir.

2. Yetkililer 1927 yılında ancak 56.000 yetişkinin eski Arapçayı okuyup yazmayı öğrenebildiği için yeni alfabenin geleceğine ikna olmuşlar. Bu yüzden ilerleme hızını çok daha hızlı hale getirmek için on beş bin öğretmen yeni harfleri öğretmek için eğitildi. Ders kitapları hemen kullanılmak üzere basılıyor. Yeni bir sözlük, birkaç hafta içinde çıkacak. Sadece İstanbul'da yeni alfabeyi öğretmek için 200 derslik açıldı. Halk Partisi komitesinden

²⁵ FO 371/13094 [E 4759/560/44]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

vekiller İstanbul ve İzmir'deki evlerinin rahatlığını terk ettiler ve şeflerini taklit ederek yeni hareketi canlandırmak için seçim bölgelerini geziyorlar. Yeni harfler Gazi ile daha da yakından özdeşleşiyor. Gazi Alfabetesi adını alıyor. Birkaç gün önce alfabede kafa karışıklığına yol açan (-) kısa çizginin kaldırılmasına karar verdi. Gazi ülkenin erişilebilir her bölgesine ziyaret ediyor. Genel olarak propaganda o kadar yoğun ki, resmi birimler şimdi yeni yazının önümüzdeki ayın ilk günü için duyurusunu yapıyorlar.

3. Diğer birimlerin yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olan hocalar da kurslara davet edildi. Genel olarak kamuoyu, yeni alfabenin getirilmesinin şapka takmaktan çok daha ciddi bir iş olduğunu anladı. Ancak bazı Türk ebeveynler, çocuklarının Kuran'ı Türkçe'ye çevrilmediği ve yazıya geçirilmedikçe okuyamayacak şekilde büyüyeceğini düşünüyor. Ayrıca, bazı hocaların, yeni alfabeyle karşı oldukları görülüyor. Gazi hakkında cahiller arasında güya tüm ülkeyi Hıristiyanlığa döndürmek istediğini iddia eden saçma sapan söylentilerin olması şaşırtıcı değil. Fakat sonuçta toplum hükümetin yeni yazıya geçirilmesine izin verdiği dini kitapların ve onaylanan kitapları öğretmeye yetecek kadar modern hocaların etkisine tabi olacaktır.

4. Genel olarak bilinmemekle birlikte, bir süre önce Gazi'nin, modern bir ibadet biçiminin uygulanabileceği Çankaya Köşkünün yakınında bir cami inşa etmeyi düşündüğü bir gerçek gibi görünüyor. Erken olduğunu düşünen arkadaşları yüzünden projeden şimdilik vazgeçildi. Ancak, bu yaz Hristiyan ibadet biçimlerini Müslümanlığa uyarlamayı düşünen bir komisyonun tavsiyeleri ile sıralar ve müzik tanıtılacak, abdest alınmayacak, botlar ve ayakkabılar çıkarılmayacak, hatta ibadet dili Türkçe olacaktır. Komisyon, dogma alanına bile girdi ve Müslüman kutsal kitaplarının tüm yorumunun modern bilim ve felsefe ışığında elden geçirilmesi gerektiğini önerdi.

VI. Rapor

Ankara'dan İngiliz Büyükelçiliğinden 27 Kasım 1928 tarihinde Bay Edmonds, Sir Austen Chamberlain'e gönderilen mektup 3 Aralık 1928 tarihinde Londra'ya ulaşmıştır. Raporunda yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi yolunda ve uygulanmaya başlanması hakkında gizli bilgilerin yanı sıra Türkiye'deki Fransızcanın yerine İngilizcenin yaygınlaşmasının getireceği siyasi ve ticari fırsatlara değinilmektedir.²⁶

1. Türkiye'de zorunlu eğitimin getirilmesi ve yeni alfabenin uyarlanması, Türk Hükümeti'nin eğitim reformları konusundaki mevcut iştahını fazlasıyla tatmin etmiş olabilir, ancak, Bay Helm'e henüz verilen bilgiler doğruysa, şimdi düşünülen daha ileri reform yapılacağıdır. Türk ortaokullarında öğretilen ve tek yabancı dil olan Fransızcanın terk edilmesini ve onun yerine İngilizcenin getirilmesini öngörüyor. Ülkenin nüfusunun yalnızca

²⁶ FO371/13094 [E 5741/560/44]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

küçük bir yüzdesini etkileyeceği doğrudur, ancak gerçekleştirildiği takdirde büyük önem taşıyacaktır.

2. Bu bilginin kaynağı, Bolu Milletvekili ve Gazi'den sonra belki de yeni alfabenin en çalışkan propagandacısı olan Falih Rıfki Bey'dir ve onun hazırlanmasından sorumlu komisyonun başkanıdır. En azından ona göre, bu fikir hiçbir şekilde yeni değil, çünkü ilkbaharda Büyükelçilik personelinin bir üyeye alfabeyi değiştirme kararı hakkında bilgi verdiğinde, bu konuda da güçlü bir hareket olduğunu da ekledi. İngiliz dilinin ve bu reformun kesinlikle takip edeceğini belirtti. O sırada, Majestelerinin Büyükelçisi'ne olasılık o kadar uzak görünüyordu ki, resmi olarak bildirmeye değer görmedi. Ancak son zamanlarda, örneğin milletvekillerinin, yetkililerin ve tüm sınıflardan Türklerin İngilizce öğrenme konusundaki yaygın arzusu, yakın zamanlarda İstanbul'da çok belirgin bir artış olması rüzgârın nasıl estiğine dair birçok işaret verdi.

Son olarak, bu hafta özel bir görüşmede Falih Rıfki Bey, Fransızcanın İngilizcenin yerine geçmesi kararının artık kesin olarak alındığını, ancak değişiklik için gerekli hazırlıklar yapılmaya kadar mümkün olduğunca gizli tutulduğunu belirtti. Tabii ki, soğuk sadece yavaş yavaş etkilenir. Mevcut fikir, İstanbul, Ankara, İzmir ve ülke çapında büyük şehirlerin liselerinde öğretimin büyük bir kısmı İngilizce öğretmenleri tarafından verilecekti. Bu okullarda 110 kadar İngiliz öğretmenin istihdam edileceğini öngörülüyor. Yabancılar dil meselesinin bir miktar zorluk teşkil edeceğini fark etti, ancak şimdi Türkçeyi eskisinden çok daha kolay öğreniyor ve bu nedenle zorluk geçici olacak. Yetkililer, her halükârda, öğretmenlerin gelmesi gerektiğine kararlı. Falih Rıfki Bey, Majestelerinin Elçiliği'nden kesinlikle yardım istemedi muhtemelen işler bunun için yeterince ileri gitmedi. Yine de ama o bunu ima etti. Bay Helm Büyükelçiliğinin Türk Hükümetine bu konuda mümkün olan her şeyi yerine getirmekten çok memnun olacağını belirtti. Elbette, bu önemli kararın alınmış olduğunu iddia boşuna olacaktır. Bununla birlikte, derinlere yerleşmiş sık sık İngiliz kurumlarına ve yöntemlerine saygı duyduğunu ve bunun aksine Anglo-Sakson'un her halükârda maddi amaçlar için daha büyük değerine olan benzer bir güveni dile getirdi.

Aslında Latin kültürüne, Türkiye ve Türklerin, altında gerçekleştirilen reformlardan mümkün olan en geniş ölçüde yararlanabilmesi için, İngiliz dilinin ve Anglosakson kültürünün yayılmasında (burada) en üst düzeyde, genel bir his var. Mevcut rejim bu kanaat bir süredir var olmasına rağmen, yine de bu son reformun, son iki yılda önde gelen Türkler tarafından Batı Avrupa ve Amerika'ya yapılan bir dizi ziyaret etkisi ile olması muhtemeldir.

3. Falih Rıfki Bey ve diğer iki milletvekili 1927 yazında uluslararası parlamenter kongresine katıldılar. Türkiye'yi temsil etmek için gittikleri Rio de Janeiro'ya yaptıkları ziyaret vesilesiyle Sao Paulo'yu ve diğer zengin Brezilya limanlarını ziyaret ettiler. Burada İngiliz ve Amerikalı iş adamlarının tüm önemli ticaret dallarına eşit şartlardan daha çok sahip olmalarından etkilendiler. Daha sonra başka ülkelere yaptığı ziyaretler de bu izlenimi

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

pekiştirmiş ve bu Türklere de İngilizcenin dünya ticaret ve ticaret dili olduğunu fark ettirmiştir. Geçen kış yarı resmî gazetede ilk yabancı dil olarak İngilizcenin benimsenmesinin arzu edilirliliğini vaaz ettiği bir dizi makale yayınlamış olması kesinlikle ikincisinin onayı olmadan olmamıştır. Türkiye’de son kararın büyük ölçüde onun çabalarına bağlı olması gerekiyor ve şimdi, kampanyası için yeni mühimmat elde etmek için önümüzdeki yaz İskandinav ülkeleri, Büyük Britanya ve Amerika’ya resmi bir göreve gideceğini söylüyor.

4. Yukarıda önerildiği gibi, bu reform, maddi avantajlara yönelik bir arzu tarafından harekete geçirilmiştir. Ancak ısrar edilirse, önemli ahlaki etkileri olabilir. Türklerin Latin kültüründen ziyade Anglo-Sakson kültürüne daha yakın olması muhtemeldir. Bu konu da en belirgin siyasi etki, Fransızların acımasızca yaralanacağı için Türk Hükümeti’nin şu anda planı karanlık tuttuğu görünüyor. Çünkü Fransız eğitim çıkarları burada derinden kök salmış durumda. Doğrusu, konuları son yıllarda önemli ölçüde sarsıldı. Ancak bugün yabancı dil bilen Türklerin büyük çoğunluğu sadece Fransızca biliyor. Sonuç olarak, siyasette sıklıkla yanlış anlaşılıyor ve ticarete her zaman engelliyiz. Bu nedenle, kendi payımıza, yalnızca daha büyük bir ilişki olasılığını memnuniyetle karşılayabiliriz.

Raporda öne sürüldüğü gibi bu dönemde Türk eğitim sisteminde bazı yeniliklere gidilmiştir. Yapılan yenilikler arasında İngiliz sistemi bir eğitim anlayışı vardır. Ayrıca okullarda yabancı dil olarak öğretilen Fransızcanın yanı sıra İngilizcenin öğretilmesine de karar verilmiştir. The Times gazetesi 16 Haziran 1933 tarihli haberinde Türkiye’de yeni açılacak kolejlerde birinci yabancı dil olarak İngilizcenin öğretilmesine yer vermiştir. İlk uygulama bu yıl içerisinde açılacak olan Ankara Gazi Koleji’nde yapılacaktır. Okulda üç İngiliz profesör de görev yapacaktır. Ayrıca İstanbul’da kolejlere hazırlık için özel İngilizce dersleri verilecektir. Gazete, yabancı dil konusundaki bu yeni düzenleme uygulanmaya başlanırsa, ülkede yabancı dil konusunda birinci sırada yer alan Fransızcanın yerini İngilizcenin alacağını iddia etmiştir.

Bu konu Sir Clerk tarafından Londra’ya, Dışişleri Bakanı Sir Simon’a 30 Haziran 1933 tarihinde rapor edilmiştir. Raporda İngilizce öğretmenleri olarak alınacak öğretmenlerin İstanbul’daki İngilizce kurslarına katılacağını ve kurs sonunda bir sınava tabi tutulacağını, başarılı olanların atanacağını, kursu Gazi Enstitüsünde pedagoji, İngilizce ve felsefe dersleri ile veren ve Gazi’nin evlat edindiği kızlara İngiliz edebiyatı dersleri veren Bayan Derbyshire yürüteceğini bildirmiştir. Büyükelçi, Türkiye’de eğitim sisteminde gerçekleşen bu olayların, İngiliz eğitim sistemine ve İngilizceye olan ilgiyi göstermesi bakımından son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır.²⁷

²⁷ Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 83.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

İngiltere'nin yedi yıldan beri Türkiye Büyükelçiliğini sürdüren Sir George Clerk, Ekim 1933'te görev süresini tamamlayarak Türkiye'den ayrılmıştır. Clerk'in gidişi Türk dış işleri çevrelerinde üzüntüye yol açmıştır. Büyükelçi hakkında samimi ifadeler kullanarak üzüntülerini belirtmişlerdir. Türk hariciye mensuplarının ortak paylaştıkları görüş, Sir Clerk'in ülkelerinin sorunlarını ortak menfaatler kapsamında ele alan ve bu konuda her zaman değerli görüşlerini sunmaktan çekinmeyen içten bir dost olduğu kanaati yönünde olmuştur.

Sonuç

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan itibaren, batılılaşma yolunda emin adımlarla ilerlemesi, İngiltere'nin daima ilgisini çekmiştir. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen alfabe değişikliği İngiliz kamuoyunda geniş yankılar bulmuş, dönemin en önemli gazeteleri uzun yazılarla bu yeniliği okuyucularına aktarmışlar, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde yürütülen yeni Türk alfabesini tanıtmaya ve öğretmeye faaliyetlerine büyük ilgi göstermişlerdir. İngiltere adına Türkiye'de alfabe değişikliği konusuna ilgi gösteren sadece İngiliz gazeteleri ve onların okuyucuları olmamış, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk de konuyla yakından ilgilenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi görevini yürüten Sir Ronald Charles Lindsay'ın Almanya'ya Büyükelçi olarak atanması üzerine yerine atanan Prag Başkonsolosu George Clerk atanmıştır. 1926-1933 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye büyükelçiliği görevini yürüten Clerk temsilcilik faaliyetinin yanı sıra tutmuş olduğu raporlarla erken cumhuriyet dönemi Türkiye'nin tarihine de tanıklık etmiştir. Aslında bu dönem Türk İngiliz ilişkileri Musul sorunu iki ülke ilişkileri açısından bir hayli gergin zamana denk gelmektedir. Daha önce konsolos olarak görev yaptığı ülkeye büyükelçi olarak dönmesi Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.

Başlangıçta Türkiye'de bir alfabe değişikliğinin pek mümkün olmadığına dair raporlar göndermiş, ancak daha sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni harfleri, topluma benimsetmek için yürüttüğü faaliyetleri bütün ayrıntılarıyla ülkesine aktarmıştır. Büyükelçi Clerk, gönderdiği raporda, Mustafa Kemal Paşa'nın, yeni Türk Harflerini halka öğretmek için Başöğretmen olarak yurt gezilerine çıktığını, gittiği her yerde, insanlara yeni yazıyı tanıttığını öğrettiğini belirtmiştir.

Yeni Türk alfabesi hakkında tutulan ilk raporların yanı sıra İngiliz sefaretinin tuttuğu son raporlarda Türkiye'de okullarda İngilizce eğitime geçilmesi ile ülkeleri adına ortaya çıkabilecek fırsatları ön plana çıkarttıkları görülmektedir. Raporda öne sürüldüğü gibi bu dönemde Türk eğitim sisteminde bazı yeniliklere gidilmiştir. İngiliz sefaretinin öngörüsü doğru çıkmış ilerleyen yıllarda İngilizce eğitimin Türk eğitim sistemindeki yeri giderek artmıştır.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Bu dönemde Türkiye’de gerçekleştirilen en köklü devrimlerden birisi olan yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi ve uygulaması hakkında görüşlerini içeren bir dizi raporlar hazırlamıştır. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlian’a gönderilmiş olan raporların Clerk’in kendi şahsi izlenimleri ve yapmış olduğu özel görüşmelerden elde ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bugün İngiliz arşivlerinde yer alan raporların büyük elçinin o dönem Türkiye’de yayımlanan dergi ve gazetelerden de elde ettiği bilgileri derleyerek oluşturduğu görülmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DABCA)

CBA, A.IV-17-d, D. 71, F.43-1.

CBA,192-72, M-06-07-1926-1-3

CBA, HR.İM.,192-72, M-06-07-1926

CBA, HR.İM.,255-56, M-19-11-1926

CBA, HR.İM.,192-72, M-06-07-1926

CBA, HR.İM.,256-31, M-03-02-1927

The National Archives, Foreign Office

FO371/13094 [E 2877/580/44]

FO371/13094 [E 4293/560/44]

FO371/13094 [E 4759/560/44]

FO371/13094 [E 4759/560/44]

FO371/13094 [E 5741/560/44]

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Araştırma, İnceleme ve Tezler

AKALIN, Şükrü Haluk, Cumhuriyet Döneminde Türkçe, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, Yeni Türkiye Medya Yayınları, Ankara, 2002.

BOYAR, Ebru, Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938), *Belleten Dergisi*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

ÇELİK, Edip Mustafa, “İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 3, Muş 2017.

ÇELİK, Mustafa Edip, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÖNMEZ, Cengiz, *Tarihi Gereçekleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ERDEM, Ufuk, “İngiliz Elçisi George Clerk’in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri)”, *Atatürk Dergisi*, cilt 3, sayı 2, Erzurum, 2014.

KILIÇ, Fahri, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü Ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012.

ŞİMSİR, Bilal N., *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

YILMAZ, Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si*, Phonix Yayınevi, Ankara, 2002.

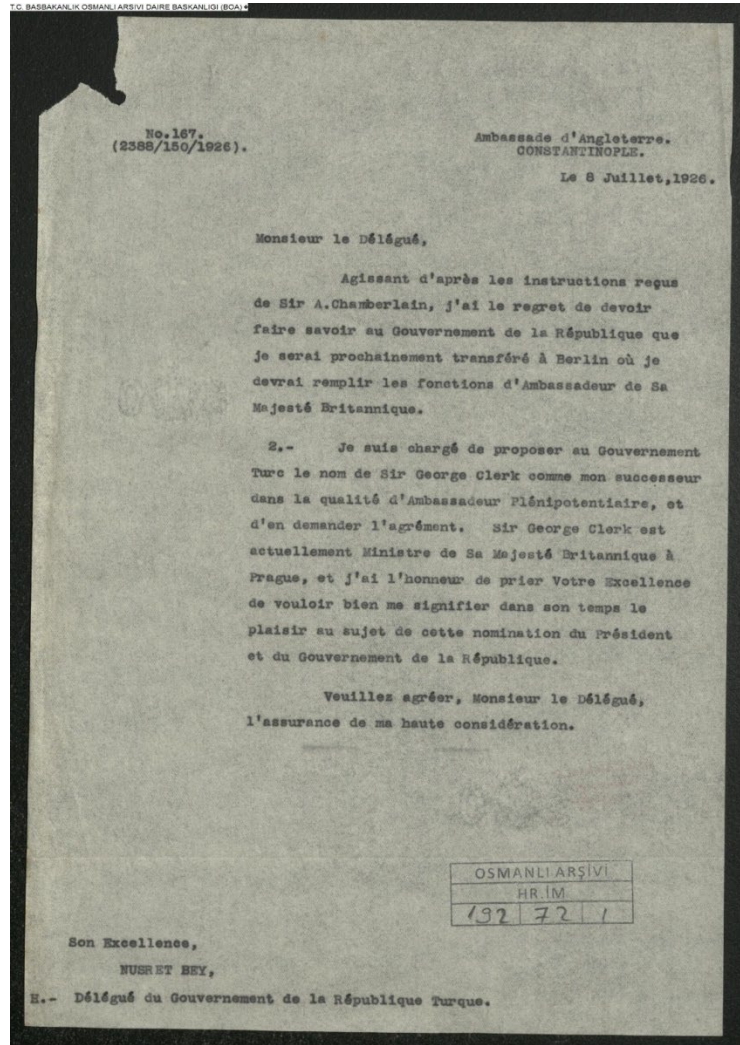
YILMAZ, Mustafa, “İngiliz Kamuoyu ve Harf İnkılâbı”, *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Ekler

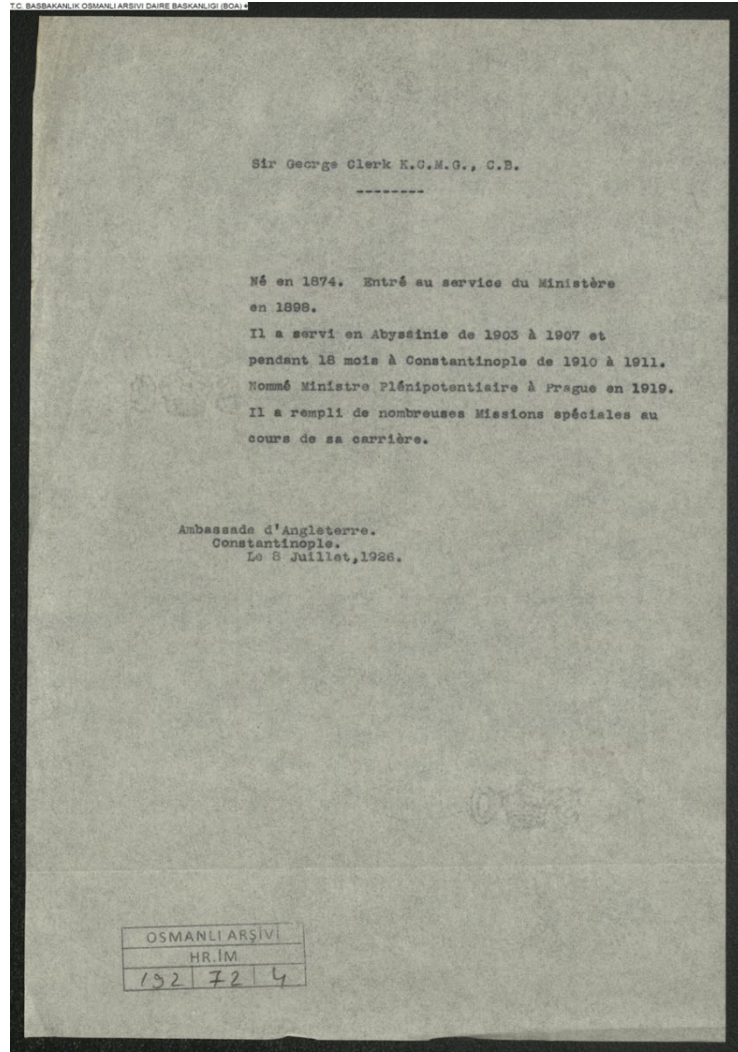
Ek-1: İngiliz Sefiri R.C. Lindsay'ın yerine atanan Prag Elçisi George Clerk'in Türk Hükümeti nezdinde uygunluk alması ve özgeçmiş

HR.İM.00192.00072.001

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

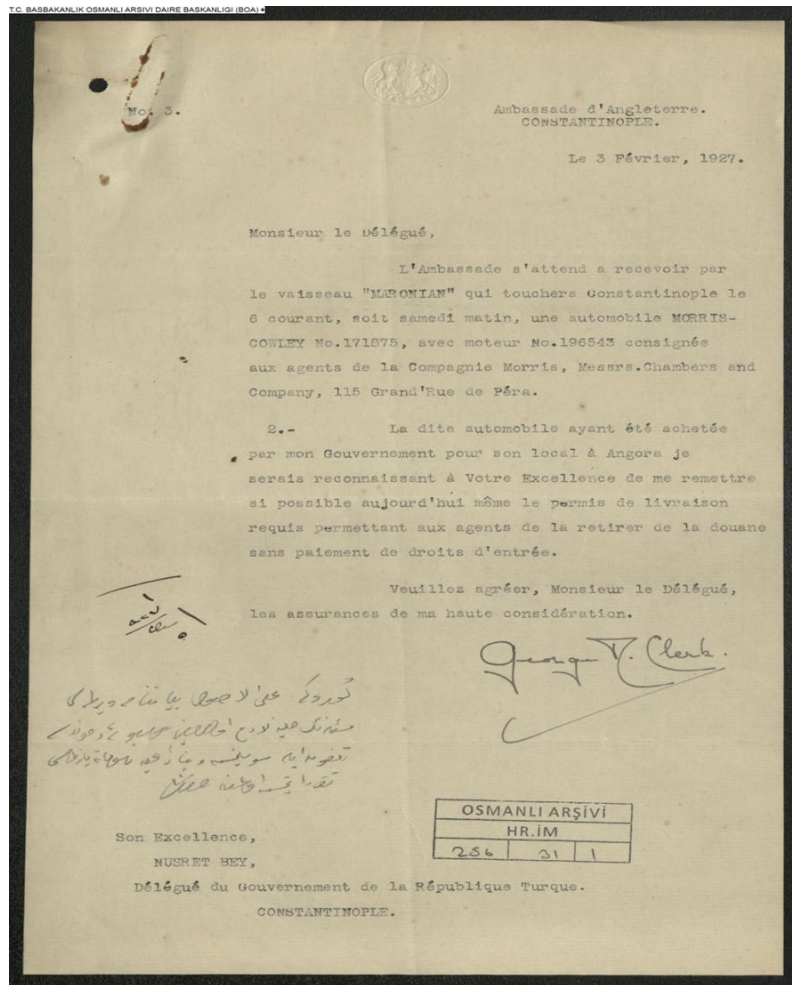

HR.İM.00192.00072.004

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Ek-2: George Clerk'in Makam Aracının Vergi Muafiyet Belgesi

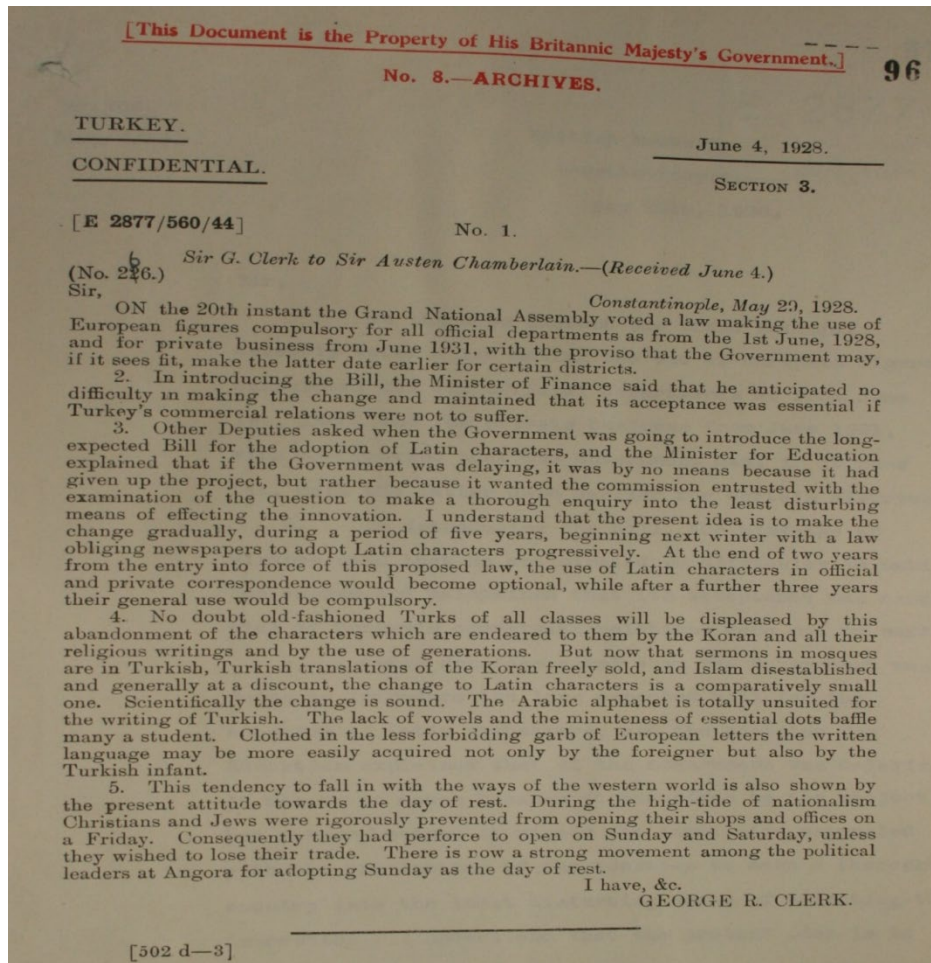

HR.İM.00256.00031.001

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Ek-3: George Clerk'in Gönderdiği Bir Rapor Örneği

İngiltere'nin Türkiye'ye Yönelik İktisadi Girişimleri (1942-1943)

Hande BALIM¹

Özet

Bu makalede İngiltere'nin 1942 ve 1943 yıllarında Türkiye ile sürdürdüğü ticari faaliyetler değerlendirilmiştir. Ele alınan yıllar savaşın gidişatı ve İngiliz Hükümeti'nin Türkiye üzerindeki çıkarlarını belirlemesi bakımında önemiyet taşımaktadır. Bu bağlamda da İngiltere'nin Türkiye'ye bakış açısı ve Almanya ile olan rekabetinin devamlılığı süreç boyunca etkisini kaybetmemiştir. Müttefik kuvvetler, Türkiye'nin Mihver Bloku tarafına geçmemesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaların neticesi olarak İngiliz Hükümeti Ortadoğu ve Akdeniz'deki konumunu korumak ve kuvvetlendirmek için Türkiye'yi savaş boyunca iktisadi ve siyasi olarak desteklemeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İngiliz ticari faaliyetleri, UKCC, ithalat, ihracat, Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi

Britain's Economic Initiatives towards Turkey (1942-1943)

Abstract

In this article, the commercial activities of Britain with Turkey in 1942 and 1943 were evaluated. The years discussed are important in terms of the course of the war and the determination of the interests of the British Government on Turkey. In this context, Britain's perspective on Turkey and the continuity of its rivalry with Germany did not lose its effect throughout the period. Allied forces made great efforts to prevent Turkey from crossing over to the Axis forces. As a result of these efforts, the British Government continued to support Turkey economically and politically throughout the war in order to maintain and strengthen its position in the Middle East and the Mediterranean.

Key Words: Turkish-British commercial activities, UKCC, import, export, Anglo-American Coordinating Committee.

Giriş

Türk Hükümeti, İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsızlığını koruyabilmek için savaşan taraflarla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini dengede tutmayı amaçlamıştı. Bu doğrultuda geliştirdiği politikalarla Mihver ve Müttefik bloku ülkelerinin aralarındaki rekabetten yararlanmıştı. Ayrıca savaşın son yılına kadar her iki taraf, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için baskıcı politikalarını sürdürmüştür. Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile "Üçlü İttifak Antlaşmasını" imzalamıştı. Türkiye bu anlaşma ile birlikte topraklarına doğrudan bir saldırı olmadıkça hem kendisini savaşın dışında tutmayı amaçlamış,

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, e-posta: handebalim@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-4899-0483>

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında tamamlanan "II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz Ticari İlişkileri" isimli yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ayrıca dayatılacak olası bir oldubittinin de önünü almak istemiştir². Yapılan ittifak sayesinde İngiliz Hükümeti ile ilişkilerinde pek çok açıdan olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Türk-İngiliz ittifakının getirileriyle birlikte İngiliz Hükümeti Türk ekonomik sahasını en verimli şekilde kullanmayı amaçlamıştır. Buradan hareketle İngiltere'nin temel politikası ise yapılacak yatırımlarla Türkiye üzerinde ekonomik nüfuz kurma ve Türkiye ile Almanya arasındaki ihracatı mümkün mertebe azaltarak, süreç içerisinde olası bir yakınlaşmaya set çekmek şeklinde özetlenebilir³. Buna rağmen savaş koşullarının olumsuzlukları her iki ülkenin ticari faaliyetlerini etkilemiştir. Bunlar arasında, Avrupa ile kara ve demir yolları kesintileri ile deniz yollarındaki savaş tehlikesi, dönem boyunca ticari faaliyetleri kısıtlayan başlıca etmenler olarak öne çıkmaktadır. İngiltere, Türkiye ile savaş süresince iyi ilişkiler kurmasına rağmen ekonomik açıdan hedeflerine ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı'nın önemli aktörlerinden olan ABD'nin, müttefiklerine yardım amacıyla çıkarttığı *Lend-Lease* yasası Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanması bakımından oldukça ehemmiyetlidir. ABD bu kanunla birlikte Alman yayılmasının önüne geçebilmek için İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. Fakat bu işbirliğinin yanında henüz savaş bitmeden, İngiltere ve ABD arasında Ortadoğu ve Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesi başlamıştır.

Bu çalışmanın amacını, savaşın dengelerinin değişmeye başladığı 1942-1943 yıllarında Türkiye ve İngiltere arasındaki iktisadi gelişmeleri saptayabilmek oluşturuyor. Özellikle İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki kısa ve uzun vadeli iktisadi planlarını anlayabilmek açısından açık erişim sayesinde Amerikan arşiv belgeleri titizlikle incelenmiştir. Bunun yanında İngiliz Hükümeti'nin de Türklere karşı olan tutumunu görebilmek adına İngiltere'nin gerek basın gerek de meclis tutanakları takip edilmiştir. Çalışmada ana kaynak olarak arşiv belgeleri, meclis tutanakları ve basının kullanımına ağırlık verilmiştir. Bunun yanı sıra dönemle ilgili telif eserler ve makaleler incelenmiştir.

1. 1942 Yılı Faaliyetleri

İngiltere ile Türkiye arasında süregelen ticarete, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu demir-çelik, lokomotif ve vagon gibi ithal ürünler önem arz ediyordu. Türk Hükümeti savaşa girme ihtimalinden dolayı ulaşımı kolaylaştırmak için, adı geçen ithal ürünlere inisiyatif tanımaktaydı. Bu yüzden de 1942 Ocak ayında, İngiltere'ye sipariş verilen 650 vagonun 248'i, 24 lokomotiften 18'i ve 1.100 ton demir-çelik Türkiye'ye gelmişti. Demir-çelik ithalinin 1942 Mart ayı sonunda 10.000 ton olması bekleniyordu. Ayrıca bu miktarın diğer aylar zarfında toplamda 23.000 tona ulaşacağı da biliniyordu. Bu ürünlerin toplam bedeli 5.000.000 TL idi. Bunun yanında kauçuk, otomobil lastiği vb. ürünlerin gelmesi ve toplam

² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 145.

³ U.K. Parliament, *ECONOMIC WARFARE*, HL Deb 17 January 1940, Vol: 115 cc317-72.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

miktarın 3.000.000 TL olacağı düşünülüyordu. Türk Hükümeti, ürün yükleme ve boşaltma işlemlerini kolaylaştırmak için İskenderun Limanı'na oldukça ehemmiyet veriyordu. Bu limanın tesisatı 1.500.000 TL olarak ihale edilmişti. Bu limanla birlikte ülkeye giren ithalat eşyasının dağıtımını kolaylaşacaktı⁴. İngiltere için ayrı önem taşıyan İskenderun ve Mersin limanları, Türkiye'de üç koldan nakliye için kullanılıyordu. Birinci yol Mersin-Ulukışla, ikinci yol İskenderun-Adana-Tarsus'u karşılıklı olarak birbirine bağlıyordu, üçüncü yol ise Silifke-Karaman yolu olmuştu⁵. Stratejik önemi dolayısıyla İskenderun-Mersin limanlarının iyileştirilmesi ve kapasitelerinin artırılması, savaş boyunca Türk Hükümeti'nin ağırlık verdiği konuların başında gelmişti. İngiliz Hükümeti'nin bu bölgeye ilgisinin varlığı, Türk Hükümeti'nin ekonomik anlamda rahatlamasına neden olmuştur.

Türk Hükümeti'nin bir yandan ithalatı cazip hale getirmeye çalışıyor diğer yandan da ithal ürünlerin ülke içerisinde ulaşımını kolaylaştırmak için çalışmalar yürütüyordu. Bu bağlamda Türk Ticaret Bakanlığı, ithalat hacmini çekici hale getirmek için fiyat kontrol komisyonları tarafından ithalat izni için verilen kâr payını yükseltmeye karar vermişti. Aynı zamanda ithal malların perakendecilere dağıtımını, toptancı tüccarlar tarafından değil de ithalat birlikleri tarafından yapılacağını açıklamıştı. Ek olarak ürünlerin taşınması için Karadeniz'de Burgaz Limanı'nda özel bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Ürünlerin Türk kara sularında seyahat edecek motorlu gemilerde taşınması planlanıyordu. İngiltere'den 18 lokomotif ve 360 kamyon Türkiye'ye gelmişti. Bunun yanında 6 lokomotif ve 270 kamyonun kısa sürede gelmesi bekleniyordu⁶.

İngiltere, 1942 yılı içerisinde Türkiye'den ithal edeceği ürünleri dört gruba ayırmıştı. İlk grupta kereste bulunuyordu. Kereste alımına öncelik verilmesinin sebebi ise Ortadoğu'daki birliklerinin gereksinimlerini karşılamaktı. İkinci grup yağlı tohumlardan oluşmaktaydı fakat Almanların yağlı tohumları yüksek fiyattan alması, ürünlerin değerini artırırken İngiltere'nin istediği kadar yağlı tohum almasını da engelliyordu. İngiliz Hükümeti, yağlı tohum grubunda olan kenevir ve kendiri Almanların satın almasının önüne geçmek istemesine rağmen bu ürünlerin fiyatı yüksek olduğundan, İngilizler istedikleri oranda alım yapamıyorlardı. İngilizler, Almanların almasını engellemek için üçüncü grupta bulunan yünlü deri, palamut ve palamut özlerini (valeks⁷) de talep ediyorlardı. Dördüncü grupta bulunan kurutulmuş ve tuzlanmış balıkların ufak bir kısmı İngilizlerce satın alınıp, Mısır ve Filistin'e ihraç ediliyordu. Ayrıca İngilizler bu grubun içinde bulunan kuru üzüm ve inciri Ege Bölgesinden,

⁴ *Akşam*, 19 Ocak 1942, Sayı: 8348, s. 1.

⁵ Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşında Mersin ve İskenderun Limanları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 710-714, s. 710, 711.

⁶ *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 293, Vol: 30, March 1942, p. 56.

⁷ Valeks; deri tabakalamasında kullanılan toz halinde bir maddedir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

findığı ise Karadeniz Bölgesinden satın alıyorlardı⁸. Görüldüğü üzere Almanlar, Türk ürünlerine İngiltere'den daha yüksek fiyatlar vermişlerdir. Almanlar hem İngiliz alımlarının önüne geçmek hem de savaş öncesi dönemde olduğu gibi Türk pazarındaki mevkillerini korumak istiyorlardı. İngiltere ise Türkiye'den daha fazla ürün almaya çalışıyordu. Türk Hükümeti de ürünlerini yüksek fiyata satıp, ticari ilişkilerini her iki devlet ile sürdürmesine rağmen bu durum ileriki yıllarda sıkıntılara sebep olacaktı.

Türk Hükümeti, U.K.C.C. Müdürü Niksom'ın Ankara'ya gelişi şerefine yemek düzenlemişti. Bu yemeğe Dışişleri Bakanı, Ticaret Bakanı, İktisat Bakanı, Maliye Bakanı, Gümrük Bakanı, Bayındırlık Bakanı, Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, İngiltere'nin Büyükelçisi katılmıştı. Yemekte süren temaslarda mali, ticari ve iktisadi faaliyetlerin iki ülke adına oldukça faydalı olacağı konuşulmuş ve İngiltere'den büyük miktarda mensucat geleceği, gelen ürünlerin birlikler vasıtasıyla tüm ülkeye dağıtılacağı aktarılmıştı⁹. Ayrıca İngiliz-Türk ticaret anlaşması gereğince de İngiltere'den gelen temsilci, yeni ticari temaslarda bulunmak üzere Türk yetkililerle görüşmüştü. İngiltere'nin alacağı üzüm, incir, küspe, deri, tiftik, keçi kılına karşılık Türkiye'ye çuval, büyükbaş hayvan derisi, lastik, kalay, çeşitli demir aksamaları verilecekti. Bazı ürünlerin de serbest dövizle satın alınmak istendiği belirtilmişti¹⁰. U.K.C.C. Müdürü'nün gelişi için verilen yemeğe Türk Hükümeti'nin bakanlarının katılması, bu kişinin ticari bir şirket sahibinden çok İngiliz Hükümeti'nin önemli bir temsilcisi olduğunu kanıtlar mahiyetteydi.

1942 ilkbaharında Türkiye'yi ziyaret eden bir İngiliz uzman, Türkiye'nin ipek üretimi ile ilgili detaylı bir rapor hazırlamıştı. Yetkilinin, bu girişiminin altında sebep ise Türkiye'nin yeni sezonda ipek üretimini artırma olasılığıydı. Bu durum yetkilinin, Ankara'daki Ticari Danışman ile yaptığı yazışmalarda açıkça görülüyordu. 1941 yılı mahsulünde sadece 1.100.000 kilo taze koza üretilmesi yüzünden ham koza ihracatı askıya alınmıştı. Avrupa'dan diğer tekstil malzemelerini (özellikle suni ipek) ithal etme zorluğu nedeniyle yerel tüketim fazlaşmış ve yaşanan arz-talep dengesizliği olası bir ipek kıtlığının habercisi olmuştu. Bu durum ipek fiyatları üzerinde derhal kendisini göstermişti. Bursa bölgesinde iklim koşulları 1942 yılı mahsulü için elverişli olmuş ve bu durumdan dolayı en az 2.500 ton ürün beklentisi doğmuştu. Bu miktar 800 ton kuru koza ve 200 ton ham ipeğe eşdeğerdi. Hatay'da tahmini olarak 250 ton taze koza ekin olacaktı. Bu iki ana üretim merkezinin ötesinde, daha az önem taşıyan Edirne (yaklaşık 20 ton taze koza), İzmir, Adapazarı, Bilecik, Söğüt, Geyve birlikte yedi küçük iplikhaneye sahipti. Tahmini mahsul bu olmakla birlikte ihracat izinlerinin verilip

⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 229, 230.

⁹ *Akşam*, 13 Mart 1942, Sayı: 8401, s. 1.

¹⁰ *Akşam*, 13 Mart 1942, Sayı: 8400, s. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

verilmeyeceği belli değildi¹¹. İngiliz yetkililerinin Türkiye'nin ihrac maddeleri üzerindeki detaylı çalışmaları aslında İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'de etkinlik sahasını genişletme çabalarının bir diğer göstergesiydi. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin Türkiye üzerinden Ortadoğu coğrafyasındaki faaliyetlerine etki ediyordu.

İngiltere'nin temsilcisi Carlisle, Kahire'de Ortadoğu ticareti için düzenlenen önemli bir toplantıdan sonra Türkiye'de bulunmuştu. İngiltere'nin yeni kurduğu Ortadoğu kurulunun amacı Londra kurulunun görevini basitleştirmek ve Ortadoğu'da faaliyet alanlarındaki teknik detayları hafifletmekti. Böylelikle Ortadoğu'daki ekonomik meseleler yeni bir ivme kazanmış olacaktı. Yeni kurul; Türkiye, Suriye, Filistin, Irak, İran, Kıbrıs, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan, Etiyopya, Aden ve Doğu Afrika'yı içine alacak ve altı yıllığına bu ülkelerin takas için mevcut fazla ürünlerini ve ithalat gereksinimlerini araştıracaktı. Ayrıca yeni düzenlemeyle, bu ülkelere ihtiyaç duydukları eşyaların temin edilmesinde zamandan ve ulaşımdan tasarruf sağlanarak, aralarındaki ticaret ilişkilerinin özendirilip, geliştirilmesi hedefleniyordu. İngiliz yetkililerin, Amerikalı Lend-Lease yetkilileri ile uyum içinde çalışmalarının sonuçları ise Türkiye açısından dikkate değer olmuştu. İskenderun ve Mersin limanlarına hemen hemen her gün İngiliz-Amerikan malzemeleri geliyordu. Bu dönemde Türkiye'nin en acil ihtiyacını buğday ve tahıl oluşturuyordu. Buğday kıtlığı ve 1941'deki verimsiz mahsul nedeniyle tüketim oranları azalmış, bu durum çeşitli kesimlerde memnuniyetsizlikleri de beraberinde getirmişti. Türkiye buna rağmen gıda konusunda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaya da devam etmişti. Cari yıl içinde Türkiye'ye 70.000 ton buğday ve un, 23.000 ton arpa, 5.000 ton diğer hububatlardan teslim edilmişti. Bu gelişmelere paralel olarak İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin sürekli arttığı görülmekteydi. Almanya ise bu gelişmeleri endişe ile takip ediyordu. İlaveten Almanya, Nisan 1941'deki Yunanistan'a yönelik saldırısı sırasında Trakya'da yıkılan köprülerin onarımı için baskısını artırmıştı. O dönemden beri Türkiye ile Bulgaristan arasındaki demiryolu trafiği kesintiye uğramıştı. Fakat köprülerin onarımının yakın bir dönemde tamamlanacağı ve demiryolu trafiğinin 1942 Haziran'ında yeniden başlayacağı açıklanmıştı¹².

Ayrı bir parantez açacak olursak; İngiliz yetkililer 1942 yılında Türkiye'nin istediği buğday miktarını fazla bulmuşlardı. Türkiye dâhil tüm Ortadoğu bölgesi için yarım yıllık yükleme programının, son Türk talebi de dâhil edildikten sonraki miktarı 115.000 tondur.

¹¹ Central File: Decimal File 867.6552, Internal Affairs of States, Manufactures, Manufacturing, Textile, Turkey, Silk, 19th March 1942- April 23, 1942, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1930-1944, *US National Archives* Archive Unbound, 867.6552/2, 15 Haziran 1942'de Amerikan Ankara Büyükelçiliğinden Washington'a gönderilen rapor.
<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466571&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=c7dd289c> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

¹² *The Times*, 26 May 1942, No: 49.245, p. 2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Mevcut Türk mahsulleri tahmini olarak şu şekildeydi; buğday normal mahsulde 41 milyon ton, arpa 2 milyon tonun biraz altında, yulaf 325.000 ton, mısır 700.000 tonun üzerindeydi. Londra, bu tahminlerin doğrulanması halinde 1941-1942 mahsul yılında Türkiye'ye büyük miktarda tahıl sevkiyatı yapmanın gereksiz olduğunu belirtiyordu¹³. Buğday mahsulünün 1941 yılında kötüleşmesiyle birlikte, İngiliz Hükümeti bu konuda Türkiye'yi desteklemişti. Fakat Türkiye'nin buğday talebinin gereğinden fazla olduğu da vurgulanıyordu. Buna rağmen 1942-1943 yılları için tavsiye edilen 350.000 tonluk tahıl programı daha sonra Türkiye için 15.000 ton dâhil edilerek 365.000 tona çıkartılmıştı. Yaz aylarında yapılan değerlendirmelerdeki genel görüş, durum netleşene kadar Türkiye'ye verilmesi planlanan minimum 15.000 ton olarak kabul edileceğiydi. Ankara'daki koordinasyon komitesi, mevcut hasatın durumunu ayrıntılı ve hızlı bir şekilde araştırmaktaydı. Daha fazla ithal tonaj sağlama zorunluluğu göz ardı edilmemesine rağmen bu durumdan kaçınma gerekliliği, yazılan raporlarda gözlemleniyordu¹⁴.

1942 yılı sonbaharında dış ticarete önemli bir gelişme yaşanmıştı. Amerikalıların Türkiye ile yapacakları ticari faaliyetlerde U.K.C.C. ile ortak hareket edebilmeleri için, kuruluşun bir İngiliz-Amerikan şirketine dönüştürülmesine karar verilmişti¹⁵. Bu bağlamda U.K.C.C. kurulduktan sonra ticari işlemlerde başarı sağladığı için İngiliz-Amerikan yetkililer bir bütünleşme içerisine girmişlerdi. U.K.C.C. yaptığı yeni anlaşmalar gereği de Türkiye'den daha fazla ürün alacağına dair teminat vermişti. Yunan Adalarının Mihver devletlerince işgal edilmesi sonrasında İngiliz ürünlerinin Türkiye'ye gönderilmesinde herhangi bir problem yaşanmıyordu. Ayrıca Türkiye, İngiltere'den ve Amerika'dan fazla sayıda demir cevheri ithalatı yapacağını düşünüyordu¹⁶. Basına yansıdığı üzere, Türkiye üzerindeki ABD-İngiliz rekabeti gittikçe yoğunlaşacaktı. İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesinin arkasında Lend-Lease Kanun'unun bulunması, dolaylı olarak devreye Amerika'yı da sokmuştu. Anglosakson-Amerikan varlığı, Almanya tarafından huzursuzlukla karşılanıyordu. Bu çerçevede hem siyasi hem ticari durum, İngiliz Hükümeti'nin istediği gibi şekillenmişti.

¹³ Central File: Decimal File 867.61311, Internal Affairs of States, Agriculture, Field Crops, Seeds, Grains, Turkey, Wheat, December 9, 1940-September 15, 1942, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1930-1944, *US National Archives*, Archive Unbound, 867.61311/6, 16 Eylül 1942 Tarihli Kuzey Amerika İngiliz Tedarik Konseyi'nden Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderilen belge. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466237&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=1dde40d1> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

¹⁴ Kahire'deki Devlet Bakanından Dışişleri Bakanlığına 4 Eylül 1942'de gönderilen yazı, FO.954.28A.192.

¹⁵ Faik Güneri, "İstanbul Piyasası", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Eylül 1942, C. 58, No: 9, s. 248.

¹⁶ *Akşam*, 26 Eylül 1942, Sayı: 8598, s. 2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

İngilizler, Türkiye ile ticaretini geliştirirken kurulan ilişkilerin sistematik olarak da devamlılığını da sağlıyorlardı. Lord Carlisle'nin yokluğunda U.K.C.C.'nin temsilcisi olarak görev yapan Binbaşı Cotterell, yeni sezonun satın alımlarına dair sözleşme imzaladıktan sonra İzmir'den ayrılmıştı. Satın alımlar, yaklaşık 1.300.000 Sterlin değerinde 12.000 ton kuru üzüm, daha büyük miktarda bakır, deri, tiftik, kenevir, keten ve zeytinyağından oluşuyordu. U.K.C.C. tarafından alınan bu ürünler, yaklaşık 9.000.000 Sterlin değerindeki Türk ürünlerinin toplamıydı. Fakat bu miktar içerisinde krom ve tütün hariç tutulmuştu. Bu dönemde ithal edilen İngiliz ürünleri arasında buğday, arpa, çelik, kauçuk lastik, makine ve kimyasallar bulunuyordu. Türk-İngiliz ticaretinin istikrarlı gelişimi; İngiliz yetkililerin tabiriyle, “yeni ve enerjik” Ticaret Bakanı olan Behçet Uz'un Türk Hükümeti adına son zamanlarda resmi olarak tanınan ve yarı-resmi kurumlar arasındaki yakın ve samimi işbirliği ile mümkün olmuştu. Ticaret Bakanı, Binbaşı Cottrell'e, U.K.C.C.'nin faaliyetlerinden duydukları memnuniyeti nakletmişti. Bu faaliyetler arttığı için; U.K.C.C.'nin Ankara, İzmir ve İskenderun'da bulunan ofisleri yetersiz kalmıştı. Ayrıca İstanbul'daki merkez ofisi Taksim Meydanı'na taşınmıştı¹⁷. Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişme gösterdiği açıkça görülüyordu.

U.K.C.C. temsilcisi, İngiliz Hükümeti'nin 1941-1942 yıllarında istisnai olarak krom ve tütün borsalarından fazla miktarda Türk ürünü satın almak için önemli sözleşmeler imzalamıştı. Ayrıca Türk bakırı İngiltere'nin savaşta değer verdiği önemli kalemlerden bir tanesiydi. Türkiye'ye İngiltere'den gelen ürünler arasında; makineler, vagonlar, botlar, kimyasallar, çelik ve tahıllar vardı. Gelen ürünlerle Güney Asya'daki küçük limanların tahliye kapasitesinin aşılması bekleniyordu. Türk-İngiliz krom müzakereleri devam ediyordu. 1941 sonbaharında Türkiye ile İngiltere'nin imzaladıkları anlaşmaya göre; Almanlara 1943'te Türk kromundan bir pay vaat edilmişti. Kısa süre önce, Alman savaş malzemelerinin satın alınması için Haziran¹⁸ ayında imzalanan oldukça farklı bir anlaşma uyarınca da önceden malzeme temin edilmeye çalışılmıştı. Ancak Türk Hükümeti, anlaşmaların bağlantısız olduğu konusunda ısrar etmişti. Ayrıca Türk Hükümeti, Almanya'nın büyük miktarlarda savaş malzemesi sağlama kapasitesinden şüphe duyuyordu. Ticari bağların güçlendirilmesi, Türkiye

¹⁷ Behçet Uz'un yeni Ticaret Bakanlığı görevi, uzun zamandır İzmir Valiliğinde bulunmuş olması ve İzmir'de gerçekleştirilen ticari işlemler dolayısıyla ticarete tanınmış kişiliği İngiliz basınında olumlu bir imaj çizmiştir. *The Times*, 25 September 1942, No: 49.350, p. 3.

¹⁸ Türkiye ve Almanya arasında 1942 yılı içerisinde iki anlaşma imzalanmıştır. İlki 12 Haziran 1942'de imzalanmış olup, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari mübadelelerin tanzimine dair 9 Ekim 1941 tarihli anlaşmaya ek olarak yapılmıştı. Bu anlaşmada öncelikle iki ülke arasında sürdürülen ticaretteki fiyat dalgalanmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. İkinci anlaşma ise 31 Aralık 1942'de imzalanmıştır. Türkiye ve Almanya arasında kredi anlaşmasının toplam değeri 100 milyon Reichsmark tutarındaydı. Verilen kredi ile Türkiye'nin, Almanya'dan savaş malzemesi alması hedeflenmişti. Kaynakta geçen Haziran ayına ait anlaşmanın tam olarak hangisi olduğu belli değildir. *Resmi Gazete*, 17 Aralık 1942, Sayı: 5285, s. 4159; *Resmi Gazete*, 21 Nisan 1943, Sayı: 5387, s. 4896.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ile İngiltere'nin "yakın ve sadık" ittifaklarının sağlam bir şekilde sürdürülmesine tartışmasız katkı sağlayacaktı¹⁹. İngiliz basınında çıkan habere göre, Türk-İngiliz ittifakı istikrarlı bir şekilde devam ediyordu. Dönem itibariyle İngiliz yetkililerde, Almanların Türklerle yaptığı anlaşmaların bile Türk-İngiliz ittifakına zarar vermeyeceği görüşü hâkimdi. Yine de İngiltere, kromun Almanlara gitmemesi için Türk Hükümeti'ne savaş boyunca baskı yapmaya devam edecekti.

İngiliz ve Amerikan işbirliğine Amerikan'ın Lend-Lease Kanunu ile katılımı, Türk-İngiliz dostluğunun mevcut ittifakla olgunlaşmasını sağlamıştı. Bu ittifak, iki ülkenin ekonomik işbirliklerinde Türkiye'ye teslim edilen malzemeler sayesinde sürekli artan bir etkiye sahip olmuştu. Geçici aşamalardan sonra ortak bir Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi şeklinde örgütlenmek gerekiyordu. 1941'de Tümgeneral G. S. Whitham, Türk Hükümeti'nin üretimini geliştirme, İngiliz savaş malzemeleri ve tedariklerinin Türkiye'ye teslimatını koordine etme ve bu konuda önerilerde bulunmak için Tedarik Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmişti. General Whitham başkanlığında, İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri ve İngiltere temsilcilerinden oluşan bir İngiliz Koordinasyon Komitesi kurulmuştu. Türkiye Lend-Lease Kanunu'ndan yararlanmaya başladıktan sonra Lend-Lease İdaresi temsilcisi Frank Kaufman, Mart ayında Türkiye'ye gelmiş ve bu komitenin çalışmalarında gayri resmi olarak yer almıştı. Bununla birlikte Kaufman, Türkiye'ye arzın eksiksiz olarak sağlanmasında Anglo-Amerikan imtiyazını artırmak için sistemin değiştirilmesi ve genişletilmesi gerektiğini düşünüyordu. Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi Temmuz 1942'de oluşturulmuştu. Komitenin daimi başkanı olarak Somerville Smith atanmıştı. Smith, 1936 yılında İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen endüstriyel kredilerle ilgili İhracat Kredileri Garanti Departmanı'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmişti. İngiliz ve Amerikan Büyükelçilerinin başkanı olduğu ortak komite, başkanların yanı sıra diplomatik danışmanlar, ticari danışmanlar ve iki büyükelçiliğin hizmet ekleriyle İngiltere'nin ilgili temsilcileri ve Lend-Lease İdaresinden oluşuyordu. Komite haftalık olarak toplanırdı. Ortak Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Ticari Bölüm Başkanı Bedri Tahir Şaman yönetimi altında, ilgili tüm Türk Departmanlarının temsilcilerinden oluşup, Türk Hükümeti tarafından kurulan özel ofis ile sürekli iletişim halindeydi. Türk tarafının listeleri hazırlandıktan sonra, ortak komite aracılığıyla Londra ve Washington'a iletilirdi. İstişare sonrasında İngiliz ve Amerikan hükümetleri, ilgili ihtiyaçlara karar veriyorlardı. Türkiye Ofisi tarafından hazırlanan listeler 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin gereksinimlerini karşılayacaktı. Bu sistemin zamandan ve yerden tasarruf etmedeki avantajları oldukça açıktı. Hepsinden önemlisi, ortak komite İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin savaş döneminde güçlü bir Türkiye'nin kurulmasına yardımcı olan ortak politikasını, pratik bir şekilde yürütmek için etkili bir araç olmuştu²⁰. İngiliz-Amerikan

¹⁹ *The Times*, 25 September 1942, No: 49.350, p. 5.

²⁰ *The Times*, 5 November 1942, No: 49.385, p. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

bütünleşmesinin ortak gayesi Türkiye üzerindeki konumlarını güçlendirmektir. Bu yüzden Türkiye'ye Lend-Lease Kanunu ile yapılan yardımların daha koordineli bir şekilde ulaşması gerekiyordu. Fakat İngiliz Hükümeti bu bütünleşmeden sonra Türkiye'deki konumunu, Amerikan Hükümeti ile paylaşmak zorunda kalacaktı.

2. 1943 Yılı Faaliyetleri

İngiliz ve Türk Hükümetleri arasındaki dostane bağlar, iki ülkenin temsilcilerinin ziyaretleri sayesinde kamuoyuna olumlu bir şekilde yansıtılıyordu. Bu sayede iki ülke ilişkilerinin daha da güçleneceği düşüncesi dönem boyunca etkisini sürdürmüştür. Bu süreçte Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz milletvekilleri onuruna TBMM tarafından bir parti düzenlenmişti. Partide Başbakan Şükrü Saraçoğlu, milletvekilleri, Parti Grup İdare Heyeti Azaları, Matbuat Umum Müdürü ve yabancı basın temsilcileri ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi de vardı. Misafir heyetin daha sonraki gezi duraklarının içinde Karabük, İstanbul ve Kahire bulunuyordu²¹.

Aynı zamanda bu ziyaretlerin uzantısı olarak İngiliz Hükümeti, Türk İktisadi Heyeti'nin Londra'ya davet etmişti. General M. Sırrı Seyrek'in başkanlığında teknisyenlerden oluşan Türk İktisadi Heyeti, Londra'ya gitmişti. Bu heyetin gezi programını, İngiltere'nin savaş endüstrisi gelişmelerini yakından takip edebilmek için, teknik merkezlerin ziyaretleri oluşturuyordu. Heyeti karşılayan M. Thurtle, heyetin İngiltere'den hoşnut kalacağını ve bu gezinin iyi intibalar uyandıracığını dile getirmişti. Heyetin, 5-6 hafta İngiltere'de kalması ve gidiş yolunda Mısır'ı ziyaret etmesi tasarlanmıştı²². İngiltere'nin savaş endüstrisini tetkik eden heyet, fabrikaları ziyaret etmişti. Heyet Başkanı General Seyrek, gittikleri her yerde içten bir şekilde karşılandıklarını nakletmiştir²³. Heyet İngiliz endüstrisini yakından gözlemlene fırsatı yakalamıştı. İngiliz tarzı endüstrileşmek için Türkiye'nin, İngiltere'ye ihtiyaç duyması muhtemeldi. İngiliz yetkililerin, Türkiye'ye sanayi alanında verdikleri destek hem İngilizler için hem de Türkler adına önemli bir konuydu. Great Britain and The East Dergisi, Türkiye'nin savaş döneminde de sanayi planını sürdürdüğü ve Sivas Çimento ve Defterdar Mensucat Fabrikaları ile Kayseri ve Nazilli'de kurulacak olan pamuk iplikhanelerinde ihtiyaç duyulan makineler için kesinlikle İngiliz Hükümeti'ne müracaat edeceğini ileri sürüyordu²⁴. Bu durumda basına aktarılan, Türkiye'nin sanayi yatırımlarının sadece İngilizlerce desteklendiği ve İngiltere'ye mecbur olduğu idi. Halbuki Türkiye,

²¹ *İkdam*, 1 Ocak 1943, Sayı: 1226, s. 3.

²² *İkdam*, 12 Ocak 1943, Sayı: 1237, s. 1, 3.

²³ *Son Posta*, 17 Şubat 1943, No: 4499, s. 1; General M. Sırrı Seyrek'in İngiltere gezileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İrşad Sami Yuca, Nevzat Erdoğan, "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Savunma Sanayisi ile İlgili Arayışları: General M. Sırrı Seyrek'in Mısır ve İngiltere Temasları (1942-1943)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, 6(2), s. 364-387.

²⁴ *Tanin*, 13 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-15, s. 6.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yatırımları için ihtiyaç duyduğu ekipman ve teçhizatı Almanya'dan çok daha uygun fiyatlara satın alabiliyordu. Bu bağlamda İngiltere'nin basın vasıtasıyla sistemli olarak propaganda faaliyetleri savaş boyunca canlılığını korumuştur.

İngiliz yetkililere göre 1943 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Türklerin asma ilaçlaması için kullanılmak üzere 2.500 ton kükürte ihtiyaçları vardı. Türkiye'nin ana sanayisi ve İngilizler için en değerli gıda kaynağı olan bağlar, kükürt olmadan muhtemelen hastalıktan yok olacaklar bu da telafisi 20 yıl alacak bir kayıp olarak görülüyordu. Türkiye'deki mevcut olan tek stok, askeri fabrikalar tarafından tutuluyordu. Akdeniz'in ulaşımına açılmasıyla birlikte kayda değer miktarlarda sevkiyatın Türkiye'ye gönderilmesi düşünülüyordu. Ayrıca İtalya'da olası bir tedarik kaynağı görülmekteydi. Türkiye'nin Mihver Blokuna yönelmesi İngiliz yetkililer için istenmeyen bir durumdu. Türkiye, kükürt alsa bile Almanya'ya değerli bir şey vermek zorunda kalacaktı. Ortadoğu'daki tek stok merkezi Hayfa'daydı. Buradaki rezerv miktarı petrol rafinerisinde sülfürik asit yapmak için tutulan yaklaşık 1.300 tondan oluşuyordu. Buna ek olarak 477 tonluk bir sevkiyatın yapılması planlanıyordu. İngiliz yetkililer bu 477 tonluk sevkiyatın Türkiye'ye aktarılmasında mutabık kalmışlardı. İngiliz yetkililer Ortadoğu'daki diğer rezervleri yüksek oktanlı yakıt yapmak için kullanılacağını belirtmekle birlikte Türkiye'ye sevkiyatını uygun görmüyorlardı. Bu noktada Türkiye'ye sağlanan tedarik ile Ortadoğu'daki petrol üretimi arasında bariz bir çıkar çatışması mevcut olduğu da gözden kaçırılmamalıdır²⁵.

İngiliz basınına göre; Alman tütün alımlarındaki azalmanın getirdiği olumsuzluk, Türk tütününe olan talebin artması ile kolayca çözülebilirdi. Ayrıca Anglo-Türk ticaret hacminin daha fazla büyümemesinin sebebinin, savaştan kaynaklı olduğu fikrindeydiler. Anglo-Türk ticaretinin genişleme olanakları hem miktar hem de çeşitlilik açısından fazlaydı. Sadece Türkiye'nin ihracat kapasitesi, savaş nedeniyle nakliye zorlukları ve Türklerin sürekli gelişen fakat zorunlu olarak kısıtlı deşarj tesisleri (Mersin ve İskenderun limanları) ile sınırlandırılmıştı. Akdeniz üzerinden deniz trafiğinin açılmasıyla bu zorlukların bir kısmının aşılması bekleniyordu²⁶. 1943 yılında iki ülkenin ticareti, savaş yüzünden durma noktasına gelmişti. Bu durgunluğun temelinde ise ulaşım sıkıntıları sayılabilir. Dostane ilişkilerin arkasında, iki ülke tüccarlarının karşılıklı hoşgörülerinin de gelişmesi bekleniyordu. Çünkü tüccarların şikâyetleri, ticaretin devamlılığını engelliyordu. Bu yüzden hem Türk yetkililer hem de İngiliz yetkililer ticari ilişkileri maksimum seviyeye çıkartmak için çabalamaktaydılar.

İzmir'de bulunan Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, ticaret odasında Türk-İngiliz ticari ilişkileri hakkında tüccarlarla bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede tüccarlar, İngilizlerin hiç olmazsa Almanlar kadar tütün satın almalarını, İngiltere'den gelecek ithalat eşyası için

²⁵ Türkiye'ye Kükürt Temini 27 Nisan 1943 tarihli notlar, FO.954.28B.341.

²⁶ *The Times*, 25 June 1943, No: 49.581, p. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ihraç izni verilmelerini ve ulaşım zorluklarının kaldırılmasını talep etmişlerdi. Büyükelçi, İngiliz yetkilerle teşebbüslerde bulunacağını ve İngiliz yetkililerin de ticaretin geliştirilmesinden memnuniyet duyacaklarını ifade etmişti²⁷. Bu iyi niyetin göstergesi, İngiltere'nin savaş malzemelerine ihtiyacı olduğu ve nakliye sıkıntısının yaşandığı dönemde Türkiye'ye her türlü değerli malzemeyi tedarik etmeleri sayılabilir.

Türk Hükümeti'nin, İngiliz Hükümeti ile devam etmekte olan ticari ilişkileri savaşın başladığı tarih olan 1939'dan bu yana iyi neticeler veriyordu. Evvelden Türkiye'nin ticaretinde Almanya'nın ilk sırada yer almasına karşılık artık bu konuma yavaş yavaş İngiltere'nin yerleştiği gözlemleniyordu. İki hükümet arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde rol oynayan en önemli kurum U.K.C.C. idi. 1943 yılında yapılacak olan ihracatın artacağı ümit ediliyordu. Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürün kalemleri arasında; tiftik, palamut, kuru üzüm, deri, zımpara, keten ve kenevir bulunmaktaydı²⁸.

Tablo 2. 1. İngiltere'nin ithalat ve ihracat miktarları

İhracat Miktarları		İthalat Miktarları	
1940	12.000.000 TL	1940	10.000.000 TL
1941	34.000.000 TL	1941	36.000.000 TL
1942	60.000.000 TL	1942	64.000.000 TL

Tablo 2. 1.'de aktarıldığı üzere İngiltere, Türkiye'nin dış ticaretinde hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmıştı. 1940 Nisan ayında kurulan U.K.C.C., işgal edilmemiş ülkelerde, İngiltere adına faaliyetlerde bulunuyordu. Ayrıca İngiliz Parlamentosu'nda savaşın bitmesinden sonra da faaliyetlerine devam edebileceği dile getirilmişti²⁹. U.K.C.C.'nin savaş bitiminde de faaliyetlerine devam edeceği yönündeki görüş birliği, savaş içerisindeki başarısından kaynaklanıyordu. İngiliz Hükümeti'nin çıkarlarını gözeten faaliyetlerine devam eden şirket, savaş döneminde ticareti işler hale getirmek için programlar ve arabuluculuk yapıyordu.

1943 yılının siyasal çerçevesine rağmen Türk-İngiliz ticaretinin iki ülke açısından ilerleme kaydettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira İngiliz Parlamentosu'nda U.K.C.C. ikinci Başkanı Francis Yosef, serbest değişim usulünün uygulandığı ülkelere ithal edilen Türk ürünleri miktarlarının arttığını dile getirmişti. Ayrıca İngiliz ürünleri de Türk piyasasında bir hayli geniş müşteri buluyordu³⁰. İngiliz ürünlerine duyulan talep savaş yılları boyunca yükselişte olmuştu. Alman etkisinin piyasalarda azalmasıyla birlikte Türk piyasasında daha geniş ölçekte ürün çeşitliliği görülmüştür.

²⁷ *Son Posta*, 16 Haziran 1943, No: 4618, s. 3.

²⁸ *Tanin*, 23 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-25, s. 3.

²⁹ U.K. Parliament, United Kingdom Commercial Corporation, HC Deb 26 January 1943, Vol: 386 cc340-1.

³⁰ *Son Posta*, 19 Aralık 1943, No: 4799, s. 1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Türk kromuna olan talep savaş süresince canlılığını yitirmemişti. 1943 yılı itibariyle Almanya ile Türk Hükümeti arasında imzalanan Claudius Antlaşmasının haricinde kalan büyük krom stoklarına İngiliz Hükümeti'nin rağbeti gözlemlenmektedir. Türkiye'nin yıllık krom üretimi 100.000 tona düşmüş bunun sebebinin de İngiliz yetkililer; madencilik ve nakliye güçlüğü olarak açıklanıyordu. Yetkililer bu durumu iyileştirmenin İngiliz Hükümeti'nin elinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca üzerinde durulan diğer nokta 1943 yılında Almanya'nın Türk kromunu satın almasının son derece önemli olduğudur. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin müttefiki olarak Almanya'ya yapılacak krom ihracatını mümkün olan en geniş ölçüde sınırlandırmasının talebini, hakkı olarak görmekteydi. Zira İngilizlerin ve Amerikalıların Türk kromuna ihtiyaçları vardı³¹.

Üstelik 1943 yılının ilk ayında İngiliz-Fransız-Türk Hükümetleri arasında yapılan krom anlaşmasının süresi dolmuştu³². İngiltere ve Almanya arasında yaşanan krom madeninin satın alınmasındaki rekabet, 1943 yılında had safhaya çıkmıştı. Aralarındaki yarış, maden sahiplerinin işine yarıyordu. Bu yüzden maden sahipleri, fiyatların yükseleceğini ön görüp, çıkartılan krom miktarını İngiltere'den saklamışlardı. 1943 yılı başından itibaren, ürünler piyasaya sunulunca, satın alınacak krom madeninde herhangi bir güçlük yaşanmamıştı. İngiliz Hükümeti, Almanya'yı engellemek adına, Türkiye'deki krom yıkama ünitelerini de satın almıştı. Almanya'ya gönderilen krom yıkanmamış ve çamurla kaplı olduğu için, zararın önüne geçilememiştir. Ayrıca, kromun limanlara getirilip gemilere yüklenmesi hem İngilizler hem de Almanlar için sıkıntı teşkil ediyordu. Fethiye Limanı'nı kiralayan Almanlar karşısında İngiliz Hükümeti satın aldıkları kromu nakledecek gemi bulmakta güçlük yaşıyordu³³. Kromun savaşın uzamasına yapacağı etki yüzünden, İngiliz-Alman rekabeti 1943 yılında da bu önemli ihraç kalemi üzerinde etkili olmuştu. Yaşanan durum neticesinde İngiliz-Türk Hükümetleri krom anlaşmasını yenilemek üzere görüşmelerini sürdürmüşlerdir.

1943 ve 1944 yılı için Türkiye ile İngiltere arasındaki krom alım sözleşmesi, İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri ve Etibank'ın Genel Müdürü tarafından imzalanmıştı. Anlaşma maddelerine bakıldığında; Birinci maddesi; 1 Ocak 1943-31 Aralık 1944 tarihleri arasında, 11 Aralık 1942'de var olan bir anlaşma nedeniyle teslim edilemeyen veya bu tarihten sonra bu sözleşmenin hükümlerine uygun olarak girilen tüm kromları İngiliz Hükümeti, almayı taahhüt ediyordu. Üçüncü maddesi; üçüncü bir ülkeye yapılacak

³¹ Mr. Eden'den Sir H. Knatchbull Hugessen'a 4 Kasım 1942'de gönderilen yazı, FO.954.28A.200.

³² Nicolas Tamkin, *Britain, Turkey and The Soviet Union, 1940-1945, Strategy, Diplomacy and Intelligence in The Eastern Mediterranean*, Palgrave Macmillian, 2009, p. 97,98.

³³ Murat Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi; Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.30, Sayı: 1, 2012, s. 111; Devlet Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun ile yeni keşfedilen madenleri doğrudan doğruya işletme hakkına sahip olmuştur. Buna rağmen Türk Hükümeti gerekli gördüğünde şahıslara ihale edebilme hakkını elinde bulundurmamıştır. Ayrıca bkz. *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1942, Sayı: 5139, s. 3231.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

maksimum 45.000 tonluk bir miktarın teslim edilmesine tabi olarak, satıcı cevheri erişilebilir bir limana taşıyacaktı. Dördüncü maddesi; alıcı, Türk limanlarından cevher teslim almayı taahhüt ediyordu. Cevherin ton başına FOB fiyatı %48 ve 270 şilin olarak sabitlenmekte, her yüzde için %48'den fazla 8 şilin artışı ile %48'den az her oran için 6 şilin azalıyordu. Bu fiyat 1943 yılı sonuna kadar karşılıklı anlaşmalar ile değiştirilebilirdi. Beşinci maddeye göre; sözleşmenin geçerliliği ve üçüncü madde hükümleri dikkate alınarak, satıcı her ayın ilk haftası boyunca, cevherin miktarını ve yerini belirten beyanları alıcıya teslim etmeliydi³⁴.

İngiliz Hükümeti, kendi istekleri doğrultusunda Türkiye ile olan krom satış sözleşmesini yenilemişti. Bu bağlamda Almanya'nın satın alacağı krom miktarına belli bir düzenleme gelmişti. Bu durum doğrudan iktisadi faaliyetlere müdahale şeklinde olsa da, Türkiye'nin İngiliz Hükümeti ile olan siyasi antlaşmalarının varlığı tepkileri en aza indirgemişti. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise İngiliz-Alman rekabetinin Türk madenleriyle sınırlı kalmayıp, enerji sektöründe de devam etmesiydi.

İskenderun'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından sağlanan bilgiye göre, Türk yetkililer ile Max Wegen tarafından temsil edilen Alman şirketi AEG arasında hidroelektrik inşaatı için bir sözleşme imzalanmıştı. Antakya yakınlarındaki Defne'deki³⁵ düşüşlerden yararlanarak, Hatay'a elektrik kaynağı sağlanması planlanıyordu. Ayrıca bu proje üzerindeki çalışmanın kısa sürede başlaması ön görülüyordu. Defne'de kurulması planlanan hidroelektrik inşaatı, Suriye sınırlarına yakın olduğu için ayrıca önemliydi. Bu durum, İngilizler ve Müttefikler için büyük bir endişe kaynağı yaratmıştı. Kuşkusuz, bu tesisin inşasının Almanların istihbarat servislerinin çalışmasını kolaylaştırmak amacı da taşıdığı ve bu sebeple Türk makamları ile uygun şartlarda sözleşme yapmaya istekli oldukları çıkarımı yapılmıştı. İskenderun'dan gönderilen rapora göre, böyle bir sözleşmenin olacağına dair söylentiler mevcuttu. 9 Haziran tarihinde Mr. ve Mrs. Rıdvan'ın önceki akşam bir Alman elektrik mühendisi ile (AEG temsilcisi Max Wegen) yemek yediği, İngiliz Başkonsolosu'nun bilgisi dâhilindeydi. Mr. Rıdvan'ın uzun zamandır Mihver blokunun ajanı olduğundan şüphe duyuluyordu. Mrs. Rıdvan, Amerikalı bir kadındı. Mr. Rıdvan ise kısa süre önce Braithwaite Company ile devam eden işinden ayrılmış ve Belediye mülkiyetine geçen İskenderun Elektrik

³⁴ Central File: Decimal File 867.6359, Internal Affairs Of States, Mines, Mining, Concessions, Base Metals, Turkey, Other Metals, November 3, 1941- 20th April, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of States, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, *US National Archives* Archives Unbound, 867.6359 CHROME / 10, 17 Nisan 1943 Tarihli Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın Birleşik Devletler Dışişlerine Gönderdiği Rapor. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466291&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=71dbe0a5> [Erişim Tarihi: 20.04.2020]

³⁵ Defne, Hatay'da Antakya'nın güneyinde kalan bir ilçedir. Defne ilçesinde Harbiye Şelaleri bulunmaktadır. Kaynakta sadece Defne'nin ismi geçtiği için, kurulması planlan hidroelektrik inşaatının spesifik ismi verilmemiştir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Santrali'nin yöneticiliğini yapıyordu. Toplantının nedeni ise yeni tesisin inşasıyla ilgili olarak, yerel elektrik tedarik sistemlerinde çok sayıda değişiklik yapılması gerektiğinden, AEG ve yerel tesis yöneticilerinin arasındaki koordinasyonun sağlanmasıydı. Mr. Rıdvan, yetkililerin AEG ile anlaşmaya varacağını, çünkü bu firmanın uygulanabilir bir düzen sunduğunu belirtmişti. Ayrıca AEG, Türklere 1.500 kilo türbini 130.000 TL gibi çok düşük bir fiyata satmayı teklif etmişti. Alman yetkili, tesisin Hatay'da tüketilecek tüm elektrik enerjisinin temini için Defne'deki şelaleleri kullanacağını ve proje üzerindeki çalışmalara hemen başlanacağını söylemişti. Böylelikle bölgenin tamamına elektrik verilebilecekti. Bu bağlamda, mevcut düzeneğin açıkça istenildiği belirtiliyordu. Kısacası, projenin kapsamlı bir proje olduğu ve yeni tedarik sisteminin gerçekten etkili olması için atılması gereken bir adım olduğu anlaşılıyordu. Bu gelişmeler, İngiltere Başkonsolosu'nda derin bir endişe uyandırmıştı. Defne bölgesi, kaçakçılık trafiğinde önemli bir bağlantı noktasıydı ayrıca turistik bir yerd. Alman teknisyenleri Defne şelalesinde çalıştıklarında, güvenlik ofisinin gelecekte büyük bir sorun ile karşı karşıya kalması muhtemeldi. Bu şartlarda, Adana'da baraj projesi üzerinde hala çok sayıda Alman teknisyenin bulunduğu ve yeni Defne projesinin Türkiye'nin bu bölgesindeki mevcut güç dengelerini bozmakla tehdit oluşturabileceği düşünülüyordu. Ayrıca henüz Defne projesiyle bağlantılı olarak bölgede, kaç Alman teknisyenin istihdam edileceği belli değildi³⁶.

Hatay ilinin Suriye'ye yakınlığı ve bölgedeki Alman nüfuzunun varlığı, İngiliz ve Amerikan Hükümetlerini endişelendirmekteydi. İki hükümet de; Ortadoğu'daki nüfuzlarını tehlikeye atmamak adına bölgede gerçekleşen Alman faaliyetlerini yakinen takip ediyorlardı. Almanların Türk yetkililerine uygun teklifte bulunmaları, Türk Hükümeti açısından faydalı olmuştu. Böylelikle Alman-İngiliz rekabeti bir dereceye kadar Türk yetkililerine avantaj sağlamaya devam etmiştir. Türklerin Müttefiklerle siyasi ilişkileri gerildikçe, Alman Hükümeti bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. Almanya ile İngiltere, Türkiye'de yapılması düşünülen yatırımlar üzerinde de yarış halindeydiler. Dikkatlerden kaçırılmaması gereken nokta, Türk Hükümeti'nin dönem boyunca çok yerinde bir denge siyaseti takip etmesidir. Ayrıca Türkiye üzerindeki yatırım faaliyetleri, ticari ilişkileri de birinci dereceden etkiliyordu. Bu kapsamda da fuarların önemi artıyordu.

Türk-İngiliz ilişkilerine olumlu katkısı olan başlıca etkinlikler arasında Enternasyonal İzmir Fuarı geliyordu. Her yıl açılan fuarda Türk-İngiliz ürünlerinin karşılıklı tanıtımı

³⁶ Central File: Decimal File 867.6463, Internal Affairs Of States, Engineering, Power, Turkey, Electric, June 15, 1943- June 23, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, *US National Archives*, Archive Unbound, 867.6463/15, 23 Haziran 1943 Tarihli Steinhardt'ın Dışişlerine gönderdiği rapor. Ayrıca 15 Haziran 1943 Tarihli İskenderun Amerikan Konsolosunun Steinhardt'a gönderdiği rapor. <https://go.gatle.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466538&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=bc365897> [Erişim Tarihi: 20.04.2020]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yapılıyordu. Bu durum iki ülke arasındaki alım-satım işlemlerini kolaylaştırıyordu. Bu fuara çok sayıda ülke katılıyordu. Bu bağlamda İzmir Fuarı, Türkiye'nin potansiyelini ve ürün çeşitliliğini dünyaya gösteren bir vitrin olması açısından önemliydi.

1943 yılında XII. İzmir Enternasyonal Fuarı'na İngiltere, Almanya, İtalya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Filistin, Çek ve Slovakya, İsviçre gibi ülke firmalarının katılması planlanmıştı. Almanya'nın çadırlarında Ankara'da ve İstanbul'da açılan Alman Yeni Mimari Sergisi'ne ait eserler de yer alacaktı. Türkiye'den ise özellikle Sümerbank büyük hazırlıklar yapıyordu³⁷. 20 Ağustos'ta XII. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılışında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi gönderdiği mesajda, dünya savaşındaki meşguliyetlerine rağmen ürünlerinin 1943 İzmir Fuarı'nda sergileme imkânlarının olmasından mutluluk duyduklarını ifade etmişti. Büyükelçi, savaş zamanında fuar açmanın güç bir iş olduğunu buna rağmen Türkiye'nin bu işin altından kalkabileceğinden şüphe duymadığını da sözlerine eklemiş ve iki ülkenin dostluğunun temeli olan karşılıklı güvenin, daha da gelişeceğinden kuşkusunun olmadığını belirtmişti. British Council Başkanı da gönderdiği mesajda, İzmir Belediyesi'ni ve Fuarı'nı kutladığını, amaçları bakımından faydasına inandığı dostluklarının İzmir Fuarı vasıtasıyla süreceğini dile getirmişti. İngiliz Üretim Bakanı M. Litillon da İzmir Fuarı dolayısıyla İngiliz radyosu Türkçe yayınında söylediği nutukta, İngiltere'nin Türkiye'ye mühimmat vermesinde Churchill tarafından Türkiye'ye yapılan gezinin etkisi olduğunu belirtiyordu. Savaş yıllarında İngiltere'nin Türkiye'ye karşı takip ettiği ticaret politikasının iki temel hedefi olduğunu açıklamıştı. Birinci hedef Türk ekonomisini desteklemek, ikinci hedefin de herhangi bir saldırıya karşı koyabilmek için silah ve mühimmat yardımını sürdürmektir. Ayrıca Fransa işgale uğradığı zaman, İngiltere Türkiye'ye karşı verilen teminatları üzerine almış ve yerine getirebilmek adına çalışmalarını devam ettirmişti³⁸. İngiltere, 1943 XII. Enternasyonal İzmir Fuarı'nda nakliye sorunları nedeniyle Türkiye'de hâlihazırda mevcut bulunan malzemelerini sergileme fırsatı bulmuştu. Bununla birlikte sergiler, Türkiye ve İngiltere'yi bağlayan ekonomik kombinasyonların gücünü de açıkça gösteriyordu. İngiliz Hükümeti, tütün şirketleriyle anlaşabilirse küçük bir karışımın üzerinde ısrar eden mevzuat çözülebilir hem sigara hem de pipo tütünü şeklinde kullanılabilirdi. Böyle bir kararname ile Dolar borsasındaki şiddetli yük azalabilir ve Almanya'nın tütün satışlarının önüne de geçilebilirdi³⁹. Uluslararası XII. İzmir Fuarı'nda, diğer ülkelerin ürünlerinin sergilendiği çadırlar ile İngiliz çadırlarının arasında önemli bir fark vardı. Bu tür etkinlikler, ülke içinde olan geliştirmeleri göstermek adına önemliydi. İngiltere ise bunu yapmak yerine Türk-İngiliz işbirliğinin çeşitli yönlerini göstermeyi tercih ediyordu. Bunun en açık göstergesi U.K.C.C. standıydı. Fuarda, istenileni göstermek savaş şartları yüzünden kolay olmamıştı. Bu belirgin zorluğu aşmak için U.K.C.C. standı, iki tane sürekli çalışan vinç koymuştu. Bunlardan biri Türk tüketimi için

³⁷ *Son Posta*, 19 Temmuz 1943, No: 4651, s. 3.

³⁸ *Son Posta*, 20 Ağustos 1943, No: 4683, s. 3.

³⁹ Donal S. Savory, "Exhibit at Smyrna Fair", *The Times*, 20 August 1943, No: 49.629, p. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

İngiliz ürünlerini sergilerken, diğeri de Türk ürünlerini İngiliz piyasası gösteriyordu⁴⁰. Fuar dolayısıyla ürünlerini sergileme sahası bulan Müttefik ve Mihver bloku ülkeleri, kıyasıya mücadele içerisindeydiler. Bu bağlamda İzmir Fuarı'na katılan ülkelere bakıldığında, savaşın sıcak çatışmasının bir yansımasını gözlemlemek mümkündür. Çünkü taraflar Türkiye üzerindeki hâkimiyet sahalarını genişletmek adına büyük bir yarışın içindeydiler. Türkiye'nin ise mevcut konumu dolayısıyla her devlete eşit ölçüde yaklaştığı ve ülke çıkarları doğrultusunda hareket ettiği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır.

İngiliz Savaş Kabinesi tarafından 1943 yılında; Türkiye'nin ihtiyaçları için bir rapor hazırlanmıştı. Bu rapor, Quebec Konferansı sonrasında İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik arz politikalarını ilgilendiriyordu. Genel hatlarına bakıldığında, Almanlara yapılan krom tedarikinin durdurulması ve Türkiye'ye yapılan askeri teçhizat tedarikinin devam ettirilmesinin altı çizilmişti. Türkiye'nin 1943 yılındaki petrol gereksinimlerinin tahminleri şu şekildeydi; uçak benzini 17.650 ton, makine (yağlama) yağı⁴¹ 9.650 ton, diğer petrol ürünleri 106.000 ton idi. Bu talepler tam olarak kabul edilmemiş olup, Ankara'dan alınan rakamlar, Türklerin 1943'te almayı umdukları araç sayısı ile bağlantılıydı. İngilizler tarafından tedarik edilen mamuller ise; uçak benzini 5.647 ton, makine yağı 8.140 ton ve diğer petrol ürünleri ise 51.504 ton idi. Mersin, İskenderun ve İzmir limanlarından günde 4.000 tonluk ürünün, ülkenin iç kısımlarına ulaşabilmesi için gerekli ekipmanların bir listesi hazırlanmıştı. Bu yüzden sırasıyla 22 ve 598'i tedarik edilmiş olan 50 lokomotif ve 1.800 vagon da bu listeye dâhildi. Gerekli olan diğer önemli ürünler vinçler ve çakmaklardı. Bu ulaştırma malzemeleri Türkiye'de öngörülen operasyonlar için önemliydi. İngiltere'nin ihtiyaçları doğrultusunda, Savaş Ofisi, temin edilebildiği kadar büyük ve küçük bazı eşyaların sorumluluğunu üstlenmişti. Ayrıca Türk Demiryolları için normal bakım malzemeleri eş zamanlı olarak tedarik ediliyordu. Demiryollarının kullanımı için Türkiye'ye 7.525 ton kömür teslim edilmişti. Başlangıçta çok daha büyük miktarlara ihtiyaç olacağı tahmin edilirken, Türkiye'nin kömür durumunu inceleyen yetkili, kömür ithaline gerek duyulmayacağı kanısına varmıştı. Ankara'daki Büyükelçilik Türk kömür üretiminin iyileşmekte olduğunu fakat dönem itibarıyla acil durum için rezerv oluşturma imkânı olmadığını da belirtiyordu. Kömür üretimi için ana zorluklardan biri Türk Hükümeti'nin yıpranmış olan çukurları yenilememesiydi. Türkiye'deki kömür üretimi, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Ayrıca Ankara'daki danışmalardan kömür madenlerinin üretimi için gerekli ekipman türleri hakkında rapor vermeleri bekleniyordu. Adana Konferansı'nda İngiltere'ye ait 5 adet geminin Türk bayrağı altına geçmesine karar verilmişti. Bu transferlerin amacı, gemilerin Ortadoğu ile Türkiye arasında hizmete sokulmasıydı. Az tonajlı gemiler, Türk Hükümeti'ne teslim edilmişti. Türk

⁴⁰ Sergilenen ürünler; İngiliz kumaşları, emperyal kimya endüstrisi tarafından üretilen ürünler, deri ürünleri, boyalar, vernikler ve cilalar. C.Balister, "The Twelfth International Fair at Izmir", *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 321, 322.

⁴¹ Lubrication oil

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Hükümeti tarafından teslim alınan gemiler arasında; 24 Nisan 1943'te Katie Moller (Odemis) ve Corlock (Adana), 19 Mayıs 1943'te Gemlock (Aydın), 23 Ekim 1943'te Mawsang (Marasdd) ve Isabel Moller bulunuyordu⁴².

İngiliz Dışişleri tarafından Türkiye'ye yönelik olan sivil tedarik politikaları ise şu şekildeydi; İlk olarak Müttefik devletlere olan yükümlülüklerini yerine getirmek için Türkiye'nin ekonomik sistemini güçlendirmek amaçlanıyordu. İkinci olarak da Mihver devletlerine tedarik edilen ürünlerin ihracatının kısıtlanmasıydı. Yaz başlarında, Türk sivil kaynaklarıyla ilgilenmek için genel prosedürün elden geçirilmesi gerekiyordu. Bunun ana sebebi Türklerin 1942 yılında verdiği toplam siparişlerin gereksinimlerinin çok altında kalmasıydı. Buna göre, Ankara'daki İngiliz yetkililer ile Lend-Lease ofisinin üst düzey temsilcilerinin Londra'da toplantı yapması bekleniyordu. Bu görüşmelerde Koordinasyon Komitesi için yeni düzenlemelerin yapılacağı planlanmıştı. İzlenecek prosedüre ilişkin teklifler Washington'a iletilmişti. Türkiye'nin buğday talepleri ciddi şekilde azalmıştı fakat kayda değer bir özveri ile Türkiye'nin ürün ihtiyacı gelecek hasat zamanına kadar tedarik edilmeliydi. Hasadın iyi olmasıyla birlikte Ortadoğu'ya ihraç edilmesi de umuluyordu. Temmuz ayından sonra Türk deniz taşımacılığının gereksinimlerinin ayda 40.000 ila 50.000 ton arasında olacağı öngörülmüştü. Temmuz ayından itibaren aylık olarak sevk edilen veya programlanan gerçek miktarlar ortalama 7.000 ton sivil, 13.000 ton askeri yük olmak üzere toplam 20.000 tondur. Sivil ihtiyaçlar için aylık tonaj, tahmin edilenden daha düşüktü. Erişilebilir ve erişilemeyen limanlar ve demiryolları dâhil olmak üzere Türk alım kapasitesinin ayda yaklaşık 60.000 ton olduğu sanılıyordu. Ulaşılabilir limanlardan ve Suriye demiryollarından gönderilen ürünler için Toros demiryollarının kapasitesi kısıtlıydı. Bu yüzden döneme özgü olarak ayda yaklaşık 42.000 ton olması bekleniyordu. 1943 yılı için Türkiye'ye yapılacak olan arz programı hazırlanırken, tahmin edilenin biraz altına düşeceği anlaşıyordu. Ancak Türk alım kapasitesi ile teklif edilen arzlar arasında hala geniş bir kâr payı olduğu açıktı⁴³.

İngiliz Maliye Bakanlığı, Türkiye üzerindeki endüstriyel projelerden, askeri fabrikalar ve Karabük Demir Çelik Fabrikası için belirli personel, hammadde ve sanayi tesislerinin tedarikinden sorumluydu. Sivil projeler için Ticaret Kurulu'nun sorumlu olduğu bazı projeler mevcuttu ve bunlar İngiliz firmaları tarafından üstlenilmişti. Bunlardan en önemlisi Adana

⁴² Central File: Decimal File 867.24, Equipment and Supplies, December 30, 1943-December 30, 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, *US National Archives*, Archive Unbound, 867.24/11-2643, 26 Kasım 1943 Tarihli Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu Bölümüne gönderilen Türkiye'ye 1943 yılı boyunca ulaştırılan askeri teçhizat ile ilgili rapor. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE%7CSC5111442183&v=2.1&it=r> [Erişim Tarihi: 22.04.2020]

⁴³ A.g.b.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Sulama Projesiydi. Adana için hazırlanan listeler, Türk fabrikaları ve depoları için çeşitli ekipman ve teknik yardım taleplerinden oluşuyordu. Bu projelerin bazıları askeri ve yarı-askeri nitelikte veya tamamen sivil idi. İngiliz Hükümeti'nin bu projeler hakkındaki politikaları ise şöyleydi; Türkiye'deki herhangi bir büyük mühimmat projesinin tamamlanması iki yıl kadar sürdüğü için bu tür projelere başlamak artık askeri açıdan avantajlı değildi. Bununla birlikte özellikle ağır ham veya yarı mamul ürünler söz konusu olduğunda (Karabük Çelik İşleri ve Zonguldak Kömür Madenleri) mevcut tesislerden değerli bir getiri elde etmek mümkün idi. Aynı zamanda diğer küçük ve kısa vadeli sanayi gelişmelerinde değerli kazançlar elde edilmesi de muhtemeldi. Türkler tarafından büyük ölçekli sanayi veya mühendislik projeleri (Eskişehir Barajı) ihaleleri için İngiliz firmalarının davet edilmesi ve bu ihalelere katılımlarının özendirilmesi, İngiltere lehine gelişme gösterebilirdi. İngiltere tarafından dikkate alınan Türk sivil kalkınma projelerinden ilki Çatalağzı Termik Santrali idi. Metropolitan Vickers tarafından 60.000 kw'lık bir tedarik için 1940 Nisan ayında Etibank ile şirket yetkilileri bir sözleşme imzalamıştı. Malzemelerin yetersizliği ve endüstrinin diğer gerekli işlerle meşgul olması nedeniyle sözleşmeye devam etmek zorlaşıyordu. Temmuz 1942'de Etibank'a işin kesinlikle askıya alındığı ve hâlihazırda üretilen makinelerin bir kısmının Rusya'daki acil ihtiyaçları karşılamak üzere transfer edildiği bildirilmişti. Türklerin konuyu yeniden açmak için çok sayıda talebi vardı ve çalışmaya devam etme sorunsalı değerlendiriliyordu. İkinci proje Adana Sulama Projesiydi. Almanları Türkiye'nin bu bölgesinden uzak tutmanın stratejik önemi nedeniyle 1942 sonbaharında bir İngiliz firması, Adana'daki sulama sistemi için daimi regülatörlerin yapımı ve inşaat işini üstlenmeye karar vermişti. Ayrıca bazı ekskavatörler, birçok zorluğun ardından Türkiye Bayındırlık Bakanlığı'na teslim edilmişti. Bu eylemin amacı, Seyhan Nehri üzerinde ikincil kanalların inşası için bir Alman firması yerine bir Türk firmasının sözleşme yapmasını sağlamaktı. Üçüncü proje, Keçiborlu (Kükürt Tesisi) için gerekli ekipmanı tedarik etme ve düzenlemeleri kısa süre içinde tamamlamaktı. Dördüncü proje ise Zonguldak Kömür Madenleri ve Liman gelişimi idi. Kömür madenlerini ve limanları onarmak ve geliştirmek konusunda endişelenen Türkler 10 ya da 12 yıl boyunca büyük bir harcama yapmayı tasarlıyorlardı. Diğer yandan bir İngiliz firması, Kozlu'daki bir maden kuyu kazısı için teklif verebileceğini dile getirmişti. Türk Hükümeti, Zonguldak ve Ereğli limanlarındaki büyük çaplı iyileştirmeler dışında, mevcut kok fırını tesisini onarmayı ve genişletmeyi hedefliyordu. Hükümet ayrıca kömür yıkama ve briket tesisi kurmayı da istiyordu. Her iki proje de Türkiye için arzu edilebilirdi. Ancak sözleşmeyi imzaladıktan sonra 1 ila 2 yıl boyunca üretim gerçekleştirilemeyeceği için bu planlar uzun vadeli olmuştu⁴⁴.

İngiliz Hükümeti'nin Quebec Konferansı'ndan sonraki süreçte Türkiye politikaları genel hatlarıyla, Türk Hükümeti'nin isteklerini yerine getirme ve Anadolu'da devam etmekte

⁴⁴ A.g.b.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

olan sivil ve askeri projeleri destekleme şeklindeydi. İngiliz yetkililer, devam eden projeleri iyileştirmek ve Alman nüfuzuna karşı hazırlıklı olmak istiyorlardı. Ayrıca Türkiye'nin askeri malzeme ve sivil ihtiyaçlarını karşılamak ve limanların kapasitelerini artırmak için Türk Hükümeti ile paralel çalışmalar yürütmekteydiler. Güney Anadolu'ya bilhassa önem vermeleri, Ortadoğu'daki nüfuz alanları ile ilgiliydi. Ayrıca 1943 yılındaki sorunsal, yeni cephenin açılması ve Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesiydi. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayarak, hükümeti istedikleri zaman savaşa sokabilme kozunu da elinde tutmuştu. Siyasi açıdan 1943 yılı bir dönüm noktası olmasına rağmen Türkiye'nin Müttefikler ile olan çıkarları çatışma haline girmişti. Buna karşın Türkiye'yi Almanya'nın tarafına itmek istemediklerinden, Türkiye politikalarında kendi çıkarlarını gözetmeye devam ediyorlardı. 19 Ekim 1943 Moskova Konferansı'ndan sonraki süreçte Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikalarında daha sert bir tutum takındığı görülüyordu⁴⁵. Bu bağlamda da İngiliz Hükümeti, ileriki süreçte karşılaşılabileceği politik neticelere hazırlıklı olabilmek için Türkiye'yi desteklemeyi sürdürecekti.

Sonuç

İngiliz-Türk ticari ilişkileri süreç boyunca bazen durma noktasına gelse de iki ülkenin özverili tutumu sayesinde devamlılığını kaybetmemişti. İngiliz Hükümeti'nin adeta ticari bir uzantısı gibi çalışan U.K.C.C., Türkiye ile sürekli temas halinde bulunmuştu. Şirketin kendi ülke çıkarlarını ciddi şekilde koruduğu ve savaş sonrasında faaliyetlerine devam edeceği gerçeği; Türkiye, Orta ve Yakın Doğu coğrafyasındaki ilgileri ile doğrudan alakalıydı. Zira İngiliz Hükümeti bölgedeki çıkarlarını korumak için özellikle İskenderun ve Mersin limanlarına ayrıca önem vermişti. Hatta limanları genişletme çalışmalarına yatırım yapmışlardı. Fakat bu durum savaşın sonlarına doğru değişme gösterecekti. 1942 yılı ortalarında Türkiye üzerinde İngiliz-Amerikan işbirliğinin had safhası yaşanmıştı. Fakat ileriki yıllarda Türkiye üzerindeki işbirliği yerini Amerikan-İngiliz rekabetine bırakacaktır. Dünyadaki güç dengelerinin değişmesi, Türkiye'ye olan ilgiyi azaltmamıştı. Aksine Türk etkinlik sahasında farklı politikaların geliştirilmesine etki etmiştir.

İngiliz Hükümeti'nin Türkiye üzerindeki uzun vadeli yatırım planları 1943 yılı itibarıyla değişmeye başlamıştır. Zira yeni tesisler kurup işletmek belirtilen tarihten itibaren karlı görünmemekle birlikte var olan yatırımları iyileştirmek amaçlanmıştı. Ayrıca Adana Görüşmelerinden sonra Türkiye'nin taleplerini karşılamak hem İngiliz Hükümeti'nin hem de Amerikan Hükümeti'nin temel gayesi olmuştu. Bunun altında yatan temel sebep ise olası bir savaş durumundan önce Türkiye'yi alt yapısal olarak hazırlamaktı. Türkiye'yi savaş boyunca ekonomik olarak destekleme girişimleri, Alman tehlikesi nedeniyle etkisini kaybetmemiştir. Türkiye'nin ekonomik olarak güçlendirilmesiyle Müttefiklere karşı yükümlülüklerinin yerine

⁴⁵ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 204.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

getirileceği ümidi dönem boyunca etkisini kaybetmemiştir. Türk etkinlik sahasındaki İngiliz-Alman rekabetinin en çok hissedildiği ürün kalemi ise krom olmuştur. Krom savaş endüstrisi için vazgeçilmezdi. Bu sebeple Türk kromunu elde etme girişimleri 1942-1943 yıllarında devam etmiştir. Genel olarak Almanlar Türk ürünlerine yüksek miktarlarda fiyat verirken İngilizlerin Alman fiyatlarına çıkamadıkları da gözlemlenmiştir. Bu etkiyi kırabilmek için çeşitli engelleme girişimleri olmuştur. Farklı ürün kalemlerini Türkiye'den satın alıp, Türk ekonomisindeki paylarını yükseltmek için savaş koşullarının el verdiği ölçüde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Fakat istedikleri paya sahip olamadıklarını da söylemek yanlış olmaz. Zira İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı ticari faaliyetleri sürekli dalgalanma halindeydi. Türk-İngiliz siyasi dengeleri, her iki devletin ekonomik ilişkilerinin en temel belirleyicisi olmaya devam etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA), Public Record Office, Foreign Office (FO)

US National Archive

Sürelî Yayınlar

Akşam

İkdam

Resmî Gazete

Son Posta

Tanin

The Times

Makaleler ve Kitaplar

İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Nicolas Tamkin, *Britain, Turkey and The Soviet Union, 1940-1945, Strategy, Diplomacy and Intelligence in The Eastern Mediterranean*, Palgrave Macmillian, 2009.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

C. Balister, “The Twelfth International Fair at Izmir”, *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 313, Vol: 31, November 1943.

Donald S. Savory, “Exhibit at Smyrna Fair”, *The Times*, 20 August 1943, No: 49.629.

Faik Güneri, “İstanbul Piyasası”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Eylül 1942, C. 58, No: 9.

İrşad Sami Yuca, Nevzat Erdoğan, “II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Savunma Sanayisi ile ilgili Arayışları: General M. Sırrı Seyrek’in Mısır ve İngiltere Temasları (1912-1943)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 2019.

Murat Önsoy, “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi; Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, Sayı: 1, 2012.

Tuğba Korhan, “İkinci Dünya Savaşında Mersin ve İskenderun Limanları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, Sayı: 42, Şubat 2016.

İnternet Kaynakları

<https://api.parliament.uk>

19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İngiliz Diplomatik İlişkileri (1793-1853)

İbrahim ÇAKIR¹

Özet

Osmanlılar ile İngilizler arasındaki ilişkiler 1396'daki Niğbolu Savaşı'na dayanmakla birlikte, ilk diplomatik temaslar 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra iki devlet arasındaki ilişkiler İngiltere'nin ticarî faaliyetlerini arttırmak için Osmanlı Devleti ile giriştiği diplomatik yollarla devam etmiştir. III. Selim döneminde Avrupa'daki gelişmeleri daha iyi takip edebilmek ve reform hareketlerinde başarı sağlamak için Avrupalı büyük güçlerin başkentlerinde daimî elçilikler kurulmuştur. Bunlardan biri de ilk olarak Yusuf Ağâh Efendi'nin tayin edildiği Londra elçiliğidir. Fakat III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra yaşanan gelişmeler neticesinde daimî elçilikler kapatılmıştır. II. Mahmut'un başlattığı reform hareketlerinin bir parçası olarak daimî elçilikler yeniden kurulmuş ve Avrupalı devletlerle olan diplomatik temaslar yeniden hız kazanmıştır. Bu dönemde Yunan İsyanı ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı gibi iki büyük olay sırasında İngiltere, Osmanlı diplomasi trafiğinde önemli bir yer tutmuştur. Bilhassa Mehmet Ali Paşa isyanının ilk safhasında hareketsiz duran İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalaması üzerine harekete geçmiş ve bütün çabalarını bu antlaşmayı hükümsüz kılmaya harcamıştır. Nitekim bu çabalarının sonucu olarak bir taraftan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla ticarî faaliyetlerini arttırmış, diğer taraftan 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı devre dışı bırakmayı başarmıştır. Bu çalışma, öne çıkan olaylar ekseninde, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin yoğun olduğu yarım asırlık bir dönemi, Osmanlı arşiv belgelerinin de yardımıyla aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İngiltere, Diploması, Avrupa, Boğazlar.

Ottoman-British Diplomatic Relations in the First Half of the 19th Century (1793-1853)

Abstract

Although the relations between the Ottomans and the British date back to the Battle of Nicopolis in 1396, the first diplomatic contacts were made in the 16th century. After this date, the relations between the two states continued through diplomatic means with the Ottoman Empire in order to increase the commercial activities of England. During the reign of Selim III, permanent embassies were established in the capitals of European great Powers in order to better follow the developments in Europe and to ensure success in reform movements. One of them is the London embassy, where Yusuf Ağâh Efendi was first appointed. But permanent embassies were closed as a result of the developments after III. Selim was deposed. As a part of the reform movements initiated by II. Mahmut, permanent embassies were re-established and diplomatic contacts with European states regained momentum. During this period, during two major events such as the Greek Revolt and the Egyptian Governor Mehmet Ali Pasha rebellion, England had an important place in the Ottoman diplomacy traffic. England, which stood still during the first phase of the Mehmet Ali Pasha rebellion, took action after the Ottoman Empire signed the Treaty of Hünkâr İskeleyi with Russian and spent all its efforts to nullify this treaty. As a matter of fact, as a result of these efforts, on the other hand, it increased his commercial activities with the 1838 Balta Limani Trade Agreement, and on the other hand, it succeeded in deactivating the 1841 London Straits Convention and the Hünkâr İskeleyi Treaty. This study aims to illuminate a half-century-long period in which diplomatic relations

¹ Doktora Öğrencisi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. ibrhmckr.2018@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-9863-2510>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

between the Ottoman Empire and England were intense, in the axis of prominent events, with the help of Ottoman archive documents.

Keywords: Ottoman, England, Diplomacy, Europe, the Straits.

Giriş

Türk-İngiliz ilişkileri haçlı seferlerine dayanmakla birlikte, ilk karşılaşmanın 1396 yılında Osmanlı-Macar ordularının karşı karşıya geldiği Niğbolu Savaşı'nda olduğu anlaşılmaktadır. Bu savaşta Macar ordusunda sayıca az olsalar da İngilizler de bulunmaktaydı². Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlaması diğer Avrupalı devletlere nazaran geç bir döneme tekabül etmektedir. Buna başlıca sebepler olarak iki ülke arasındaki coğrafi uzaklığın yanı sıra İngiltere'nin XVI. yüzyıla kadar Doğu Akdeniz ticareti içerisindeki yerini alamaması gösterilebilir³.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticarî ve siyasî ilişkiler XVI. yüzyılla birlikte gelişmeye başlamıştır. 1553 yılında İngiliz tüccar Anthony Jenkinson, Halep'te ticaret yapabilmek için Kanuni Sultan Süleyman'dan izin almıştı⁴. 1575'te Kraliçe Elizabeth, Osmanlı Devleti'ndeki ticarî imkânları ve koşulları incelemek üzere ticarî temsilcisi sıfatıyla William Harborne'ı İstanbul'a göndererek iki devlet arasında resmî ve diplomatik ilişkilerin başlamasına zemin hazırlamıştır⁵. Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle birlikte İngiliz tüccarlarına da diğer Avrupalı tüccarlara verilen ticarî imtiyazlar verilmiştir⁶. Verilen bu imtiyazlardan sonra 1581 yılında Kraliçe Elizabeth, Londra'da Levant Company (Şark Kumpanyası) adlı bir şirket kurmuş ve 1825 yılına kadar bölgedeki İngiliz ticarî faaliyetleri bu şirket vasıtasıyla yürütülmüştür⁷. İngilizler XVI. yüzyılda elde ettikleri bu imtiyazlar sayesinde kısa bir zaman zarfında Akdeniz kıyılarında önemli bir ticaret ağı kurmuşlardır⁸.

² Önder Kocatürk, *Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) I*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

³ Azmi Özcan, "İngiltere", *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 302.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974, s. 9.

⁵ William Harborn, Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa ve III. Murad'ın hocası tarihçi Sadeddin ile yakın ilişkiler kurarak hükümetinin isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmekte kolaylık sağlamak istemiştir. Nitekim Kraliçe Elizabeth'in isteklerinin Padişah III. Murad tarafından kabulünde Sokullu'nun etkisi açıkça görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s. 17 vd.

⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 60; Önder Kocatürk, *Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, s. 12. III. Murad'ın iki devlet arasında yapılan bu kapitülasyon antlaşmasını yürürlüğe koyan fermanının transkript edilmiş hali ve İngilizce metni için bkz. Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 18 vd.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 224.

⁸ Önder Kocatürk, *a.g.e.* s. 13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

İngiltere Akdeniz’de elde ettiği imtiyazlarla daimî elçilikler kurma yoluna gitmiştir. İngiltere’nin ilk büyükelçisi William Harborne, 1583’te İstanbul’a gelerek görevine başlamış ve İngiltere, bu doğrultuda, Osmanlı Devleti ile dostane ilişkilerin tesisi konusunda gösterdiği çabaları artırmıştır. Bu çabaların sonucu olarak Osmanlı Devleti de İngiltere’ye verdiği imtiyazları 1601 ve 1675 yıllarında genişletmiştir⁹. XVII. yüzyılda İngiltere-Osmanlı ilişkileri ağırlıklı olarak ticaret eksenli gelişmiş olsa da sürekli yenilenen kapitülasyonlar iki devlet arasındaki ilişkilerde baskı unsuru olmaya başlamıştır. Kendi devletlerinin çıkarını gözeten İngiliz temsilcileri zaten ekonomik anlamda bir buhran halinde olan ve sürekli sistem değişikliğine gitmek zorunda kalan Osmanlı Devleti üzerinde etkili olmaya başlamışlardır¹⁰. Nitekim ticarî amaçlı olarak ilişkilerin başladığı 1580 ile 1799 yılları arasında iki devlet arasında yapılan kapitülasyon antlaşmalarının sayısı on birdir¹¹. Bu da iki devlet arasındaki ilişkilerin XIX. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak ticarî eksenli olduğunu göstermektedir.

XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti’nin özellikle Rusya ve Avusturya karşısındaki ağır yenilgileri sonucunda toprak kayıplarına uğramasına sebep olan antlaşmaların imzalanmasında İngiltere taraflar arasında arabuluculuk yapmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz-Osmanlı ticarî ilişkilerinin giderek durağanlaştığı ve buna bağlı olarak da siyasî ilişkilerin zayıfladığı görülmektedir. Aynı yüzyılın ortalarından itibaren Rusya, Fransa ve Avusturya’nın gittikçe güçlenmesi ve Sanayi Devrimi’nin İngiltere’de başlayarak sömürgeleşmeyi beraberinde getirmesi İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini büyük oranda etkilemiştir¹².

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru hem Avrupa’da hem de Osmanlı Devleti’nde son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa, 1789 Fransız İhtilâli’nin getirdiği fikirlerle sarsılırken, Osmanlı Devleti’nde ise tarihinin en kapsamlı reform programlarından biri olan Nizâm-ı Cedid’in hazırlıkları yapılmıştır. Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Antlaşması ile Avrupalı güçler karşısında artık eski gücünün kalmadığını anlayınca bir dizi reform hareketleri yapmak zorunda kalmıştır. Amcazâde Hüseyin Paşa’nın faaliyetleriyle gelenekçi tarzda başlayan bu reform çabaları¹³ kısa bir süre sonra batılı tarzda devam etmiştir. Nitekim

⁹ Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Genel Bir Bakış”, *AÜDTCF Dergisi*, C. 6, Ankara, 1995, s. 325-341.

¹⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, s.95 vd.

¹¹ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 34.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 31 vd.

¹³ Hudutların tahkiminin yanı sıra askeri, idari, mali ve içtimai alanlarda birçok düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin amacı Osmanlı Devleti’ne kaybettiği gücü yeniden kazandırmaktır. Reformların odak noktası ise askeri alandır. Mehmet Karagöz, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 1995, s. 177. Amcazâde Hüseyin Paşa önderliğinde yapılan bu reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 1-15.

III. Ahmed döneminde Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadarete getirilmesiyle hız kazanan bu hareket, bilhassa Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin elçi olarak gittiği Paris'te gördüklerini yazdığı sefaretnamesiyle¹⁴ iyice hız kazanmıştır. “Lale Devri” denilen 1718-1730 yılları arasındaki bu süreci I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamid döneminde yapılan ıslahat hareketleri izlemiştir¹⁵. Bütün bir asır boyunca yapılan bu ıslahat hareketleri yukarıdan aşağıya doğru yapılması ve muhafazakâr ve çıkarları zarar gören kesimin muhalefet ederek engelleme çabaları sebebiyle istenilen düzeyde başarılı olamamanın yanı sıra III. Selim ile birlikte başlayacak olan köklü reform hareketlerinin temelini oluşturmuştur.

III. Selim'in Nizâm-ı Cedid adı altında başlattığı reform hareketlerinin temelini askerî reformlar teşkil etmiştir. Yeni bir ordunun kurulması, modern usul ve talimlerle eğitilmesi, Osmanlı ordu ve donanması için modern silahlar ve cephane sağlanması için Batılı uzmanlara ihtiyaç duyulduğundan, Fransız, İngiliz, Prusyalı, İsveçli, Avusturyalı gibi birçok farklı millete mensup uzmandan yararlanılmaya çalışılmıştır¹⁶. İngiltere, III. Selim'in askerî reformlarını Fransa ile birlikte en dikkatli izleyen ve bu reformlara katkı yapmaya çalışan ülkelerin başında gelmekteydi. Daha Nizâm-ı Cedid ordusunun kurulması hazırlıkları yapılırken, İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Ainslie, İngiliz hükümetinin III. Selim'e yardımcı olunması hususundaki talimatına uygun olarak Osmanlı yöneticilerine bazı yeni tüfekler ve süngüler hediye etmişti. İngilizlerin Nizâm-ı Cedid ordusuna ve yapılması planlanan askerî reformlara olan bu ilgileri ve katkıları daha sonra da devam etmiştir¹⁷.

III. Selim kendisinden önceki hükümdarların yaptığı reform hareketlerinin neden başarıya ulaşamadığını bildiği için yapmayı düşündüğü reformlarda daha dikkatli davranmak zorunda kalmıştı. Bu hususta bir taraftan gelenekçi yapıya dokunmadan onları düzenlemeye çalışırken, diğer taraftan bu yapıların yanında batı tarzında yeni yapılar oluşturmaya gayret etmişti. “Nizâm-ı Cedid”¹⁸ adı verilen bu reformlar çerçevesinde, ilki Londra'da olmak üzere,

¹⁴ Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris sefaretnamesi için bkz. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*, Haz. Abdullah Uçman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁵ XVIII. yüzyıl boyunca yapılan ıslahatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Akın, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Çabaları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2011; Murat Gündüz, *XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

¹⁶ Osmanlı Devleti'nin istihdam ettiği bu Avrupalı uzmanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)” *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421-448.

¹⁷ Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 313.

¹⁸ *Nizâm-ı Cedid* adı altında yapılan reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012; Enver Ziya Karal, *Osmanlı*

Avrupa'nın büyük güçlerinin başkentlerinde ilk defa olarak daimî statüde elçilikler kurulmaya başlanmıştır¹⁹.

1. Daimi Elçiliklerin Kurulması: Yusuf Ağâh Efendi Londra'da

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin hiçbir yabancı ülkede daimî diplomatik temsilciliği yoktu. Zaman zaman, o da belirli amaçlarla, şu ya da bu ülkenin başkentine özel temsilciler gönderiliyordu, ancak 1792'ye kadar geçen dönemde bunların pek azıyla ilgili kayıt tutulmuştu. Devlet, yabancı devletlerle yaptığı antlaşmalar söz konusu olduğunda İstanbul'daki yabancı elçilere itimat etmek zorunda kalıyordu. Üstelik yabancı elçilerle yapılan görüşmeler, genel olarak yerli Hristiyan tercümanlar (dragomanlar) aracılığıyla sürdürülüyordu. Nitekim memurlar arasında herhangi bir Batı dilini bilenlerin sayısı yok denecek kadar azdı²⁰. III. Selim bu ihtiyaç ve eksikliklerden dolayı Avrupa'yı daha yakından tanımak amacıyla belli başlı Avrupalı devletlerin başkentlerinde daimî elçilikler açmaya karar verdi²¹ ve ilk olarak 1793 tarihinde Londra'da daimî bir elçilik kurularak bu göreve üç yıllığına Kalyonlar Kâtibi Yusuf Ağâh Efendi tayin edildi²².

Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2017, s. 55-73.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde ilk daimî elçilikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968; Şuheda Günce, "Osmanlı Devleti'nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasieye Olan Etkileri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10, Nisan 2020, s. 101-114.

²⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 85-86.

²¹ Daimî elçiliklerin kurulması meselesi hakkında *Tarih-i Cevdet*'te şu ifadeler yer almaktadır: "Avrupa'nın terakkîyât-ı cedidesi ve Devlet-i Aliyye'nin vakt-ü hâli iktizâsınca düvel-i Avrupa ile peydâ olan revâbit-ı adîdesi düvel-i Avrupa kâidesince sefâret usulünün lüzüm-ı vaz'u te'sisini isbât edib husûsiyle bu evânda râbita-i düveliyeyi bütûn bütûn başka bir hâle koyan Fransa ihtilâli zuhûr ile bi'lcümle düvel-i Avrupa'yı tedârükât-ı ihtiyâtiyeye mecbûr ettiğinden Devlet-i Aliyye'nin dahi düvel-i fâhime-i Avrupa nezdinde birer İkâmet Elçisi bulundurması derece-i vücûbda görülmekte düvel-i merkûme nezdinde birer elçi gönderilip ve üç sene müddet tekmilinde anlar celb ve iâde ve yerlerine başkaları irsâl..." Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1966, s. 125-126.

²² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Hatt-ı Hümayun, (HAT), 221-12332, H. 29.12.1207; DABOA, Cevdet Hariciye (C. HR.), 85-4250, H. 13.07.1208; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Haz. Bekir Sıtkı Baysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 168. Yusuf Ağâh Efendi bu görece tayin edildikten sonra Sadrazam'ın huzurunda hilat giyerek görev yerine doğru yola çıkmıştır. Hilat giymesinden görev yerine varmasına kadar başından geçenleri bizzat kendisi bir mektupta yazmıştır. Bu mektup için bkz. DABOA, Cevdet Hariciye (C. HR.), 95-4714, H. 29.12. 1207. Enver Ziya Karal ilk daimî elçiliklerin 1792'de Avusturya ve Prusya'da kurulduğunu, bir yıl sonra Londra ve Paris elçiliklerinin kurulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 167. Yine bu eserde Londra'ya gidecek olan elçinin kullanacağı yollar, merasim meseleleri, elçinin rütbe ve payeleri gibi hususlar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s. 173-181.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Şubat 1793'te Fransa'ya savaş ilan eden İngiltere, Akdeniz'de Fransız donanmasına karşı bir takip başlatmıştı. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'ne sığınan ve kısa süre sonra limandan çıkan Fransız ticaret gemileri henüz Osmanlı karasularından çıkmamışken İngilizler tarafından rehin alındılar. Osmanlı Devleti bu durumun devletlerarasındaki deniz hukukuna uygun olmadığını İngiliz elçisi nezdinde protesto ettikten sonra Agâh Efendi'ye de bu hususta İngiltere'de gerekli girişimlerde bulunması yönünde talimat verdi. Agâh Efendi, İngiliz hükümetine, yapılan girişimin hukuksuzluğunu bildirip gemileri istemesine rağmen bir sonuç alamadı. Kısa süre sonra karşı bir saldırıda bulunup Yenikale'ye 5 mil uzaklıkta rehin aldığı İngiliz gemisini Osmanlı limanına demirleyen Fransa ile İngiltere arasındaki çatışmayı çözmek üzere girişimlerde bulunan Babiâli, Agâh Efendi'ye bir talimatname gönderdi. Agâh Efendi bu talimatnameyi tercüme ettirerek aslı ile beraber İngiliz Hariciyesi'ne teslim etti. Hariciye'nin verdiği takriri de kabul edip Babiâli'ye bildirdi²³. Bu diplomatik faaliyetleri dışında Agâh Efendi, 1795 yılı başlarında Fransa'ya karşı İngiltere'nin Rusya ile yaptığı ittifakın hem Babiâli'ye zamanında bildirilmesinde hem de bunu kendisine bir tehdit olarak gören Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den izahat istemesinde bizzat kendisi görev almıştır. İngiliz Hariciye nazırıyla görüşen Agâh Efendi, bu ittifakın Fransa'ya karşı bir ittifak olduğunun nazır tarafından beyan edildiğini de Babiâli'ye bildirmiştir²⁴.

Agâh Efendi sadece Babiâli tarafında kendisine gelen talimatları yerine getiren bir elçi değil, aynı zamanda devleti için uygun görmediği kararlara karşı da durabilen biriydi. Bu özelliği Reisü'l-Küttab Ebubekir Ratib Efendi'nin Danimarka ile dostluk kurmak için Agâh Efendi'ye gönderdiği talimata cevaben, bu küçük Avrupa devletinin dostluk ve desteğinin Osmanlı Devleti için bir fayda getirmeyeceğini bildirmesinde görülmektedir. İngiltere'de üç buçuk yıldan fazla bir müddet kalan Agâh Efendi Babiâli tarafından maddi yönden ihmal edilmiş ve görev sırasında çektiği maddi zorluklar²⁵ sebebiyle görevinden istifa etmiştir. Yerine tayin edilen İsmail Ferruh Efendi²⁶'nin Ekim 1797'de Londra'ya varmasıyla buradan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür²⁷.

²³ İsmail Hakkı Elçi, "Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.7, Nisan 2019, s. 33-34.

²⁴ İsmail Hakkı Elçi, "a.g.m", s. 33-34.

²⁵ Yusuf Agâh Efendi, elçiliği sırasında pahalılıktan dolayı pek çok sıkıntıya maruz kalmıştır. Nitekim harçlığının yanı sıra maaşının da tükenmesi sebebiyle Babiâli, ihtiyaçlarını tedarik etmesi için yirmi beş bin kuruş daha göndermiştir. DABOA, Cevdet Hariciye (C. HR.), 102-5064, H. 25.02.1208.

²⁶ İsmail Ferruh Efendi'nin Londra elçiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797-1800)", *A Bridge Between Cultures, Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, The İsis Press, İstanbul, 2006, s. 51-67.

²⁷ DABOA, Cevdet Hariciye (C. HR.), 50-2463, H. 09.06.1211; İsmail Hakkı Elçi, "a.g.m", s. 34. Yusuf Agâh Efendi Londra'da bulunduğu süre zarfında *Havadisnâme-i İngiltere* adı altında İngiltere'de gördüklerini,

2. Daimî Elçiliklerin Kapatılması

Fransa'nın Napoleon Bonaparte komutasında Mısır'ı işgali²⁸, Batı'ya karşı değişmeye başlayan düşüncelerde derin ve silinmez izler bırakmıştır. Mısır'ın işgali sonucunda Rusya gibi bir düşmanla ittifak yapmak zorunda kalınması Osmanlı devlet adamlarına çok ağır gelmişti. Uzun yıllardan beri Osmanlı Devleti'nin dostu ve en önemli destekçisi olarak görülen Fransa'nın Mısır'ı işgali, o dönemde ıslahat hareketlerine girişmiş olan III. Selim'i de etkilemiş ve onu, zaten istediği gibi işlemeyen Avrupa'daki elçilikler konusunda yeni kararlar almaya sevk etmişti. Nitekim sarayda yapılan meşveret sonucunda Avrupa'daki daimî elçiliklerin maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesine karar verildi²⁹.

Alınan kararlar süratle uygulamaya geçti. O sırada Ağâh Efendi'nin yerine tayin edilmiş olan Londra elçisi İsmail Ferruh Efendi'ye Temmuz 1800'de Rum tercümanı Yanko Aziropolo'yu yerine maslahatgüzar olarak bırakıp ülkeye dönmesi emredildi. Böylece daimî elçilikler maslahatgüzarlık seviyesine indirilmiş oluyordu. Kısa bir süre sonra Yanko Aziropolo'nun yerine Sıdkı Efendi maslahatgüzar olarak tayin edildi. Bundan sonra ise 1807'de III. Selim'in tahtan indirilmesiyle³⁰ daimî elçiliklerin geleceği iyice belirsizliğe girdi³¹.

1809 yılına gelindiğinde daimî elçilikler sistemi artık iflas etmek üzereydi. Devletin maslahatgüzarlarının maaşını ödeyebilecek parası dahi yoktu. Bunu Londra'ya Sıdkı Efendi'nin yerine bir başkasının maslahatgüzar olarak tayin edilmesi meselesinde açıkça görülebilmektedir. Şöyle ki, Sıdkı Efendi, 1803 yılından beri Londra'da maslahatgüzar olarak görev yapmaktaydı. Şubat 1807'de İngilizlerin Çanakkale Boğazı'ndan girerek İstanbul'u ablukaya almalarının ardından İngiltere ve Osmanlı Devleti fiilî bir savaş durumuna girdikten sonra Sıdkı Efendi'nin işi iyice zorlaşmıştı. Bir yandan da o tarihten sonra İstanbul'dan kendisine talimat gelmemeye başladı, geri de çekilmiyordu. Yanındaki tercümanla birlikte artık maaş da alamıyordu. Yaklaşık iki yılı bu şekilde geçirdikten sonra Şubat 1808'de İngiliz

İstanbul'a gönderdiği haberleri ve Babîali ile yazışmalarını içeren sefaretname tarzında bir eser kaleme almıştır. Bu eser Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları, No: 840'ta yer almaktadır.

²⁸ Napoleon'un Mısır'ı işgali meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 25 vd.

²⁹ Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 26-27.

³⁰ III. Selim, Kabakçı Mustafa adlı Boğaz yamaklarından biri öncülüğünde başlayan isyan neticesinde tahttan indirilmiş, yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır. Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusuyla İstanbul'a gelerek III. Selim'i yeniden tahta geçirmek istemesi üzerine IV. Mustafa'nın emriyle III. Selim öldürülmüştür. Aynı şekilde öldürülmek istenen II. Mahmut ise saray kadınlarının yardımıyla kaçmış ve Alemdar Mustafa Paşa sayesinde IV. Mustafa'nın yerine tahta çıkmıştır. Kabakçı Mustafa isyanı ve ardından yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 80-89.

³¹ Ahmet Dönmez, *a.g.e.*, s. 27-28.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

hükümetinden güçlkle borç para alarak, İstanbul'a dönmek için yola çıktı. Ancak bu sırada iki ülkenin ilişkilerinin normalleşmesi konusundaki şartların görüşülmesi için görevlendirildiğine dair kendisine talimat gönderildiğini yolda öğrendi ve bunun üzerine yeniden Londra'ya döndü³².

Avrupa'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden Rumlara güvenilemeyeceği yönünde 1812 yılında bazı devlet adamlarının yaptıkları uyarıların ne kadar doğru olduğu 1821 yılında ortaya çıktı. Nitekim bu tarihte Yunan isyanı³³ başlamış ve maslahatgüzar olarak görev yapan Rumların yalan haberler göndererek ya da bazı bilgileri gizleyerek isyancılara destek verdikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine, II. Mahmut daha fazla tahammül edemeyerek İngiltere, Fransa ve Avusturya'daki maslahatgüzarları azletti³⁴. Alınan karar, bu devletlerin başvekillerine ve İstanbul'daki elçilerine bildirildi. Bu tarihten itibaren, 1832 yılında, yine bir Rum olan Mavroyani'nin Viyana'ya maslahatgüzar olarak tayin edilmesine kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa başkentlerinde daimî temsilcilikleri bulunmamıştır³⁵.

Bu gelişmeler üzerine, Divan-ı Hümâyun tercümanlarının Fenerli Rumlardan seçilmesi geleneğine son verilerek, Reisü'l-Küttab'ın emri altında, "Babîali Tercüme Odası"³⁶ kurularak İslâmiyet'i kabul etmiş olan Gayr-ı Müslimler ya da kendilerine güven duyulan Ermeniler istihdam edilmeye başlanmıştır³⁷. Bütün olumsuzluklarına karşılık, ilk ikamet elçiliklerinin bazı faydaları da olmuştur. Elçilerin maiyetinde bulunan bazı kâtipler yabancı dil öğrenmişlerdir. Bunlardan Yusuf Ağâh Efendi'nin maiyetinde bulunan ve Fransızca'yı

³² Ercümend Kuran, "Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 41-42.

³³ Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden itibaren zamanla Rumlar Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yaşantısı içinde diğer unsurlara nazaran daha üstün bir duruma gelmişlerdi. Fener'de ikamet eden Rumlar, yabancı dil bilmeleri sayesinde Divan-ı Hümayun'da tercüman olarak çalışma imkânı buldular. Bunların yanı sıra 18. yüzyıldan itibaren Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına atanmaya başladılar. Bütün bu ayrıcalıklarına rağmen bağımsız bir devlete sahip olma arzusundan vazgeçemediler ve 1821'de başlattıkları isyan sonucunda dış güçlerin de müdahaleleri sayesinde bu isteklerini yerine getirmeye muvaffak oldular. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 107-121. Osmanlı diplomasisinde Rumların rolü hakkında ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimat ile Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 127-135.

³⁴ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babîali 1789-1922*, Çev. Ercan Ertürk, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 228.

³⁵ Ahmet Dönmez, *a.g.e.*, s. 32.

³⁶ Tercüme odası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babîali 1789-1922*, s. 228 vd.

³⁷ İsmail Soysal, "Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 72.

iyice öğrenen Mahmut Raif Efendi 1800-1805 yılları arasında Reisü'l-Küttaplık makamında bulunmuştur³⁸.

3. Napolyon'un Mısır'ı İşgalinden Sonra Osmanlı-İngiliz ilişkileri

Mısır'ın işgali meselesinin halledilmiş olması, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerarasındaki rekabetten uzak durmasına yetmedi. İngiliz-Fransız rekabeti, İngiltere'nin Malta'yı boşaltmakta ağır davranması üzerine yeniden alevlendi. İngiltere Başbakanı William Pitt, Fransa'ya karşı Rusya ile ittifak yapmıştı. İngiltere ve Rusya, daha önce Osmanlı'yla imzaladıkları ittifak gereğince, Babıâli'den Napoleon'un imparatorluğunun tanınmamasını istediler. Ancak Fransa'nın arka arkaya Avusturya ve Rusya'yı yenilgiye uğratması üzerine III. Selim, Napoleon'un imparatorluk unvanını tanıma kararı aldı. Bu sırada İstanbul'daki Fransız nüfuzu, yeni atanan elçi General Sebastian sayesinde yeniden arttı. Fransız elçisinin teşvikleriyle Rusya ile yapılan ittifak antlaşması feshedildi. Ayrıca Boğazlar, Rus gemilerine kapatıldı. Bu tutum, Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından yeni bir diplomatik krizin başlangıcı anlamına geliyordu. Nitekim o sırada İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Lord Arbutnot, Rusya ile savaşa girişilmemesini, aksi takdirde İngiliz donanmasının Rusya'nın yanında yer alacağını Babıâli'ye bildirerek tehdit etmekten geri kalmadı³⁹. Bu sırada Rusya, Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. İngiltere de Babıâli'den, Fransa ile ilişkilerini kesmesini, Osmanlı donanmasının ve Çanakkale istihkâmlarının kendisine teslimini ve Eflak ve Boğdan'daki Rus işgalinin kabul edilmesini istedi. Bu istekler Osmanlılar tarafından reddedilince İngiliz elçisi İstanbul'u terk etti. Hemen ardından İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'ndan girerek Yedikule açıklarına kadar geldi. Bu ani olay karşısında Fransız elçisi Sebastian'ın Osmanlıları cesaretle karşı koymaya teşvik etmesi ve Osmanlıların da bunu uygulaması üzerine İngiliz filosu geri çekilmek zorunda kaldı. İskenderiye'de de Mehmet Ali Paşa'nın başarılı savunması karşısında aynı şekilde geri çekilmek zorunda kaldılar⁴⁰.

İngiltere, Fransa'nın Avrupa'da üstün duruma gelmesini önlemek amacıyla Rusya ile ittifak yaparak Osmanlı Devleti'yle çatışmayı dâhi göze almıştı. Fakat Tilsit ve Erfurt'ta Napoleon ile Rus Çarı Aleksandr arasında yapılan görüşmelerde⁴¹ Rusya'nın Fransa'ya yakınlaşarak kendisine ihanet ettiğini görünce Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini düzeltmeye karar verdi ve bir kaç girişimden sonra, 5 Ocak 1809'da "Çanakkale" veya "Kal'a-i Sultaniye" adıyla anılan 12 maddelik barış ve 4 maddelik ittifakı içeren antlaşmayı imzalatmaya

³⁸ Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 58.

³⁹ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 54.

⁴⁰ Ahmet Dönmez, *Osmanlı İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013, s. 25-26; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 51-54; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 109-110.

⁴¹ Napoleon ve Aleksandr arasında yapılan Tilsit ve Erfurt görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 83-86.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

muvaffak oldu⁴². Barış antlaşmasıyla iki devlet arasında yeniden normal ilişkiler kuruluyordu. Aynı zamanda İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz’de tanınan imtiyazlar aynen devam edecekti. Barış antlaşmasının en önemli kısmı Boğazlara dair olan maddeydi. Buna göre hiçbir devlet barış zamanında Boğazlardan savaş gemisi geçirmeye teşebbüs etmezse İngiltere de Boğazların kapalılığına saygı gösterecek ve ona göre davranacaktı. Bu maddeyle Boğazların kapalılığı kuralı ilk defa bir hukukî metinde yer almaktaydı. Fakat İngiltere bu taahhüdü sadece kendisi aldığından, bu tarihten itibaren diğer devletleri de aynı taahhüt altına almak için çaba gösterecek ve buna 1841’de muvaffak olacaktır. Bu suretle İngiltere, Rusya’nın Boğazlardan geçerek Akdeniz’e inme hayallerine şimdilik set çekmiştir⁴³.

1815 Viyana Kongresi⁴⁴ sonucunda Avrupa’da kurulan sistemin başlıca güçsüz noktası “Doğu Sorunu” olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti meselesidir. Osmanlı Devleti kongreye katılmamış olsa da Avrupa’nın büyük güçleri sorunun bilincindeydiler. Şöyle ki; Osmanlı Devleti’nin hızlı çöküşü, bu devletin bir gün paylaşılması ve mirasının bölüşülmesi sorununu ortaya çıkarıyordu. Ancak İngiltere ve Avusturya, Osmanlı Devleti’nin gücünden değil, güçsüzlüğünden dolayı Avrupa için bir tehdit oluşturduğunu anlamışlardı. Bu suretle menfaatleri aynı noktada birleşen bu iki devlet Osmanlı Devleti’ni ne pahasına olursa olsun ayakta tutmaya çalışmaktaydı⁴⁵.

⁴² Bu barış ve ittifak antlaşmasının özet metni için bkz. Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 61-62.

⁴³ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁴⁴ Fransız İhtilâli sonrasında başlayan koalisyon savaşları Avrupa’nın eski statüsünde büyük değişikliklere sebep olmuştu. Napoleon’un düşüşünden sonra Avrupa’ya yeniden bir düzen vermek isteyen devletler Viyana’da 1815’te bir kongre düzenlediler. Katılımcı olan bütün devletlerin kendi menfaatlerini ve çıkarlarını gözettilikleri bu kongre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüner Tuncer, “Viyana Kongresi “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1815-1829)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 61-69. Viyana Kongresi, Avrupalı devletler arasındaki ilişkilere hukukî bir altyapı kazandırırken, Osmanlı Devleti’nin oluşturulan bu yeni sistemden eşit şekilde yararlanması hemen mümkün olmamıştır. Bu sisteme dâhil olacak devletlerin belli bir uygarlık ve medeniyet düzeyine ulaşması ve Hristiyan olmaları gerekiyordu. Osmanlı Devleti’nin bundan yararlanabilmesi 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile Hristiyan uyrukları Müslümanlarla eşit saymasından sonra mümkün olabilmiştir. Kırım Harbi’nden sonra imzalanan 1856 Paris Antlaşması’yla Osmanlı Devleti bu sisteme dâhil edilmiş ve böylece ilk defa resmî olarak uluslararası hukukun bir paçası olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletler sisteminin eşit bir üyesi olduğu bu tarih, Osmanlı diplomasisi için bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim artık herhangi bir savaşa girmeden önce diplomatik ilişkilere girişmeye daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Üstelik bu değişim Osmanlı Devleti’nin dışişlerinde ve bürokraside kurumsallaşmasını eskiye nazaran daha da hızlandırmıştır. İsmail Hakkı Elçi, “a.g.m”, s. 32.

⁴⁵ Avusturya Başbakanı Metternich, Fransız İhtilâli’nin getirdiği fikirler sebebiyle mukadderatı tehdit altında olan Avusturya İmparatorluğu’nu korumak ve Rusya’nın Balkanlar’da güçlenmesine engel olmak isterken, İngiltere de hem Akdeniz’de elde ettiği imtiyazlarını korumak hem de Rusya’nın sıcak denizlere inmesine engel olmak istiyordu. Nitekim güçlü bir Rusya’ya karşı kendi denetimleri altında tutabilecekleri Osmanlı Devleti’nin yaşaması her iki devlet için de hayati önem taşımaktaydı. İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Rusya da Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasından yanaydı. Ancak, imparatorluğun yıkılması durumunda Boğazlarda hiçbir devletin söz sahibi olmasına ve egemenlik kurmasına izin vermeyecekti. Fransa da dâhil olmak üzere bu dört devletin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasının Yunan İsyanı sırasında iflas ettiği söylenebilir. Bu isyan sırasında devletlerin izledikleri politika aynı zamanda Viyana'da kurulan barışın da çöküşü anlamına gelmekteydi. Nitekim Mora'da çıkan ilk isyanı Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın yardımlarıyla bastırmayı başaran Osmanlı Devleti'ne ait Navarin'de bulunan donanma, ortak İngiliz-Fransız-Rus donanması karşısında mağlup oldu ve ateşe verilerek neredeyse tamamen imha edildi. Devletlerin bu müdahalesiyle bir taraftan "Metternich Sistemi"⁴⁶ çökerken, diğer taraftan Osmanlı Devleti Rusya karşısında çok zor bir durumda kaldı. 1826-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması'yla tüm isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettiren Rusya⁴⁷ bu devleti yıkmak yerine, gelecekteki Rus ilerlemesini ve yayılmasını engellemeye gücü yetmeyecek bir duruma getirmeyi daha uygun görmüştür.⁴⁸

1821 Yunan İsyanı ile başlayan ve 1832'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile gelişen süreç, Osmanlı diplomasisi için ağır geçecek bir döneme kapı araladı ve modern anlamda diplomasi alanında köklü değişimlerin başlatılmasında en önemli etkenlerden biri oldu. İngiltere'nin Yunan isyanında gösterdiği diplomatik temaslar oldukça ilginç olmuştur. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan yana olmasına rağmen Yunan isyanını desteklemesi ve bağımsız bir Yunanistan kurulmasına taraftar olması bunun göstergesidir. Daha isyan devam ederken, İngiliz elçisi Robert Gordon, Mora'nın Rumlara bırakılmasını istemiş, Reisü'l-Küttap ise bu teklifi tabii olarak reddetmiştir⁴⁹. Daimi elçiliklerin yeniden faaliyete geçirilmesi ve bu teşkilatın kalıcı bir duruma getirilmesi, bu dönemin getirdiği

toprak bütünlüğünü koruma politikası daha 18. yüzyılın sonlarında başbakan William Pitt tarafından ortaya atılmış ve büyük kabul görmüştü. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 45-54.

⁴⁶ Avusturya Başbakanı Metternich'in adıyla anılan bu sisteme göre; Fransız İhtilâli'nden sonra Avrupa'nın neresinde bir ihtilâl patlak verirse, Avrupa'nın büyük güçleri ortak hareket ederek bu ihtilâli bastıracaklardır. Bunun için de Metternich'in girişimleriyle Viyana Kongresi'nden hemen sonra Avusturya, Prusya ve Rusya'nın katılımıyla Kutsal İttifak, yine Avusturya, Rusya, Prusya ve İngiltere'nin katılımıyla Dörtlü İttifak adıyla ihtilâl fikirlerinin yayılmasına önlem olmak amacıyla antlaşmalar yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 116 vd.

⁴⁷1826-1829 Osmanlı-Rus savaşı ve savaşın sonunda imzalanan Edirne Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander Bitis, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 703-720; Hasan Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış" *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 531-544.

⁴⁸ Hüner Tuncer, "a.g.m", s. 65 vd.

⁴⁹ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 891-39346.

diplomatik bunalımların sonucunda gerçekleşmiştir⁵⁰. Daimî elçiliklerin yeniden kurulması meselesine gelmeden önce Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve bu sırada Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yaşanan ilişkilere bakmakta yarar vardır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve üzerinden bir yıl geçmeden Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden⁵¹ sonra, Osmanlı Devleti yaklaşık on yıl kadar süreyle bir valisinin ayaklanmasıyla uğraşmak zorunda kaldı. Mehmet Ali Paşa isyanı önceleri Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olarak görüldü. Ancak valinin Osmanlı kuvvetlerini üst üste mağlup etmesi ve Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki rekabet ve mücadeleler sebebiyle olay kısa zamanda uluslararası bir sorun niteliği kazandı.

4. Mehmet Ali Paşa İsyanı ve İngiliz Diplomasisi

Mehmet Ali Paşa⁵² ayaklanmasının görünürdeki sebebi, Navarin'de yok edilen donanmasına karşılık Suriye valiliğini istemesidir. Şöyle ki, Mehmet Ali Paşa, Osmanlı hükûmetinin isteği üzerine oğlu İbrahim Paşa'yı Mora'ya yardıma göndermişti. İbrahim Paşa isyanı bastırma hususunda büyük bir ilerleme kaydedince İngiltere tarafından kendisine bir nota verilerek daha fazla müdahale etmemesi ve Mora'dan çekilmesi istendi. İbrahim Paşa önce bu karara direndiyse de, az sonra İngiltere'nin isteğini yerine getirerek askerlerini Mora'dan çekmişti⁵³. II. Mahmut da Mora isyanı sırasında kendisine danışmadan donanmasını ve askerlerini çekmesine ve 1826-29 Rus savaşı sırasında yardıma gelmemiş olmasına içermekte ve kendisine bir ders verilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Böyle gergin

⁵⁰ Kemal Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 42.

⁵¹ Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları olarak adlandırılan Kuzey Afrika'daki bölgelerin yöneticilerine "Dayı" deniliyordu. Bunlardan Biri olan Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya verilen mercan avı imtiyazının gümrük duvarını yükseltince Fransa ile aralarında gerginlikler yaşandı. Üstüne bir de alacak verecek meselesinde Fransa'nın ağır davranması bu gerginliği iyice tırmandırdı. Borçların tahsil meselesinde Dayı Hüseyin Paşa'nın Fransız Konsolosu Duval'in yüzüne yelpaze ile vurması bu gerginliği savaş durumuna getirdi. Nitekim Cezayir kıyılarını abluka altına alan Fransızlar 1830 yılına gelindiğinde Cezayir'i resmen işgal ettiler. Ancak Osmanlı Devleti'nin protestoları ve Cezayir halkının da Hacı Abdulkadir adlı biri önderliğinde uzun süre direnmesi sebebiyle Fransa'nın burada hâkimiyet kurması kolay olmadı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 199 vd.

⁵² Mehmet Ali Paşa, 1769'da Kavala'da doğdu. 18 yaşında askerlik hizmetine başladı ve kısa zamanda bu görevde sivrilmesini bildi. Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgali üzerine buraya gönderilen Arnavut birlikleri arasında yer aldı. Kısa zamanda bu birliklerin komutanı oldu. Mısır'da önemli işler başaran Mehmet Ali, Mısır sorunu çözüldükten sonra valiliğin kendi uhdesine verilmesini istedi. Osmanlı Devleti, belli bir vergi ve Medine'yi işgal etmiş olan Vahhabileri bölgeden temizlemesi şartlarıyla Mısır valiliğini vermeye razı oldu. Mısır'da kölemen meselesini hallettikten sonra birçok bayındırlık işlerini halleden ve Fransız yardımıyla düzenli bir kara ordusu, İngiliz yardımıyla da bir donanma kuran Mehmet Ali, oğulları Tosun ve İbrahim Paşaların faaliyetleri sonucunda Vahhabi meselesini bir çözüme kavuşturarak Hicaz'ı yeniden Osmanlı yönetimine kazandırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 206 vd.

⁵³ Karl Marx, *Lord Palmerston*, Proofed and Corrected: Mark Harris, 2010, s. 24.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

bir ortamda Mehmet Ali Paşa'nın manevi oğlu İbrahim Paşa Suriye'yi işgal etti ve üzerine gönderilen Osmanlı ordularını biri Belen'de, diğeri Konya'da olmak üzere iki kez mağlup etti⁵⁴. Konya'dan hareketle 2 Şubat 1833'te Kütahya'yı işgal eden İbrahim Paşa'nın önünde İstanbul'a yürümek için hiç bir engel kalmamıştı⁵⁵.

Mehmet Ali Paşa'ya en büyük desteği Fransa vermekteydi, bundan dolayı Osmanlılar Fransa'dan bir yardım bekleyemezlerdi. İngiltere ise Avrupa'da yaşanan 1830 İhtilallerinden dolayı Belçika ve Hollanda meseleleri ile uğraşmaktaydı. Nitekim Babıâli'nin Namık Paşa'yı göndererek yardım talep etmesine olumsuz cevap verdi⁵⁶. Namık Paşa'nın gönderilmesinde amaç, Mehmet Ali Paşa'ya karşı yapılacak sefere İngiliz donanmasının katılmasını temin etmektir⁵⁷. Nitekim Osmanlılara göre Mehmet Ali Paşa en çok deniz kuvvetlerine güvenmekte, bundan dolayı, bu güvenini boşa çıkarmak için İngiltere'nin yardım etmesi gerekiyordu⁵⁸. Fakat ısrarlı yardım taleplerine rağmen İngiltere'den ne yardım vaadi ne de bir ittifak temin edilebilmiştir⁵⁹. En nihayetinde II. Mahmut, "denize düşen yılanı sarılır" deyimine uygun olarak Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı. Rusların, yardım isteğine olumlu yanıt vererek derhal 5000 askerle Boğazlardan geçip İstanbul'a gelmeleri ve Mehmet Ali Paşa'ya baskıda bulunmaları üzerine Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında 1833'te Kütahya Antlaşması imzalandı⁶⁰. Ancak bu antlaşma, karşılıklı güvensizlik ve gerginliklerin geçici olarak askıya alınmasından başka bir şey değildi. Nitekim İngiliz hariciyesinde önemli bir isim olan Lord Derby, Mehmet Ali Paşa'nın ilerleyişini durduran şeyin, İngiltere ve Fransa'nın, İstanbul'un işgaline asla izin vermeyeceklerini açıkça beyan etmeleri olduğunu iddia etmiştir⁶¹.

Kütahya Antlaşması'ndan sonra yine aynı yıl içinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın açık maddeleri bunun klasik bir savunma ittifakı olduğunu gösteriyordu. Asıl önemli olansa gizli maddeydi. Buna göre; Rusya'ya bir

⁵⁴ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 119-120.

⁵⁵ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 1068.

⁵⁶ Mısır valisinin Suriye üzerindeki hâkimiyetine son vermek ve itaatini sağlamak için Sultan II. Mahmut tarafından İngiliz büyükelçisi Stanford Canning'e, İngiltere'nin moral ve fiziki desteği için bir ittifak teklifi yapılmıştır. Bu görüşme ve Namık Paşa'nın İngiltere nezdindeki yardım talepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi" *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 80-81.

⁵⁷ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 362-20106.

⁵⁸ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 907-39759; 368-20339.

⁵⁹ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1199-47070; 372-20392.

⁶⁰ Bu antlaşma ile Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerinin yanı sıra Suriye valiliği, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliği ve Adana'nın vergilerini toplama hakkı verildi. Oral Sander, *a.g.e.*, s. 120.

⁶¹ Karl Marx, *Lord Palmerston*, s. 25.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

saldırı olması durumunda, Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı bütün devletlerin savaş gemilerine kapatacağı. Bu maddeyle Osmanlı Devleti üzerinde diğer devletlere nazaran daha üstün bir durum elde eden Rusya, İngiltere'ye de âdeta gözdağı vermiş oluyordu. Ancak antlaşma imzalandıktan hemen sonra gizli madde öğrenildi ve antlaşma metninin bir nüshası İngiltere dışişleri bakanı Lord Palmerston'a gönderildi. Tabii olarak İngiltere'nin buna tepkisi çok şiddetli oldu. Bunun ilk göstergesi de Palmerston'un Ağustos 1833'te Babiâli'ye sunduğu protesto notasıdır⁶². Bu notada, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın ilişkilerinin diğer devletlerin itiraz edecekleri bir şekilde değiştiği, Rusya'nın bu ittifakı dayanak edinerek Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmesi durumunda İngiltere'nin bu antlaşmayı yok sayarak çıkarlarının gerekliliklerini yerine getireceği belirtiliyordu⁶³. Osmanlı hükûmeti de ittifakın imzasından hemen sonra, Rusya'nın emellerinden çekindiği için, yapılan antlaşmayı İngiliz büyükelçisine bildirmiştir⁶⁴. Ayrıca, Rusya'nın Mehmet Ali Paşa'ya karşı her türlü yardımı yapacağından emin olmasına rağmen, İngiltere ve Fransa'nın gerektiği yerde müdahalede bulunmalarını da talep etmiştir⁶⁵. Şimdiye kadar tutarsız ve net olmayan bir politika izleyen İngiltere ile bu dönemde İngiltere'nin izinden ayrılmayan Fransa⁶⁶, antlaşmadan sonra artık kesin bir şekilde -Rusya'nın kucağına atmamak için- Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya karar verdiler.

Mısır meselesi, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla birlikte Avrupalı devletlerin ve bu arada İngiltere'nin dış politikasındaki en önemli meselelerden biri hâline geldi ve bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettikleri politikayı yeniden gözden geçirmelerini gerektirdi. Bu antlaşma, İngiltere'nin olaylardan uzak durma politikasına son vermekle kalmayıp, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde daha fazla hak iddia etmesi ihtimaline karşı Fransa ile İngiltere'yi aynı noktada birleştirdi⁶⁷. Aynı şekilde Rusya da yeni bir ihtilafta ikinci bir müdahalenin ne İngiltere ne de Fransa tarafında kabul görmeyeceğini bildiği için mevcut düzenin korunmasından yanaydı⁶⁸. İngiliz Hariciye Nazırı Lord Palmerston, Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalandıktan sonra, 4 Şubat 1834'te Avam Kamarası'nda verdiği bir nutukta İngiltere'nin zamanında müdahale etmemesini şu sözlerle anlatmıştır: "1832 ya da 1833'te, Mehmet Ali'ye, Suriye ve Küçük Asya'daki rekabetine son vermesi gerektiği açıkça söylenecekti, Rusya'nın Osmanlılara yardıma gelmesine ihtiyaç kalmadan savaş sona erecekti."⁶⁹

⁶² DABOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 578-34.

⁶³ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁶⁴ Karl Marx, *Lord Palmerston*, s. 27.

⁶⁵ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 369-20356.

⁶⁶ DABOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 713-83.

⁶⁷ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 360-20057.

⁶⁸ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi" s. 83-84.

⁶⁹ Karl Marx, *Lord Palmerston*, s. 24.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Osmanlı Devleti müspet deliller gösterse de⁷⁰, antlaşmadan fazlasıyla korkan İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni Mısırlıların ilerlemesine karşı koruyucu gibi görünerek ele geçirmek için bir bahane bulmasını önlemek amacıyla, Mehmet Ali Paşa'nın tekrar harekete geçmesi durumunda Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye karar vererek tepki gösterdiler⁷¹. Bunun göstergesi olarak Mart 1833'te İstanbul büyükelçisine gönderdiği bir yönergede Lord Palmerston şöyle diyordu: *“Sultan'ın maliye, ordu ve donanmasını düzenlemesinde kendisine yardım etmemiz gerekiyor. Bunu sağlayabilirsek, Sultan ülkesinin toprak bütünlüğünü koruyabilir”*.

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri ve bu doğrultuda imzalatmaya muvaffak olduğu Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere'yi, bilhassa Palmerston'u korkutmuştu. Palmerston, Mısır sorununa kesin bir çözüm bulmak ve başta Rusya olmak üzere, düşmanları karşısında direnebilmesi için her türlü konuda Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmak için çaba göstermeye başladı⁷². İstanbul'a yeni tayin edilen büyükelçi Lord Ponsonby'ye gönderdiği talimatta, Palmerston şunları söylemekteydi: *“Osmanlı Devleti eski politikasına dönerek İngiltere'nin yardımını isterse, bir takım tehlike ve zorluklar önlenmiş olur” mesajını Sultan'a iletin. İngiltere'nin menfaatleri Osmanlı Devleti'nin menfaatleriyle uyumdadır. Güçlenmekte ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişlemekte olan Rusya'ya güvenmek tehlike arz etmektedir”*.

Yine bir başka talimatta şunları söylüyordu: *“Osmanlı Devleti'nin başlatmış olduğu ıslahatları sürdürebilmesi için yardımlarda bulununuz. Tüfeğe ihtiyacı varsa, İngiltere istediği kadar ve ucuz fiyata verecektir”*⁷³.

Bütün bunlardan çıkarılabilecek sonuç şudur: İngiltere, Mehmet Ali Paşa isyanının ilk safhasında kendi iç meseleleri sebebiyle olaylara müdahil olmaktan ve Osmanlıların yardım isteklerine olumlu cevap vermekten kaçınmıştır. Fakat Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiği üstünlük karşısında daha fazla beklemeyerek harekete geçmeye, Osmanlılara her türlü desteği vermeye karar vermiştir⁷⁴.

İngiltere'nin, daha doğru bir ifadeyle dışişleri bakanı Palmerston'un bu düşüncelerini İstanbul'da bulunan İngiliz büyükelçisi Ponsonby, Babıâli'ye şöyle aktardı:

⁷⁰ Osmanlılar Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla İngiltere ve Fransa'ya karşı kötü bir niyet beslemediklerini ifade etmişlerdir. DABOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 381-21.

⁷¹ Stanford J. Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş; Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 1027.

⁷² Frederick Stanley Rodkey, “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41”, *The Journal of Modern History*, Vol. II, Num. 2, June 1930, s. 193-194.

⁷³ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 123.

⁷⁴ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 676-33014.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

“Osmanlı Devleti eski gücünü kazanacak ve topraklarının bütünlüğünü koruyacaksa, bunun çaresi, reform hareketlerini baltalayacak olan herhangi bir savaşı başlatmamaktır. Sultan’ın ordusunu güçlendirmesi ve modern hâle getirmesi için İngiliz hükümeti uzman subaylar⁷⁵ ve ucuz silahlar gönderebilir. İngiltere’de bulunan askerî akademilere de bir miktar Türk öğrenci kabul edilebilir⁷⁶.”

Avrupalı büyük güçlerin mevcut durumun korunmasından yana olan tavırları, Osmanlı Devleti’nin ise durumu kendi lehlerine çevirme arzusu ile Mehmet Ali Paşa’nın sürekli gerginlik yaratacak faaliyetlerde bulunması ve yaptığı diplomatik temaslarla zorluklar çıkarması Osmanlıların diplomatik alanda yalnız kalması sonucunu doğurmuştu. Eski diplomatik usullerle bu durumdan kurtulamayacağını bilincinde olan II. Mahmut, Rus nüfuzunu asgari düzeyde tutmak ve Mısır meselesinde mevcut durumu kendi lehine çevirebilmek için daimî elçilikleri yeniden açmaya karar verdi. Bu doğrultuda Haziran 1834’te Mustafa Reşit Paris’e elçi tayin edildi⁷⁷. Bunu Namık Paşa’nın Londra sefirliği takip etti⁷⁸. Böylece III. Selim döneminde açılan ancak Rum isyanından sonra maslahatgüzarlık yapan Rumlara güvenilemeyeceğinin farkına varılmasıyla kapatılan daimî elçilikler yeniden açılmış oldu⁷⁹. Bundan iki yıl sonra, 1836’da Reisü’l-Küttaplık makamının dış işlerde yetersiz kaldığı iyice belirginleşince Hariciye Nazırlığı kuruldu ve bu göreve ilk olarak Akif Efendi getirilerek nazırlara paşa rütbesi verilmeye başlandı⁸⁰.

1836’da Londra sefirliğine Mustafa Reşit Paşa tayin edildi. Osmanlı hükümeti, Avrupalı büyük güçler arasında bir ittifak sağlanırsa Mısır meselesinin Osmanlılar lehine kesin bir sonuca ulaşacağı kanaatini taşıyan Mustafa Reşit aracılığıyla Nisan 1837’de İngiliz hükümetine yeniden bir ittifak teklifinde bulundu. Palmerston, bu teklifi kabul etmemekle beraber, Osmanlı Devleti’ni dışarıdan bir yardım olmaksızın Suriye’yi geri alabilecek kadar güçlü görmeyi arzuladığını belirtti. Bu tutum, İngiltere’nin artık statükoyu koruma

⁷⁵ Lord Palmerston’un Londra sefirine gönderdiği ve gerektiği takdirde istenildiği kadar mütehasıs zabıt gönderilebileceğini belirttiği mektubu için bkz. DABOA, Hariciye Nezareti (HR.), 1182-46669, H. 16.01.1252.

⁷⁶ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁷ Carter V. Findley, *a.g.e.*, s. 233.

⁷⁸ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “a.g.m”, s.84-85.

⁷⁹ Daimî elçiliklerin yeniden faaliyete başlaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006. II. Mahmut, saltanatının ve hayatının son beş yılı içinde daimî elçiliklerin kurulmasından hemen sonra batılılaşma çabaları içinde birçok reform hareketine imza atmıştır. Bunlar arasında Avrupa’ya çok sayıda öğrenci gönderilmesi önemli bir girişim olarak algılanmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013, s. 130 vd.

⁸⁰ İsmail Hakkı Elçi, “a.g.m”, s. 35; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi (1832-1841)*, s. 91 vd.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

politikasından yüz çevirmeye başladığının bir göstergesidir. Ayrıca Palmerston, Mehmet Ali Paşa'yı sultanın bir valisi olarak gördüklerini ve Suriye'nin geri alınmasını arzu ettiklerini de bildirmekten geri kalmamıştır⁸¹. Mustafa Reşit, Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilân etmesi veya yeniden saldırıya geçmesi hâlinde İngiltere'nin nasıl bir politika izleyeceğini öğrenmek için de bir takım girişimlerde bulunmuş, her fırsatta iki devlet arasında bir ittifak tesis etmeye çalışmıştır⁸². Mustafa Reşit Paşa'nın Hariciye Nazırı olduktan sonra da bu çabalarına devam ettiği anlaşılmaktadır⁸³.

Osmanlıların bu girişimleri karşısında Mehmet Ali Paşa da harekete geçmeye karar verdi. Fransız desteğinden emin olan Paşa, 1838 Mayıs'ında Avrupalı devletlerin konsoloslarına bağımsızlığını ilân etme niyetinde olduğunu ifade eden bir bildiri sundu. İngiliz ve Fransız konsolosları bu bildiriye Mustafa Reşit Paşa'ya haber vererek Osmanlı hükûmetinin barışçı bir politika takip etmesini önerdiler. Rusya ise Mehmet Ali Paşa'nın böyle bir girişimde bulunması halinde Osmanlı Devleti'ne destek vereceğini bildirdi. Bu gelişmeler Osmanlı hükûmeti ile bir ticaret antlaşması için girişimlerde bulunan İngiliz yetkililerin işini kolaylaştırdı. Bu girişimlerin ve İngiltere'nin Mehmet Ali Paşa politikasında Osmanlılardan yana tavır alması sonucunda, II. Mahmut böyle bir antlaşmaya sıcak bakmaya başladı. Nihayetinde sultanın da rızası alınarak 16 Ağustos 1838'de iki devlet arasında Balta Limanı Ticaret Antlaşması⁸⁴ imzalandı⁸⁵. Fakat bütün bu olumlu gelişmelere rağmen İngiltere bir ittifak teklifini kabul etmeye yanaşmadı.

İngiltere'den istediği askerî yardımı ve ittifakı alamayan⁸⁶, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın askerî hazırlıklarından ve faaliyetlerinden⁸⁷ rahatsızlık duyan ve Suriye ileri gelenlerinden destek sözü alan II. Mahmut, nihayet sorunu kendi imkânlarıyla çözmeye karar

⁸¹ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "a.g.m", s. 85-86.

⁸² DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1179-46569.

⁸³ DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 382-20583.

⁸⁴ Bu ticaret antlaşmasıyla, o döneme değin yed-i vahit (tekel) gümrük sistemiyle geleneksel ekonomisini muhafaza etmeye çalışan Osmanlı Devleti, kendisini kapitalist ekonomiye teslim etmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin liberal bir ekonomik ve ticarî sistem izlemesi gerekiyordu. Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", s. 51. Hâlbuki Osmanlı Devleti yıkılışına kadar böyle bir sisteme geçiş yapamamış, dolayısıyla böyle bir antlaşma Osmanlı Devleti'ne faydadan ziyade zarar getirmiştir.

⁸⁵ Karl Marx, *Lord Palmerston*, s. 33 vd; Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "a.g.m", s. 85-86; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", s. 1072. Bu antlaşmanın muhtevası için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri 1580-1838*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 92-113.

⁸⁶ Mısır meselesinin ikinci safhasından hemen önce Osmanlı sefiri Sarım Efendi, Lord Palmerston ile birkaç kez görüşmüş, fakat bu görüşmelerden ittifaka dair herhangi bir sonuç elde edememiştir. DABOA, Hariciye Nezareti (HR.), 827-37472, H. 23.04.1254; 831-37519, H. 27.04.1254.

⁸⁷ Mehmet Ali Paşa, ordusunu güçlendirmek için Dürzî kabilelerden de asker almak için çaba harcamış, fakat bunda pek bir başarı elde edememiştir. DABOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 360-20075.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

verdi. Devletlerin arabuluculukları da bir netice vermeyince artık savaş kaçınılmaz oldu. İki ordu arasında Haziran 1839'da meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu tekrar mağlup oldu. Ordunun mağlup olduğu haberi İstanbul'a ulaşmadan Sultan II. Mahmut vefat etti. Yerine geçen Abdülmecid, meselenin bir an önce halledilmesini istediğinden Mehmet Ali Paşa'yı af ve Mısır'ın kendisinden sonra ırsî olarak oğullarına kalmasını kabul etti⁸⁸.

Mısır meselesinin bu noktaya gelmesi üzerine Avrupalı devletler harekete geçtiler. Viyana'da yapılan toplantı neticesinde Osmanlı hükûmetine sundukları bir notada; kendilerinden habersiz bir karar alınmamasını, devletlerin bu meselede bulacakları çözümü beklemesini istediler. Bu ortak notaya rağmen İngiltere ve Fransa arasında görüş ayrılıkları yaşanmaya devam etti. Her birinin kendi menfaatlerini ön plana çıkardığı bu mesele üzerinde yapılan görüşmeler neticesinde, Fransa'nın yer almadığı bir toplantıda, 15 Temmuz 1840 tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya'nın imzaladığı bir antlaşmaya varıldı⁸⁹. Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen yegâne devlet olan Fransa'nın bu antlaşmaya itiraz edeceği söylendiğinde, Lord Palmerston şu cevabı verdi: "*Fransızlar istediklerini söylesinler; Mehmet Ali'yi desteklemek pahasına dört büyük güçle savaşmayı göze alamazlar*".⁹⁰

Londra Antlaşması olarak adlandırılan bu antlaşmaya göre; adı geçen devletler âsi valiye karşı sultanı koruyacaklar, karşılık olarak sultan da Boğazların yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması ilkesini devam ettirecektir. Mehmet Ali'ye Mısır'ın ırsî idaresi, Güney Suriye ve Akka'nın ise hayat boyu idaresi verilecek, Mehmet Ali on gün içinde bu şartları kabul etmezse Akka elinden alınacak, bundan sonraki on gün içinde kalan şartları kabul etmezse teklif büsbütün ortadan kalkacaktır⁹¹. Mehmet Ali'nin bu şartları kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine adı geçen devletler tarafından Suriye ve Mısır kıyılarının abluka altına alındığı ilân edildi. 10 Ekim'de Beyrut ele geçirildi ve İbrahim Paşa'nın ordusu mağlup edildi⁹². Müttefik kuvvetler karşısında başarılı olma ihtimali kalmadığını gören Mehmet Ali, nihayetinde Mısır'ın ırsî olarak uhdesine verilmesi şartını kabul etti⁹³. Böylece

⁸⁸ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "a.g.m", s. 87; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", s. 1072-1073. Mısır meselesinin bu ikinci safhası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 139 vd; Fahir Armaoğlu; *a.g.e*, s. 221 vd.

⁸⁹ Antlaşmanın özet metni için bkz. Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 104 vd.

⁹⁰ Anthony Trollope, *Lord Palmerston*, Ballantyne Press, London, 1882, s. (68).

⁹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V*, s. 198.

⁹² DABOA, İrade-Mısır İradeleri (İ.MTZ.[05]), 4-103; DABOA, Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS), 965-36.

⁹³ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "a.g.m", s. 88 vd. Mehmet Ali Paşa'nın müttefik devletler karşısında mağlup olduktan sonra kabul etmek zorunda kaldığı Londra Antlaşması'nın öne çıkan diğer maddeleri şunlardır:

1)- Mısır valileri rütbe ve kıdem bakımında Osmanlı Devleti'nin vezirleri ile eşit haklara sahip olacak, yazışmaları da buna göre yapılacaktır.

2)- Mısır'da vergiler padişah adına toplanacak ve belirli bir kısmı İstanbul'a gönderilecek.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yaklaşık on yıldır hem Osmanlı Devleti’ni hem de Avrupalı devletleri uğraştıran Mısır sorunu bir çözüme bağlanmış oldu⁹⁴.

Sultan Abdülmecid’in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Londra’dan henüz dönmüş olan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” olarak da bilinen “Tanzimat Fermanı” ilân edildi⁹⁵.

Mısır meselesini bir çözüme bağlamak üzere 1840 Londra Antlaşması’nı imzalamış olan dört devlet, bilhassa İngiltere’nin girişimleriyle Boğazlar meselesine de Londra’da bir konferansta çözüm bulmayı kararlaştırdılar⁹⁶. Fransa, daha önce Mısır meselesi halledilmedikçe Boğazlara dair bir antlaşmayı imzalamayacağını bildirmişti. Ancak, artık Mısır meselesi bir çözüme bağlandığından Londra’da Boğazlar meselesi için toplanmış bulunan konferansa iştirak etti. Konferansta yapılan görüşmeler neticesinde 13 Temmuz 1841’de Osmanlı Devleti ile beş büyük Avrupalı devlet arasında Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalandı⁹⁷. Bu antlaşmayla Boğazlar ilk kez uluslararası bir statüye kavuşturularak Osmanlı

3)- Yapılmış ve yapılacak olan antlaşmalar Mısır’da da geçerli olacak.

4)- Osmanlı Devleti’nin bütün kanunları Mısır’da da icra edilecek.

5)- Mısır’da barış zamanında asker sayısı 18.000’den fazla olmayacak ve savaş zamanında tutulacak asker sayısı daha sonra belirlenecek.

6)- Padişahın izni olmadan savaş gemisi yapılmayacak.

7)- Bu şartlardan birine uyulmaması durumunda, verilen bütün imtiyazlar geçersiz sayılacak. Turgut Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 1275; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V*, s. 201-202.

⁹⁴ Frederick Stanley Rodkey, “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41”, s. 193. Ahmed Cevdet Paşa’ya göre Mehmet Ali Paşa’nın savaştan vazgeçerek devletlerin önerdiği şartları kabul etmesinde en etkili şahsiyet Mustafa Reşit Paşa’dır. Buna göre Mustafa Reşit Paşa Avrupalı devletler nezdinde yaptığı diplomatik temaslar sonucunda Mehmet Ali Paşa’yı barış yapmaya zorlamıştır. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir*, 1-12, Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 7-8.

⁹⁵ DABOA, Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB), 48. Tanzimat Fermanı’nı içeriği bakımından beş bölüme ayırmak mümkündür: Birinci bölümde, devletin kuruluşundan itibaren Kur’an’ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına uyulduğu için devletin kuvvetli ve halkın refah içinde yaşadığı; ikinci bölümde, yüz elli yıldan beri şeriata ve diğer faydalı kanunlara uyulmadığı için bu kuvvet ve refahın yerini zayıflığın ve fakirliğin aldığı; üçüncü bölümde, Allah’ın inayeti ve peygamberin yardımlarıyla bu kötü durumu durdurmak için bazı kanunların uygulamaya konulması gerektiği ifade edilmektedir. Dördüncü bölümde bu yeni kanunların dayandırılacağı prensipler açıklanmaktadır: Müslim ve Gayr-ı Müslim bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliği sağlanacak; vergiler düzenli bir hâle getirilip usulüne uygun olarak toplanacak ve askerlik görevi bir düzene bağlanacaktır. Beşinci ve son bölümde ise, bu yeni kanunların dayandırılacağı genel prensiplerin gereği belirtilmektedir. [Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V*, s. 170 vd.] Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir*, 1-12, s. 7 vd.

⁹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V*, s. 208.

⁹⁷ Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Haz. Bülent Aksoy, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 277.

Devleti barışta olduğu sürece bütün yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacağı kabul edildi⁹⁸. Sözleşme metninin özeti şöyledir:

Barış zamanında, hiçbir yabancı devletin savaş gemileri Boğazlardan geçmeyecek. Osmanlı Devleti bu konuda özel bir hoşgörü, ya da izin vermek gibi bir tutumla dâhi böyle bir geçişe izin vermeye yetkili değildir. Gerekli görüldüğü halde, böyle bir tutum karşısında anlaşmayı imzalamış devletler müdahale edeceklerdir. Yalnız, elçilik görevinde olan hafif savaş gemileri Osmanlı hükümdarının özel izniyle Boğazlardan geçebileceklerdir⁹⁹.

5. Macar ve Polonyalı Mülteciler Sorunu

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir diğer diplomatik mesele Macar ve Polonyalı mülteciler sorunu sebebiyle yaşanan gelişmelerden çıkmıştır. 1848'de Avrupa'da yaşanan ihtilâl hareketleri Macarları da harekete geçirmiş ve Avusturya'dan bağımsızlıklarını elde etmek için ayaklanmışlardır. 1849'da Rusların Avusturya'nın yardımına yetişmesi ve ayaklanmayı bastırması üzerine Macarlar ve bunlara yardım etmiş olan Polonyalı mülteciler çareyi Osmanlı Devleti'ne sığınmakta buldular¹⁰⁰. Avusturya'nın Macarları, Rusya'nın ise Polonyalı mültecileri teslim etmesini istemesine ve hatta tehditlerine rağmen onları teslim etmeyi kabul etmeyen Osmanlı Devleti'nin bu davranışı Fransa, İngiltere ve hatta Amerika'da büyük bir sempatiyle karşılandı. O kadar ki, Londra'da gösterilerde bulunan İngilizler Osmanlı elçisi Mozurus Paşa'ya rastlayınca arabasının koşumlarını sökerek Paşa'yı elçiliğe kadar kendileri götürdüler. Nihayetinde devletlerin araya girmesi sonucunda mültecilerin İslâm'ı kabul etmesiyle mesele bir çözüme bağlanmış oldu¹⁰¹.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan diplomatik ilişkilerde İngiltere'nin nihaî hedefini Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çalışmak oluşturmaktadır. İlk kez İngiliz Başbakanı William Pitt tarafından ortaya atılan "Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma" politikası bilhassa Rusların güneye inmek istemeleriyle uygulama yoluna girmiştir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin parçalamak için her fırsatı değerlendiren Rusya'nın bu doğrultuda giriştiği ilk teşebbüslerde İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki ticarî imkânlarını arttırmak için arabulucu rolü oynamaktaydı. Fakat Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamanın ve ticarî imtiyazları ile Akdeniz'deki

⁹⁸ Ali İhsan Bağış, "a.g.m", s. 51.

⁹⁹ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 110.

¹⁰⁰ *Tezakir*, s. 12 vd.

¹⁰¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s. 172 vd; Ali Kemal Meram, *a.g.e*, s. 111-112.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

çıkarlarını korumanın Osmanlı Devleti'ni muhafaza etmekle başarılacağını anlayan İngiltere, bu andan itibaren ne olursa olsun Osmanlı Devleti'ni dışarıdan gelen tehditlere karşı koruma politikasına girişmiştir. Fakat Fransız İhtilâli'nden sonra başlayan savaşlarda müttefiki Rusya'yı kaybetmemek için Osmanlı Devleti'ni karşısında almaktan da geri kalmamıştır.

Avrupa'nın gerisinde kaldığının bilincine varan Osmanlı Devleti, III. Selim döneminde Avrupalı büyük güçlerin başkentlerinde daimî elçilikler kurarak gelişmeleri daha yakından takip etmeye ve bu doğrultuda hareket etmeye çalışmıştır. III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra kapatılan bu elçilikler, II. Mahmut döneminde yeniden açılmıştır. Bununla da kalmayan II. Mahmut, Reisü'l-Küttaplığı Hariciye Nezareti'ne dönüştürerek Avrupalı Devletler ile olan diplomatik faaliyetlerini daha sağlıklı bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Bu dönemde Hariciye'de en fazla öne çıkan isim, önce Paris, ardından Londra elçiliklerinde bulunan Mustafa Reşit Paşa olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında büyük etkisi olan Mustafa Reşit Paşa, bu dönemde İngiltere ile olan diplomatik ilişkilerde de etkin bir rol oynamıştır. Nitekim Hariciye nazırlığı sırasında uyguladığı dış politikada İngiliz yanlısı bir tutum sergilemesi bu durumu gözler önüne sermektedir.

İngiltere'nin XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasının en hararetli dönemi Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'ne yardım eden ve Mehmet Ali kuvvetlerinin Kütahya'dan ileriye gitmelerine engel olan Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle yaptığı Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Boğazlar üzerinde üstünlük elde etmesi üzerine harekete geçen İngiltere, isyanın ikinci safhasından hemen önce ve isyan sırasında giriştiği diplomatik faaliyetlerle bir taraftan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ndeki ticarî imkânlarını arttırmış, diğer yandan 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazların kapalılığı ilkesini ilgili devletlere kabul ettirmeye muvaffak olmuştur.

Sonuç olarak, İngiltere'nin bu dönemde Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerinde en çok önem verdiği meselenin, menfaatleri ve çıkarları gereği olarak, Osmanlı Devleti'ni her türlü tehlikeye karşı korumak, bu sayede hem Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek hem de Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak olduğu söylenebilir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Cevdet Hariciye (C. HR.), 50-2463; 85-4250; 95-4714; 102-5064.

DABOA, Hariciye Nezareti (HR.), 827-37472; 831-37519; 1182-46669.

DABOA, Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS), 965-36.

DABOA, Hatt-ı Hümayun, (HAT), 221-12332; 360-20057; 360-20075. 362-20106; 368-20339; 369-20356; 372-20392; 382-20583; 676-33014; 891-39346; 907-39759; 1179-46569; 1199-47070.

DABOA, İrâde-Mısır İrâdeleri (İ..MTZ.[05]), 4-103.

DABOA, Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB), 48.

DABOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 381-21; 578-34; 713-83.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AHMED CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1966.

AHMED CEVDET PAŞA, Tezahir, 1-12, Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

AKIN, Hatice, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Çabaları, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

BAĞIŞ, Ali İhsan, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasinin Çaresizliği", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 45-54.

BEYDİLLİ, Kemal, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyasî Ahlâk (1790-1856)", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 35-43.

BİTİS, Alexander, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 703-720.

DÖNMEZ, Ahmet, Karşılıklı Diplomasie Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

DÖNMEZ, Ahmet, Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diploması ve Reform (1833-1841), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.

ELÇİ, İsmail Hakkı, “Osmanlı Diploması ve Gelişim Süreci”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.7, Nisan 2019.

ERDEM, Gökhan, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sürekli Diploması’ye Geçiş Süreci, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

FİNDLEY, Carter V., Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922, Çev. Ercan Ertürk, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2019.

GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

GÜNCE, Şuheda, “Osmanlı Devleti’nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasıye Olan Etkileri”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 10, Nisan 2020, s. 101-114.

GÜNDÜZ, Murat, XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde İslahat Hareketleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlı Devletinde İslahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara, 1995.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2017.

KARAL, Enver Ziya, Selim III’ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedid- 1789-1807, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

KOCATÜRK, Önder, Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.

KOÇ, Yunus-Fatih Yeşil, Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012.

KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Diplomasısında Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması”, Çağdaş Türk Diploması: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 127-135.

KURAN, Ercümend, “Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi”, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

KURAN, Ercüment, “1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 55-59.

KURAN, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968.

KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 79-94.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015.

MARX, Karl, *Lord Palmerston, Proofed and Corrected*: Mark Harris, 2010.

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2001, s. 629-659.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969.

ÖZCAN, Azmi, “İngiltere”, *DİA, C. XXII*, İstanbul, 2000.

RODKEY, Frederick Stanley, “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41”, *The Journal of Modern History*, Vol. II, Num. 2, June 1930.

SHAW, Stanford J., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş; Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2001, s. 609-628.

SOYSAL, İsmail, “Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.71-78.

SUBAŞI, Turgut, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2001, s. 753-781.

ŞAHİN, Hasan, “Kaynarca’dan (1774) Paris Barışı’na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış” *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2002, s. 531-544.

TROLLOPE, Anthony, *Lord Palmerston*, Ballantyne Press, London, 1882.

TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Haz. Bülent Aksoy, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

TUNCER, Hüner, “Viyana Kongresi ‘Doğu Sorunu’ ve Büyük Güçler (1815-1829)”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 61-69.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Osmanlı Devletinde Kapitulasyonların Uygulanışına Genel Bir Bakış”, AÜDTCF Dergisi, C. 6, Ankara, 1995, s. 325-341.

UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1789-2014), Der Yayınları, İstanbul, 2006.

UNAT, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Haz. Bekir Sıtkı Baysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)” Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421-448.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797-1800)”, A Bridge Between Cultures, Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış, The İsis Press, İstanbul, 2006, s. 51-67.

YİRMİ SEKİZ ÇELEBİ MEHMED EFENDİ, Fransa Sefaretnamesi, Haz. Abdullah Uçman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017.

İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Hava Savunmasını Güçlendirmek İçin İngiltere'den Talep Ettiği Askeri Yardımlar (1936-1939)

Nihan Eyüboğlu ERDEM¹

Özet

Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmemiş olsa da, bilhassa stratejik konumunu göz önünde bulundurarak savaş öncesinde bir takım tedbirler alma gereğini duymuştur. Özellikle hava kuvvetlerinin takviye edilmesine önem veren Türkiye, bu husustaki eksikliklerini mümkün olduğunca tamamlayarak ordusunu modernize etmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1926'da Musul meselesinin çözüme kavuşmasının ardından giderek yakınlaşmaya başladığı İngiltere'ye başvurmuştur. 1936 yılına gelindiğinde savunma gücünü artırma çalışmalarına hız veren Türkiye, bu tarihten itibaren İngiltere'den uçak ve teçhizat talebinde bulunmaya başlamıştır. Savaş tehlikesinin giderek artmaya başladığı bir dönemde stratejik öneminden dolayı dostluğuna çok değer verdiği Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışan İngiltere, bu yardım talebini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Böylece bu tarihten itibaren iki ülke arasında askeri uçak pazarlığı başlamış ve bu konudaki müzakereler 1939 yılına dek sürmüştür. Bu çalışmada belirtilen dönemde (1936-1939) Türkiye'nin, hava savunmasını güçlendirmek amacıyla İngiltere'den uçak ve askeri teçhizat talebinde bulunması karşısında söz konusu bu iki ülke arasındaki pazarlık süreci incelenecek ve aynı zamanda bu "pazarlık" üzerinden İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Türk-İngiliz ilişkileri genel bir çerçeve içerisinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İkinci Dünya Savaşı, Birleşik Krallık, Musul Meselesi, Askeri Uçak, Türk Ordusu, Askeri Yardım, Askeri Ekipman, Hava Savunması

Turkey's Military Aid Requested from Britain to Strengthen Its Air Defence before the Second World War (1936-1939)

Abstract

Although Turkey did not actually enter the Second World War, it felt the need to take some precautions before the war, especially considering its strategic position. Turkey, which attaches particular importance to the reinforcement of its air force, has tried to modernize its army by completing its deficiencies in this subject as much as possible. For this purpose, Turkey applied to the United Kingdom, with which it gradually became closer after the Mosul issue was resolved in 1926. Accelerating its efforts to increase its defence power in 1936, Turkey began to request military aircraft and equipment from the United Kingdom since that date. At a time when the danger of war started to increase, England, which tried to attract Turkey to its side, welcomed this request for help with joy because of Turkey's strategic importance. Thus, from this date on, military aircraft bargaining began between the two countries and the negotiations on this issue continued until 1939. In this study, the bargaining process between these two countries will be examined in the face of Turkey's request for aircraft and military equipment from the United Kingdom in order to strengthen its air defence. At the same time, the study aims to shed light on Turkish-British relations before the Second World War in a general framework through this bargain.

Key Words: Turkey, The Second World War, The United Kingdom, The Mosul Issue, Military Aircraft, Turkish Army, Military Support, Military Equipment, Air Defence

¹ Öğr Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, E-posta: neyuboglu@sakarya.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-7974-9561>

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında doğrudan, Milli Mücadele sürecinde ise dolaylı bir mücadele şeklinde ilerleyen Türk-İngiliz ilişkileri, 1926'da Musul meselesinin çözüme kavuşturulmasıyla birlikte yumuşamaya başlamış ve 1936'daki Montrö Konferansı ile birlikte bir iş birliği evresine girmiştir. Bu dönemde, Almanya ve bilhassa İtalya'nın revizyonist faaliyetlerinden tedirgin olan Türkiye, İngiltere'nin liderliğini yaptığı Akdeniz İttifakı'na katılmıştır. Böylece Türkiye, bir yandan söz konusu bu iki devletten gelebilecek herhangi bir tehdide karşı sınırlarını güvence altına almaya çalışırken, bir yandan da muhtemel bir savaş durumunda dış politikasının yöneleceği tarafı açık bir biçimde ortaya koymuştur. Savaş tehlikesi giderek artarken, Türkiye'yi siyasi olarak İngiltere'ye bağlayan bu gelişme ile iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır.²

19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması, Türk-İngiliz ilişkilerinde ayrı bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Nitekim Türkiye, bu antlaşmayı imzalayarak fiilen katılmadığı savaşta, hukuken taraf olarak İngiltere ve Fransa'yla birlikte Müttefik devletlerin yanında yer almıştır.³

Türkiye ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler de olumlu bir şekilde seyretmeye başlamış ve bazı girişimlerde bulunularak Türk-İngiliz iktisadi ilişkileri, daha da arttırılmaya çalışılmıştır. İngiltere, bilhassa Türk dış ticaretinde ciddi bir paya sahip olan Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunu azaltabilmek için, bu konuda yoğun bir çaba harcamıştır.⁴ Türkiye'nin, Almanya'ya olan ticari bağımlılığının beraberinde siyasi yakınlığı da getirmesini Orta Doğu'daki çıkarları açısından büyük bir tehdit olarak gören İngiltere'nin duyduğu bu rahatsızlığın giderek artması, Türk-İngiliz iktisadi ve siyasi ilişkilerine yeni bir yön vermiştir.⁵ İki ülke arasında bir süredir devam eden ticaret ve finans görüşmeleri yoğun bir döneme girmiş ve Türkiye'den bir ekonomi heyeti Londra'ya gönderilmiştir.⁶

Devletlerarasındaki siyasi ve ekonomik dengelerin neredeyse tümüyle değiştiği İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde Türkiye'yi ihtiyaç duyduğu askeri desteği İngiltere'den talep etmeye teşvik eden nedenler, bu dönemdeki Türk-İngiliz iktisadi ilişkilerinden de büyük

² Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yay., Ankara 1975, s. 24.

³ Fatma Anıl Öztop, *Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010, s. 91.

⁴ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1789-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 118.

⁵ Elif Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya 2007, s. 178.

⁶ Ayın Tarihi, Mart 1938, No.52, I- Türkiye a: İçerde, s.62.

ölçüde etkilenmiştir. Zira özellikle 1938 yılından itibaren Türkiye'nin İngiltere'ye duyduğu yakınlık, İngilizlerin cömert ekonomik yardımlarının kapsamı ve miktarı ile doğru orantılı bir şekilde artmakla kalmamış, aynı zamanda kredi vaatleri yerine getirildikçe Türk-İngiliz ilişkileri olumlu bir yönde ilerlemeye devam etmiştir. Dolayısıyla savaş öncesi dönemde Türk dış politikasına en fazla yön veren devlet olan İngiltere'nin Türklere verdiği ekonomik ve askeri yardımın, Türkiye'nin savaş sırasında yer alacağı tarafı seçmesinde çok büyük bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu duruma bağlı olarak, Türkiye'nin hava kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla İngiltere'den uçak ve askeri teçhizat talebinde bulunması konusuna geçmeden önce, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir adım teşkil eden 1938 tarihli Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi Antlaşması'na değinmek faydalı olacaktır.

1. 1938 Tarihli Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi Antlaşması

27 Mayıs 1938'de Birleşik Krallık'ın ilgili departmanlarının temsilcileri bir araya gelerek Türkiye'nin, silahlanma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerinden talep ettiği yaklaşık € 6,000,000'lik bir kredinin hangi yol ve araçla verilebileceğini görüşmek için bir toplantı yapmışlardır. Bu konuda Birleşik Krallık'ın karşısındaki başlıca zorluk, Türkiye için büyük önem taşıyan böyle bir kredinin hangi yolla temin edileceğiydi. Çünkü Londra'daki Türk Ekonomi Heyeti'nin silahlanma alımları için teminat olarak gösterebileceği hiçbir kaynak yoktu. Diğer taraftan Türkiye'nin diğer devletlerin, mesela Almanya'nın herhangi bir teminata ihtiyaç duymadan kendilerine kredi vermeye gönüllü olacaklarını iddia etmesi, durumu Birleşik Krallık adına daha da güçleştiriyordu.⁷ Zira İngilizler tarafından geri çevrilen kırgın bir Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarının Almanlar tarafından karşılanması, Birleşik Krallık açısından tahammül edilmesi oldukça güç bir olasılıktı. Dolayısıyla, çıkması muhtemel bir savaşta ve belki de sonrasında Birleşik Krallık'ın, sadık bir müttefik olarak Türkiye'nin dostluğuna duyacağı gereksinim, Türklerin istediği kredilerin verilmesinin önündeki engelleri ve itirazları ortadan kaldırmıştır.⁸ Birleşik Krallık İhracat Kredileri Garanti Departmanı'nın silah ticaretini finanse etmesinin kanunen yasak olması nedeniyle Türkiye'ye € 6,000,000'lik bir silahlanma kredisinin verilmesi, Avam Kamarası'nda bazı itirazların doğmasına sebep olmuştur. Bu kredinin Türkiye'ye verilebilmesi için çeşitli çözüm yolları aranmış ve nihayet özel bir Parlamento Yasası çıkarılmak suretiyle Türkiye'ye gerekli olan bu € 16,000,000'lik silahlanma kredisinin, doğrudan İngiliz hazinesi tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹ Gerekli prosedürlerin tamamlanmasının ardından 27 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye ile Birleşik Krallık arasında, € 10,000,000'i ticaret, € 6,000,000'i ise silahlanma

⁷ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Armaments Credit Agreement*, 27.04.1938

⁸ Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, IQ Yay., İstanbul 2006, s. 162.

⁹ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türkiye'ye Kredi*, s. 166.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

kredisi olmak üzere toplam € 16,000,000'lik bir kredinin Türklere verilmesini ön gören bir antlaşma imzalanmıştır.¹⁰

Birleşik Krallık'tan aldığı bu kredinin ardından Türkiye'nin silahlanma çalışmaları hız kazanmış ve bu ülkeye peş peşe silahlanma siparişleri vermeye başlanmıştır. Türkiye tarafından verilen bu siparişlerin yerine getirilme sürecinde, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında Birleşik Krallık tarafından Türklere verilen ekonomik desteğin, beraberinde siyasi yakınlığı da getirdiğini söylemek mümkündür.

2. Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan Uçak Talebinde Bulunması

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesinde hava savunmasındaki eksiklikleri karşılamak amacıyla hazırladığı ihtiyaç programındaki gereksinimleri tamamlamak üzere harekete geçmeden önce İngiltere'deki De Havilland Uçak Fabrikası'ndan üç adet uçak siparişi vermiştir. Londra'dan saatte ortalama 220 km.lik bir hızla yola çıkan bu uçaklar, 10 Mayıs 1936'da Ankara'ya ulaşmışlardır.¹¹

İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sir Percy Loraine tarafından İngiliz Büyükelçiliği'ne verilen bilgiye göre, Yugoslav Hava Kuvvetleri'nin yakın bir tarihte İngiltere'den satın aldığı uçaklarla çok yakından ilgilenen Türkler, talepleri için ilgili firmalar olan Hawker ve Rolls Royce ile iletişim kurmayı arzu ediyordu. Ayrıca Türkler, mümkün olması halinde örnek bir makineyle birlikte bir temsilcinin Türkiye'ye gönderilmesini umuyordu.¹²

Türk Dışişleri Bakanı, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne, Türk Genelkurmayı'nın, yapılacak incelemeler sonucunda İngiliz teçhizatının diğer ülkelerinkine kıyasla daha üstün niteliklere sahip olduklarının anlaşılması durumunda, Türk Hava Kuvvetleri'nin yeniden donanımı için ihtiyaç duyulan tüm siparişin Birleşik Krallık'a verilmesi düşüncesinde olduğunu bildirmiştir.¹³ Loraine, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Türk Hava Kuvvetleri'nin yeniden donanımının İngiliz teçhizatı ile yapılması konusuna büyük bir önem verdiğine yönelik fikrini de bu mektubuna eklemiştir.¹⁴

İngiltere'nin, Yugoslavya'ya sattığı askeri uçakları incelemek üzere Hava Müsteşarı Albay Celal Yakal'ın komutası altında olan beş kişilik bir heyet, iki gün kalacakları Belgrad'a gönderilmiştir. En iyi uzmanlardan oluşan bu heyetin görevi müzakere ederek uçak alımını

¹⁰ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939)*, s. 162.

¹¹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/60/406/5, 12.05.1936

¹² PRO, AIR 2/1673, *British Embassy/Angora*, Telegram No:137, 20.11.1935

¹³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935

¹⁴ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

sonuçlandırmaktı. Bu heyet, daha sonra son model askeri uçakların özelliklerini incelemek ve bu uçakların performanslarını görmek üzere Londra'ya hareket edecekti.¹⁵

9 Aralıkta Londra'ya gitmek için yola çıkan Türk heyetinin başkanı Albay Yakal, ilk etapta öncelikle “avcı uçakları” ile ilgilendiklerini belirtmiş ve Furry'den daha modern bir tasarıma sahip avcı uçaklarına ihtiyaç duyacaklarını dile getirmiştir. Ardından Yakal, 45 adet uçağın muhtemelen Türkiye'nin gereksinimini karşılamaya yeterli olacağını da sözlerine eklemiştir.¹⁶

Bunların yanı sıra Türk heyeti, İngilizlerden filo ile iş birliği yapması için yüksek hıza sahip, 300 mil menzili olan deniz keşif uçağı da talep etmiştir. Bu konudaki talep, diğerlerine nazaran çok daha az sayılabilecek bir miktarda olup, yalnızca 6 adetti.¹⁷

Türkiye'nin, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin ekipmanı ve örgütlenmesine büyük bir ilgi göstermesi ve üstelik ciddi olarak bu ülkeden uçak siparişinde bulunmayı düşünmesi, İngilizler açısından oldukça memnuniyet vericiydi. Bu konudaki en büyük sorun, Türkler tarafından sipariş edilmesi düşünülen uçakların teslim tarihleriydi. Zira Türk heyeti, talep etmeyi planladıkları uçakların mümkünse altı ay içerisinde Türkiye'ye teslim edilmesini istiyordu. Dahası, Türk heyeti ile yapılan görüşmeler, Türk Hava Kuvvetleri'nin Birleşik Krallık'tan 1937'de daha yüksek performanslı savaş uçakları talep edeceklerini ortaya koymuştu.¹⁸

İngiliz Büyükelçisi, 6 Aralıkta Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'na dikkat çekici bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta verilen bilgiye göre Türk Dışişleri Bakanı tarafından, bir saldırı olması halinde Türkiye'nin Akdeniz'deki Büyük Britanya'ya mümkün olan her türlü desteği vereceği taahhüt ediliyordu. Bununla birlikte, bu desteğin bir sonucu olarak sipariş verildikten sonraki altı ay içerisinde İngilizlerin, uçakları Türkiye'ye teslim etmesi gerekiyordu.¹⁹ Yani Türkiye, İngiliz çıkarları için şüphesiz çok büyük bir önem taşıyan Akdeniz bölgesinde olası bir tehlikeye karşı İngiltere'ye vereceği desteği, talep edeceği siparişlerin istediği tarihte kendisine verilmesi şartına bağlamıştır.

Türkiye'nin söz konusu bu bölgede kendilerine vereceği desteğin son derece önemli olmasına rağmen, Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı temsilcisi, Albay Celal Yakal'a, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çok büyük bir üretim sıkıntısı içerisinde olduğunu söylemiş ve 40 ya da 50 adet uçağın, Türklerin istediği şekilde 6 ay gibi bir sürede teslim edilmesinin mümkün olamayacağını bildirmiştir.

¹⁵ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 04.12.1935

¹⁶ PRO, AIR 2/1673, *Visit of Turkish Mission*, 16.12.1935

¹⁷ PRO, AIR 2/1673, *Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission*, 14.12.1935

¹⁸ PRO, AIR 2/1673, *Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission*, 14.12.1935

¹⁹ PRO, AIR 2/1673, *Visit of Turkish Mission*, 16.12.1936

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Yine de Kurmay Başkanlığı temsilcisi, kesin olmamakla birlikte, Türk pilotlarını eğitmek üzere Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin teslimatlarından bir kaç uçağı ayırabileceklerini söylemiştir.²⁰

Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'nın 13 Ocak 1936 tarihli notu, Londra'daki Türk heyetinin Birleşik Krallıktan 30 adet "Gauntlet" ve 15 adet "Gladyatör" uçağı sipariş etmeyi düşündüklerini ortaya koyuyordu. Heyetin talep ettiği son teslim tarihi, Gauntlet uçakları için Nisan 1936, Gladyatör uçakları için ise Ekim 1936 idi. Türk heyeti, ilgili yetkili tarafından erken teslimlerin yapılmasını beklememeleri hususunda uyarılmıştır. Ayrıca heyete, Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın İngilizlerin kendi gelişme programının temel gereksinimlerine zarar vermeyecek şekilde, Türklerin ihtiyaçlarını karşılamak için elinden gelen her şeyi yapacağı açıklanmıştır.²¹

Türk heyeti tarafından önerilen bu teslim tarihlerinin, Birleşik Krallık'ın kendi programı üzerinde yaratacağı düşünülen tahmini etki şu şekilde olacaktır:²²

(i) 1936'da yeni savaş uçağı filosunu oluşturmak yaklaşık olarak 1,5 ay gecikecekti.

(ii) Aksi halde, Haziran 1937'ye kadar bitirilebilecek olan savaş uçağı filolarının arkasından, yedek çalışmalarının tamamlanması, yaklaşık olarak 1,5 ay gecikecekti.

(iii) Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın, Eylül 1936 ve Mayıs 1937 tarihleri arasında herhangi bir acil ihtiyacı karşılama gücünü bir dereceye kadar düşürecekti.

Anlaşıldığı üzere Türk heyetinin sipariş etmeyi düşündüğü uçakların talep edilen tarihte teslim edilmesi, muhtemelen Birleşik Krallık'ın "yeniden donanım" programına hayli zarar verecekti. Dahası Türk ihtiyaçlarının istenilen şekilde yerine getirilmesi, açıkçası İngiltere'nin kendi programından ödün vermesine ya da ertelemeye bulunmasına bağlı olacaktır. Böyle hassas bir noktada Birleşik Krallık'ın tutumuna etki edecek en temel faktör, İngilizlerin Türkiye'nin taleplerini karşılamak üzere kendi ihtiyaçlarından ne dereceye kadar ödün vermeye hazır olduğu ve Türklerin böylesine değerli bir fedakârlığa ne şekilde karşılık vereceklerinin ön görülmesi idi.

Londra'da bulunan Türk heyeti, İngiliz deniz uçağıyla da ilgilendiklerini belirtmiş ve bunun üzerine bir İngiliz Filo Komutanı, heyet başkanı Albay Yakal'a, isteklerine yönelik çeşitli önerilerde bulunmuştur.²³ Türk Hava Kuvvetleri için alınması gerekli görülen 6 adet deniz uçağı için çeşitli firmalarla görüşülmüş ve gerekli incelemeler yapıldıktan sonra İngiliz "Walrus" amfibi uçağının, aranan özellikleri taşıdığına karar verilmiştir. Söz konusu bu 6

²⁰ PRO, AIR 2/1673, *Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission*, 14.12.1935

²¹ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 13.01.1936

²² PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 13.01.1936

²³ PRO, AIR 2/1673/16, *Aircraft for Turkey*, 16.01.1936

adet uçağın ve bu uçağın sonraki tarihlerde alınacak olan yedek parça, yedek motor gibi ihtiyaçlarının pazarlık yoluyla satın alınması uygun görülmüştür.²⁴

3. Türkiye'nin Blenheim Uçağı Satın Almak Üzere Girişimde Bulunması

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı'ndan edinilen bilgiye göre, Türkiye "Blenheim" uçağı satın almak üzere İngiliz Bristol Uçak Şirketi ile iletişime geçmişti. İngiliz Hava Bakanlığı'ndan, Blenheim uçağının tedarik edilmesi için bir süredir Türk yetkililerle görüştiklerini doğrulayan Bristol Uçak Şirketi'ne, 29 adet uçak için belirli bir dağıtım programının Bakanlık tarafından onaylanacağını bildiren bir mektup gönderilmiştir. Ne var ki, Türkiye'nin 29 adet uçağın satın alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasının uzun süreceğini düşünmesi üzerine, temin edilecek Blenheim uçak sayısı 12'ye düşürülmüştür.²⁵

İngiltere'ye sipariş edilecek olan bu 12 adet Bristol Blenheim hafif bombardıman uçaklarının, bedeli 1936 ve 1937 bütçelerinden ödenmek üzere pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca Milli Savunma ve Maliye Bakanlıkları, 1937 döviz cetvelinde dikkate alınması suretiyle bu satın alımları karşılamak için 1937 bütçesine geçici bir yetki ile 180,000 sterlinlik döviz izni verilmesini onaylamışlardır.²⁶

Türkiye, Hawker Aircraft Lmt. Aracılığı ile Bristol motoru ile "Gauntlet" ve "Gladiator" avcı uçakları ve 142 adet bombardıman uçağı sipariş etmeye yönelik tekliflerini, Bristol Uçak Şirketi'ne iletmiştir. 20 adet "Gauntlet" uçağı için 3,400 £, uçak gövdesi başına her motor ve aksesuar için 2,580 £ ve her uçak pervanesi için 50 £ ödenmesini içeren bu teklife göre, her makinenin değeri 6,030 £ ve toplam değeri ise 120,600 £ olacaktır.²⁷

Türkiye'nin yapmış olduğu aynı teklife göre, 30 "Gladiator" uçağı için 3,850 £ uçak gövdesi başına her motor ve aksesuarlar için 2,600 £ ve her metal uçak pervanesi için 385 £ ödenecekti. Buna göre, her makinenin değeri, 6,835 £ ve sözleşmenin toplam değeri ise 205,050 £ olacaktır.²⁸

İngiliz Hava Bakanlığı, konuyu değerlendirdikten sonra 1937 yılında Türkiye'ye 12 adet Blenheim uçağı tedarik edebilecekleri sonucuna ulaşmıştır.²⁹ İngiliz Hava Bakanlığı ve Bristol Uçak Şirketi arasında konuyla ilgili yapılan görüşmelerin sonucunda, Türkiye'ye 12 adet Blenheim uçağının aşağıda belirtilen şu koşullara bağlı olarak temin edileceği Londra'daki Türk Büyükelçisi'ne bildirilmiştir.³⁰

²⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/78/74/11, 03.09.1937

²⁵ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 13.08.1936

²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/68/78/01, 16.09.1936

²⁷ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936

²⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936

²⁹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.03.1936

³⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 28.04.1936

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Teslim edilecek olan *Bristol* Blenheim uçağı, oynar başlıklı pervaneye sahip iki adet *Bristol* Mercury motoruyla donatılacaktı. Uçakta bulunacak olan diğer cihazlar ise şunlardı: 1 adet hava hızı göstergesi, 1 adet altimetre, 2 adet emme basıncı göstergesi, 1 adet elektrikli motor hızı göstergesi, 2 adet yağ basıncı göstergesi, 2 adet yağ sıcaklık termometresi, 1 adet ön ve arka seviyesi, 2 adet yağ içeriği göstergesi, 2 adet yakıt basıncı göstergesi, 1 adet pusula, 1 adet tekerlek freni göstergesi, 1 adet takım aydınlatma göstergesi ve anahtar tablosu, 1 adet navigasyon aydınlatma düğmesi, 2 adet motor anahtarı, 2 adet el ateşleme manyetosu ve düğmesi.

Ayrıca uçak için şu hazırlıkların da yapılmasına karar verilmiştir:

(a) Kanatta bir adet “Vickers 303” makineli tüfeğinin tertibatı ve mühimmat kutusu ve boş sandık ve bağlantı kanalları ile birlikte makineli tüfek için gerekli olan montajlar, uçağın bir parçası olarak monte edilmiştir.

(b) Mühimmat bidonlarını istiflemek için, yerle birlikte bir silah kulesi (Fakat silah montajını içermez.) montajı.

(c) Kanatlarda bomba taşıma. Gerekli kızakları (gemi kızağı) taşımak için uygun görülen montaj noktaları.

Yukarıda belirtilen özelliklerle donatılmış olan makine, İngiliz Hava Bakanlığı'nın standart ekipmanlarını yakalamak üzere tasarlanmış olup, bu özelliklerde değişiklik yapılması söz konusu değildir. Ayrıca, ilk uçağın yapımı henüz bitmediği için ve belki de Türkiye'ye taahhüt edilen teslim tarihlerinden önce bazı değişikliklere uğrayacak olması nedeniyle, Bristol Uçak Şirketi şu aşamada bu tür bir uçağın fiyatı hakkında kesin rakam verecek bir durumda değildi.

Teknik Özellikler

Bristol Uçak Şirketi, şu aşamada “Bristol” Blenheim uçağının teknik özellikleri hakkında Türkiye'ye ayrıntılı bilgi veremeyeceklerini iletmiştir. Bununla birlikte Şirket, Türklere tedarik edilecek olan makinelerin, İngiliz Hava Bakanlığı için yapılan makinelerle kesinlikle aynı özellikleri taşıyacağını dair garanti vereceklerini ifade ettikten sonra, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne temin edilen makine modellerinde herhangi bir değişiklik yapmayı üstlenemeyeceklerini de belirtmiştir.

Teslimat

Bristol Uçak Şirketi tarafından sonradan belirtilecek ödeme koşullarına uyulmasına bağlı olarak, uçakların teslimatları her ay bir tane (12 adet) olmak üzere 1937 yılı içerisinde yapılacaktır.

Ödeme Koşulları

Bristol Uçak Şirketi, söz konusu uçaklar için Türkiye tarafından yapılacak olan ödemenin, İngiltere Bankası'nda bulunan hesaplarına yatırılmasını talep etmektedir. Her makine için gerekli ödeme bu hesaba yatırıldığında, teslimat programında belirtilen tarihe kadar sipariş edilen uçakların serbest bırakılması için gerekli olan başvuru, en az bir ay önce İngiliz Hava Bakanlığı'na yapılacaktır.

Bristol Uçak Şirketi, Londra'daki devlet dairelerinden edindiği bilgiye dayanarak, Türkiye'den İngiltere'ye para transferleriyle ilgili olarak o tarihlerde yaşanan gecikme sebebiyle, Türkiye tarafından kendilerine yapılacak ilk ödeme için muhtemel en erken tarihin Kasım 1936 olacağını tahmin ediyordu. Ayrıca Bristol Uçak Şirketi'nin düşüncesine göre, kendilerine herhangi bir ödeme yapılmadan önce, Türkiye'nin ödemesi gereken borçlar nedeniyle, bir uçağın satın alınmasına yetecek kadar sterlinin 1936 sonuna kadar tahakkuk ettirilmesi mümkün değildi. Bu durumda Şirket, Türk yetkililere 1 Ocak 1937'de ya da daha öncesinde teslim edilecek ilk makinenin maliyetini tam olarak karşılamak üzere, bu tür ek sterlin tutarları için ayrı düzenlemeler yapmaları önerisinde bulunmuştur.

Bristol Uçak Şirketi'nin Müdürü G. H. Abell, Türkiye'nin, kendilerinden Blenheim uçağı satın almak için gerekli olan parayı tedarik etmeyi başardıklarını İngiliz Hava Bakanlığı'na bildirmiştir. Türkiye ve İngiltere arasındaki Ticaret Antlaşması kapsamında mevcut paranın yeterli olmayışı, Türkiye'nin bu siparişi daha önceden verememesinin, dolayısıyla taraflar arasında bir sözleşme yapılamayışının nedeniydi. Mr. Abell'in düşüncesine göre, Türkler sipariş etmeyi düşündükleri uçaklar için gereken parayı başka kaynaklardan temin etmişlerdi.³¹

Türkiye'nin, Birleşik Krallık'tan sipariş ettiği 12 Bristol uçağının arzu ettiği tarihte teslim edilmesi pek mümkün görünmüyordu. Çünkü İngiliz Hava Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre Birleşik Krallık, Nos. 29, 30, 77, 78, 79, 151, 152, 153, 154 ve 297-305 olmak üzere Finlandiya'dan toplam 18, Nos. 201-210, 231-240, 261-270 ve 306-315 olmak üzere Avustralya'dan ise toplam 40 adet "Blenheim" ve "Bristol 149s" talebi daha almıştır.³²

Birleşik Krallık için, politik olarak Türkiye ve Avustralya'nın taleplerini yerine getirmenin çok önemli olduğuna inanan İngiliz Hava Bakanı, Türklerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çeşitli önerilerde bulunmuştur.³³ Türkiye ile yakın ilişkiler kurmanın İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğini düşünen Hava Bakanı'na göre, Türk isteklerini ellerinden geldiğince karşılamak konusundaki arzularını göstermeleri için izlenecek en iyi yol, İngiliz Hava Bakanlığı'nın kendi gereksinimleri için belirlediği C Tasarısı'ndaki uçak filolarının

³¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 13.08.1936

³² PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.08.1936

³³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.08.1936

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

tamamlanması için ayrılmış olan erken teslimatlardan iki tanesini Türklere tahsis etmek ve kalan 10 tanesini ise, C Tasarısı'ndaki eksiklikler tamamlandıktan sonra onlara vermektir.³⁴

İngiltere, 12 adet *Blenheim* uçağına sahip olmak isteyen Türkiye'ye özel bir muamele yaparak bir ilk teslimat olarak kendi üretim serilerinden *Nos.31 ve 32'nin*, ikinci teslimat olarak ise bu serilerden *Nos.191-200'ün* Türklere verilmesine karar vermiştir. Ancak İngiltere'nin sadece Türk makinelerini değil, tüm üretim akışını değiştirecek hiçbir yapısal değişikliği kabul etmesi mümkün olmayacağı için bu özel düzenlemenin gerçekleşmesinin, Türkiye'nin Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri standardına uygun olarak yapılan makineleri kabul etmek zorunda olduğu şartına bağlı olacağı, hem Bristol Uçak Şirketi'ne hem de Türk yetkililere bildirilmiştir.³⁵

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türklere 12 adet *Blenheim* uçağı temin edilmesiyle ilgili olarak, uçakta bulunan silah taretleri konusunda da ayrı bir endişeye sahipti. Zira Bakanlığın düşüncesine göre, bu bir sırdı. Dolayısıyla, Türklere İngiliz silah taretlerine sahip olamayacakları çok açık bir biçimde ifade edilmeli ve daha küçük makineler alıp kendi düzenlemelerini yapmaları, uçaklar teslim edildikten sonra eksiklikleri tamamlamaları tavsiye edilmeliydi.³⁶

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın edindiği bilgiye göre, Türklere tedarik edilecek 12 *Blenheim* uçağının ilk iki tanesi yaklaşık olarak Nisan ayında, kalan 10 tanesi ise Ekim-Kasım gibi hazır hale gelecekti. Teslim edilecek uçaklarda daha az bir güçle çalışan arka silah taretleri, *Lewis* silahı montajı, önu sabit tabanca ve çalışma mekanizması, bomba taşıyıcıları ve dişli bomba bırakma, otomatik kontrol ve kablosuz verici ve alıcı ve diğer küçük birkaç parça daha bulunacaktı. Bunun, uçakların doğal olarak az ya da çok tamamlanmış bir durumda kendilerine teslim edileceğini bekleyen Türklere için çokta memnuniyet verici bir düzenleme olmayacağı açıktı. Bristol Uçak Şirketi, yukarıda belirtilen tüm gizli öğelerin yerine gizli olmayan ekipmanları koyabileceğini söylemiştir. Ne var ki, böyle bir uygulama Türklerin *Blenheim* siparişinin yanı sıra aynı zamanda İngilizlerin kendi uçak üretimlerini de geciktirecekti. Bu nedenle İngiliz Hava Bakanlığı, bu teklife sıcak bakmamıştır. İngiltere'nin, Türklere teslim edilecek uçaklarda Türkiye'nin öğrenmesine izin veremeyeceği en mühim öğeler bomba taşıyıcıları ve arka silah taretiydi. Yine de İngiliz Hava Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın, bu sorunu çözebilmek için öncelikle Türklere verilecek uçaklarda hangi öğelerin gizli olarak kabul edileceğine ve Türklerin itirazına maruz kalmadan bunlardan hangilerinin uçaktan çıkarılabileceğine karar vermesi gerekecekti.³⁷

³⁴ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 21.08.1936

³⁵ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 07.09.1936

³⁶ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 09.09.1936

³⁷ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 11.09.1936

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Türkiye, Blenheim uçağı satın almak üzere Bristol Uçak Şirketi ile görüşmelerine devam ederken, farklı uçak şirketleri de Türklere uçak temin etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. *Daily Telegraph* gazetesi muhabiri ve *General Aircraft Şirketi*'nin Türkiye'deki temsilcisi Mr. Walton'dan öğrenildiğine göre, *Messrs Hawker-Siddeley* Uçak Firması tarafından Türk Genelkurmayı'na "*Gladiator*" uçağı teklif edilmiştir. Bir Fransız firması olan *Morane-Saulner*'in 360 m.p.h. hıza sahip bir makine satmaya yönelik teklifleri de Türk Genelkurmayı'nın oldukça ilgisini çekmiştir.³⁸

Türk Genelkurmayı, Mr. Walton'un Ankara'daki acentesine İngilizler 480 k.p.h. (300 m.p.h. ya da Fransızlarınkinden 10 k.p.h. daha az) bir hıza sahip Hawker "*Furry*" uçağını kendilerine teklif ederlerse, İngilizlerin teklifini Fransızlarınkine tercih edeceklerini bildirmiştir. Ancak, Mr. Walton'un firması *General Aircraft*'in elindeki en son model *Rolls-Royce Kestrel* 16 motorlarıyla *Furry* uçağı, sadece 240 m.p.h. hız yapabiliyordu. Dolayısıyla İngilizlerin böyle bir teklifte bulunmaları mümkün değildi.³⁹

Türklere ayrıca, 470 k.p.h. hıza sahip Amerikan *Bellanca* avcı uçağı, 7 tonluk Fransız *Amict* bombardıman uçağı da teklif edilmesine rağmen Türk Genelkurmayı, özel bir çeşit bombardıman uçağı olarak *Bristol*'u tercih ediyordu. Ayrıca Türk Genelkurmayı, bu sipariş için gereken düzenlemelerin Büyük Britanya'da yapılması halinde ihtiyaç duyduğu tüm uçak siparişlerini gelecekte mümkün olduğunca İngilizlere vermeyi düşünüyordu.⁴⁰

Türk Genelkurmayı'na eğitim uçağı olarak ise Alman *Gotha* ve Fransız *Morane* makineleri sunulmuştur. Türk Genelkurmayı, mümkün olması halinde gerekli görülen tüm askeri ihtiyaçlarını çoğunlukla Birleşik Krallık'tan temin etmeyi istediği için bu uçakların alımına sıcak bakmamıştır. Türk yetkililer, Mr. Walton'un acentesiyle iletişime geçerek kendilerine Alman ve Fransız makinelerine rakip olacak bir İngiliz eğitim uçağının temin edilip edilemeyeceğine ilişkin bilgi almak istemiştir. Mr. Watson, tek kişilik gelişmiş eğitim uçağı olarak yalnızca Hawker *Furry* uçağını önerebilmiştir. Ancak bu uçak, Türklerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Türklerin istediği makine, çift kontrollü iki kişilik bir eğitim uçağı olan *Avro* ile benzer özelliklere sahipti.

Türk Genelkurmayı'nın ihtiyaçlarını ve isteklerini göz önünde bulunduran İngiliz Hava Bakanlığı, Türk uçak siparişlerine ilişkin şu temel noktaları saptamıştır:⁴¹

- 1- "*Furry*", Türklerin en azından 450 k.p.h. hız istemesi nedeniyle o an için uygunsuzdur.
- 2- "*Gladiator*", aynı nedenle uygunsuzdur.

³⁸ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/Aircraft Orders*, 27.08.1936

³⁹ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/Aircraft Orders*, 27.08.1936

⁴⁰ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/Aircraft Orders*, 27.08.1936

⁴¹ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/Aircraft Orders*, 27.08.1936

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

3- 40 tanesi 20 mm. Orlikan bombardıman topu ile birlikte teslim halinde olan *P.Z.L.* uçağı, sahip olduğu Gnone Rhone K.14 motoru ile 440 k.p.h. hıza ulaşmaktadır.

4- 20 adet *P.Z.L. P.24* daha Türkiye’de inşa edilmektedir ve ileride bu uçaktan bir 40 adet daha üretilebilir. Türkiye bu uçak üretimi için sınırsız lisansa sahiptir.

5- Türkiye, tek kişilik uçak için en az 450 k.p.h. hız istediği için İngilizler, Bristol “*Blenheim*” uçağının hızının 450 k.p.h olduğu garanti etmektedir.

6- “*Hurricane*” uçağının üretimi için Türklere ruhsat verilmelidir.

Bu arada İngiliz istihbaratının edindiği bilgiye göre Almanya, bombardıman uçağı, bombardıman topu ile birlikte tek kişilik “*Heinkel*” uçağı (490 k.p.h. hıza sahip olduğu iddia edilmektedir.) mühendisler, havalimanı ekipmanı, personel eğitmenlerini tedarik etmek üzere 10 yıllık bir programı Türkiye’ye teklif etmesi için *Krupp* firmasına yetki vermiştir. Ödeme şekli, takas olacaktı. Doğru olması halinde, söz konusu teklifin Çanakkale ve İstanbul Boğazları’nın istihkâm edilmesiyle ilgili olduğunu düşünen İngiliz Hava Bakanlığı’na göre Türklere yapılan bu teklif, müthiş olsa da Türkiye’deki Alman askerî müdahale ve başarısı kesinlikle kabul edilemezdi. Almanların Türkiye üzerindeki nüfuzunu arttırmasından endişe eden ve bu nedenle Almanların cazip teklifini arka plana atmak isteyen İngiltere, Türklere istedikleri gibi en az 450 k.p.h. performansla sahip bir makine temin edinceye ve “*Hurricane*” üretimi için kendilerine lisans verilmesi kesinleşinceye kadar *P.Z.L.* tek kişilik uçağının yapımının devam etmesine karar vermiştir.⁴²

Bristol 142 Blenheim çift motorlu bombardıman uçağının satın alımı için 16 ayda 14 makine teslim edilmesini ön gören *Bristol Blenheim Sözleşmesi*, İngiliz Uçak Şirketi Bristol ile Türkiye arasında 28 Ağustos 1936’da Londra’da imzalanmıştır.⁴³ Aynı tarihlerde Türk uçak pazarının imkânlarını incelemek üzere Türkiye’ye giden *Hawker-Siddeley* Uçak Şirketi’nin Avrupa Bölge Müdürü Mr. C. S. Emery, Ankara’da Albay Celal Yakal ile görüşmüştür. Emery’nin Albay Yakal’dan edindiği bilgiye göre, avcı uçaklarında olmasını istedikleri 450 k.p.h.’nin altında bir performansla sahip oldukları için Türk hava makamları, Albay’ın performanslarını tam olarak bildiği *Hawker “Furry”* ya da *Gloster “Gladiator”* uçaklarına herhangi bir ilgi duymuyordu. Yakal’ın asıl dikkatini çeken, *Hawker “Hurricane”* (*Rolls Royce Merlin* motoru) tek kişilik avcı uçağıydı.⁴⁴

Bristol Uçak Şirketi, Türklerin kendisine sipariş ettiği Bristol “*Blenheim*” uçaklarından ikisini Temmuz 1937’de teslim hazır hale getirmiştir.⁴⁵ *Blenheim* uçaklarının şartnameleri ile yedek parçalarının Türkiye’de yapılabilmesi için gerekli olan teknik konuları yerinde

⁴² PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 29.08.1936

⁴³ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 29.08.1936

⁴⁴ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 02.09.1936

⁴⁵ *Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Belge No: 030/10/59/399/6, 12.11.1937

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

incelemek, ayrıca bu uçakların nasıl üretildiğini ve ne şekilde tamir edildiğini öğrenmek üzere bir Türk mühendisin altı ay süreyle İngiltere'ye gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁶

Türkiye, 12 adet Blenheim uçağının temini için Birleşik Krallık'a sipariş vermesinin ardından, bu uçaklara ek olarak 12 Blenheim uçağı daha edinme ihtimalini araştırmaya başlamıştır.⁴⁷ Türk Hava Ataşesi Yüzbaşı Rıfat Özdeş'in Hava Bakanlığı'nda görevli olan Binbaşı Boyle'a yazmış olduğu 24 Ocak 1938 tarihli mektup, Türkiye'nin söz konusu 12 dâhil olmak üzere 18 Blenheim uçağı daha satın almak istediğini ve böylece Birleşik Krallık'tan toplam olarak 30 adet Blenheim uçağı sipariş etmeyi düşündüğünü ortaya koymuştur.⁴⁸

İlerleyen günlerde Türkiye adına ikinci bir parti 12 Blenheim uçağı satın almak üzere Bristol Uçak Şirketi ile Yüzbaşı Özdeş arasındaki müzakereler devam etmiştir. Bu görüşmeler sırasında meydana gelen gelişmeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildiren Bristol Uçak Şirketi yetkililerinden Binbaşı G. H. Abell'in vermiş olduğu bilgiye göre Türklerin son teklifleri, ilk önerdiklerinden çok daha memnuniyet vericiydi. Ancak Türklerin teklifleri, Bristol Uçak Şirketi'nin yaklaşık £ 300,000'i iki buçuk yıl boyunca bağlamasını gerektireceği için Şirket tarafından kabul edilmesi mümkün değildi.⁴⁹

Yüzbaşı Özdeş, Binbaşı Boyle'a 15 Şubat 1938'de gönderdiği mektubunda, Cumhuriyet'in 29 Ekim'deki yıldönümü vesilesiyle Blenheim uçaklarının bir kitle uçuşu halinde Türkiye'ye gönderilmesinin, Türk Milli Savunma Bakanlığı tarafından son derece arzu edildiğini belirtmiştir. Böyle bir uçak gösterisinin Türk kamuoyu üzerinde yaratacağı olumlu etkiye dikkat çeken Özdeş, her zaman ki İngiliz inceliğinin bu durumda da devreye girerek bu uçaklardan en azından 12 tanesinin Eylül sonuna kadar Türklere teslim edilmesi için gerekli onayın verilmesi hususunda Binbaşı Boyle'un yardımını rica etmiştir.⁵⁰

Dış İrtibat Subayı Yardımcısı G. C. Bateman, bu ricasına cevaben Yüzbaşı Özdeş'e bir mektup göndermiştir. Mektubunda Özdeş tarafından yapılan bu teklifin İngiliz Hava Bakanlığı'nın verebileceği tüm ilgi ve yardıma sahip olacağını garanti eden Bateman, bu talebin gerçekleştirilmesinin her şeyden önce fabrikaların üretim hızıyla doğrudan ilişkili olarak Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarına bağlı olduğunu ve üretimin beklentinin altında kalması durumunda yabancı dostlar için ayrılması düşünülen uçakların teslim tarihlerinin ertelenmesi gerekeceğini belirtmiştir.⁵¹

Türkiye'ye deniz yoluyla ulaşan ilk iki Blenheim uçağının kurulumu, Türk yetkililerin üç filo halinde düzenlenmesi talebinde buldukları 24 Blenheim'in de üssü olacak olan

⁴⁶ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/82/21/5, 21.03.1938

⁴⁷ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 04.01.1938

⁴⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.01.1938

⁴⁹ PRO, T 160/1191, *British Aircraft for Turkey*, 08.02.1938

⁵⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 15.02.1938

⁵¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.02.1938

İzmir’de gerçekleştirilmiştir. 1937-1938 kışı sırasında kurulumları tamamlanan bu uçaklar, 10 Mayıs 1938 tarihine kadar uçurulmamışlardır.⁵²

Sonraki dört Blenheim uçağının üçü 7 Mayıs’ta, diğeri ise 9 Mayıs’ta havadan Nuremberg, Budapeşte, Üsküp ve Atina rotasını izleyerek İzmir’e ulaşmıştır. Kurulumları yapılan iki Blenheim’i test etmek üzere İzmir’de kalan Mr. Deacon, uçakların 12 Mayıs tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen gösteriminde de hazır bulunmuştur. Mr. Deacon’un verdiği bilgiye göre bu uçakların gösterimine Hava, Deniz ve Genelkurmay Başkanı Maraşel Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Asım Gündüz, Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp, Türk Hava Birliği Başkanı M. Fuat Bulca ve yaklaşık bir düzine kadar Türk Hava Kuvvetleri memuru katılmıştır.⁵³

Uçuş gösterileri sırasında Türk generallerin gösterdikleri tepkileri izleyen Mr. Deacon, Blenheim uçaklarının siparişinden sorumlu olan eski Başbakan General İsmet İnönü’nün gördüklerinden oldukça memnun olduğunu gözlemlemişti. Deacon tarafından verilen bilgiye göre, uçuş gösterisinin ardından İnönü’nün söylediği ilk söz, “Onlar için ne uzun bir zaman beklemek zorunda kaldık.” olmuştu. Gösterinin sona ermesinin ardından uçaklar, üç filo halinde Türkiye’nin sipariş ettiği 24 Blenheim’in üssü olacak İzmir’e hareket etmişlerdir.⁵⁴

4. Türkiye’ye Avro-Anson Uçağı Temin Edilmesi

Türkiye, 1938-1939 Türk hava programına dâhil edilmek üzere satın alınacağı dönemin en yüksek nitelikli ve modern bombardıman talim uçaklarını tespit etmek için yabancı ülkelerde çeşitli araştırmalar yapmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Türkiye’nin bu uçaklarda aradığı özellikleri tam anlamıyla karşılayan tek uçağın, İngiliz Avro Anson olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Türkiye, 1,614,140 Türk lirası olarak tahmin edilen tutarı aşmaması kaydıyla yedek motoru ve parçaları ile birlikte komple olarak 25 adet çift motorlu Avro Anson bombardıman talim uçağını Birleşik Krallık’tan pazarlıkla satın almaya karar vermiştir.⁵⁵

Türkiye, Ocak 1938’den itibaren Birleşik Krallık’tan 25 adet Avro Anson uçağı sipariş etmek imkânlarını araştırmaya başlamıştır.⁵⁶ İngiliz-Türk Kredi Antlaşması kapsamında Türkiye’ye 25 adet Anson uçağı tedarik edilmesi için taraflar arasında yapılan müzakerelerin sonucunda, Temmuz 1939’da sözleşme imzaya hazır hale getirilmiştir.⁵⁷

⁵² PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938

⁵³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938

⁵⁴ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938

⁵⁵ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/86/13/12, 21.02.1939

⁵⁶ PRO, FO 371/23289, *Avro-Anson Aircraft Required by Turkish Government*, 18.01.1939

⁵⁷ PRO, AVIA 15/2286, *Construction of 25 “Anson” Aircraft by A. V. Roe&Co. Limited for the Turkish Government*, 13.07.1939.

5. Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan Lysander Uçağı Talebinde Bulunması

Birleşik Krallık'tan Lysander uçağı talebinde bulunan Türkiye, bu uçakların kendisine temin edilmesi için İngiliz *Westland Aircraft Ltd.* Firması ile anlaşmıştır. Türkiye'nin 36 adet Lysander uçağı satın almak için 1938 tarihli Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi Sözleşmesi'nde belirtilen şartlar çerçevesinde *Westland Aircraft Ltd.* Firması ile imzaladığı sözleşmeye göre, söz konusu uçakların maliyeti şu şekilde olacaktır:⁵⁸

Sözleşmeye göre, söz konusu firmaya Türkiye tarafından ödenecek toplam tutar, £468,388'dir. Bu toplama göre;

(a) 36 Lysander uçağı	£365,940
(b) Bu uçaklar için ilave ekipman	£56,060
(c) Yedek parçalar, vb.	£46,348

İmzalanan sözleşme uyarınca 12 uçak, 31 Aralık 1939'a kadar; 12 uçak 31 Ocak 1940'a kadar ve kalan 12 uçak ise 29 Şubat 1940'a kadar Türklere teslim edilecekti. Ancak, bu üç grubun sırasıyla 12 Aralık, 12 Ocak ve 12 Şubat'a kadar dağıtılmaları da mümkün olabilirdi.⁵⁹

Birleşik Krallık Hava Bakanlığı ilk etapta, *Westland Aircraft Ltd.* Firması'nın, 36 adet Lysander uçağını temin etmek üzere Türkiye'den talep ettiği fiyatların yüksek olduğundan endişe etmiştir. İngiliz yetkililer tarafından yapılan geniş çaplı incelemelerin sonucunda firmanın, 36 Lysander uçağı için Türklere olması gerekenden %10 daha fazla bir tutar talep ettiği anlaşılmıştır. Yani, *Westland Aircraft Firması* sözleşme kapsamında Türkiye'den, aynı uçağı Birleşik Krallık Hükümeti'ne satması durumunda talep edeceği fiyattan neredeyse £ 46,000 daha fazla alacaktı.⁶⁰

Bir İngiliz uçak firmasının yakın zamanda tam bir ittifak içinde olunacağı umut edilen yabancı bir ülkeye fahiş fiyatla uçak satmasının son derece uygunsuz olduğunu düşünen Birleşik Krallık, Türkiye'nin üstlendiği kredileri belirlenen tarihte ödeyemeyeceğini de göz önünde bulundurarak bu duruma bağlı olarak bu fahiş fiyatın belli bir süre boyunca herhangi bir oranda İngiliz vergi mükellefi üzerine yıkılabileme tehlikesinin de farkındaydı.⁶¹ Buna karşılık ne pahasına olursa olsun acil ihtiyaç duydukları uçakların teslimatını güvence altına almak isteyen Türk Genelkurmay Başkanlığı, *Westland Aircraft Ltd.* Firması ile imzaladıkları sözleşmede belirlenen fiyatlara uymaya hazır olmakla birlikte, sözleşme koşullarının yerine getirilmesini riske atacak her türlü davranıştan uzak durmak konusunda kararlıydı.⁶²

⁵⁸ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939

⁵⁹ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939

⁶⁰ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939

⁶¹ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939

⁶² PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939

Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı'ndan verilen bilgiye göre, Türkiye ile Westland Aircraft Ltd. Firması arasında 27 Mayıs 1938 tarihli İngiliz-Türk Silahlanma Kredisi Sözleşmesi kapsamında aksesuarları ve yedek parçalarıyla birlikte 36 “Lysander” uçağının temini ve bunların deniz yoluyla Türklere teslimi için yapılan sözleşme, Birleşik Krallık Hükümeti tarafından onaylanmıştır.⁶³

6. Türk-İngiliz Kurmay Görüşmeleri

Uzak Doğu'da Japonya'nın, Avrupa kıtasında ise Almanya ve İtalya'nın 1930'lu yılların başlarından itibaren mevcut statükoyu bozmaya yönelik saldırgan tavırlar içerisine girmeleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulmaya çalışılan Versailles düzeninin artık sonuna gelindiğine işaret ediyordu.⁶⁴ Yeni bir dünya savaşı ihtimalinin ortaya çıkması üzerine böyle bir tehlikeye hazırlıksız ve yeterince güçlü olmayan bir savunmayla yakalanmak istemeyen Türkiye, 1935 yılından itibaren ordusunu güçlendirmek için çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Türk Genelkurmayı'nın, mevcut bir savaşta muhtemel bir Alman hava taarruzuna maruz kalınmasından endişe etmesine bağlı olarak ordunun takviye edilmesi sırasında öncelik, hava savunmasına verilmiştir. Hava savunmasını güçlendirmek isteyen Türkiye, bu amaçla İngiltere'den uçak siparişinde bulunmak üzere harekete geçmiş ve bu konudaki girişimlerini revizyonist faaliyetlerin arttığı 1935 tarihinde yoğunlaştırmıştır. Hava savunmasının geliştirilmesi meselesinin Türk Genelkurmayı'nın öncelikli konuları arasında yer almasında, başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere dönemin önde gelen idarecilerinin, bu hususa büyük bir önem vermeleri de etkili olmuştur. Zira hava savunmasının artırılması için daha fazla çaba harcamak gerektiğine inanan Atatürk, Kasım 1936 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında yeni bir programın uygulanmaya başlanması dolayısıyla Türk Hava Kuvvetleri'nin henüz istenen güce ulaşamadığına değindikten sonra güçlü bir hava ordusu oluşturmak için emin adımlarla ilerlediklerini belirtmiştir.⁶⁵ Aynı şekilde Başbakan İsmet İnönü de hava ordusunun güçlendirilmesi için Türk halkının fedakârlık yapması gerektiğine işaret etmiş ve hava savunması için Türkiye'ye, asgari 500 uçağın gerekli olacağını ifade etmiştir.⁶⁶

Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması için yapılan müzakerelerin öncesinde Türk ve İngiliz Genelkurmayları, 1 Mayıs 1939'da bir araya gelerek “kurmay görüşmeleri” adı verilen çeşitli toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Ankara'da yapılan bu görüşmelerde tarafların Genelkurmayları, iki ülke arasında kara, hava ve deniz alanlarında yapılacak iş birliği sorunlarıyla ilgili genel görüşlerini birbirlerine sunmuşlardır.⁶⁷

⁶³ PRO, FO 371/23290, *Supply of “Lysander” Aircraft to Turkey*, 29.08.1939.

⁶⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s. 51.

⁶⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre V, C.13, 01.11.1936, s. 6.

⁶⁶ Abidin Daver, “Bize Yalnız Tayyare Değil, Tayyare Sanayii de Lazımdır.”, *Cumhuriyet*, 03.03.1937. 1.

⁶⁷ PRO, FO 371/23294, *Staff Conversation with Turkey*, 01.05.1939.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Birleşik Krallık açısından, Türkiye'nin mutlaka karşılanması gereken temel ihtiyaçlarının tespit edilmesi öncelik taşıyordu. Bununla birlikte her ne kadar uygun aşamaya gelindiğinde Türklere bir dereceye kadar mali yardımda bulunulması gerekli olmasına rağmen, Birleşik Krallık için kendilerinin de ekonomik zorluklar içerisinde olduklarını Türk temsilcilere bildirmek ve müzakereler başlamadan kendilerine mali destek sözü vermemek oldukça önemliydi. Nitekim Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı'nın düşüncesine göre de müzakerelerin öncesinde Türkiye'ye herhangi bir vaatte bulunulmamalıydı. Yine de, müzakereler sona ermeden önce Birleşik Krallık'ın, Türkiye için hiçbir şey yapamayacağını söyleyerek Türklere tarafından "kötü niyet göstergesi" olarak algılanabilecek bir tutum sergilemesi, nihai sözleşmenin imzalanma ihtimalini tehlikeye sokabilirdi. Dolayısıyla, İngilizlerin Türk gereksinimlerini karşılamak için bir şeyler yapması gerekeceği aşikârdi.⁶⁸

Türk Genelkurmayı, çoğunlukla teknik ayrıntıların bulunduğu, silahlanma ve teçhizat konusundaki ihtiyaçlarının yer aldığı uzun bir listeyi General Weygand aracılığıyla Birleşik Krallık'a sunmuştur. Türk askeri gereksinimlerini içeren bu listede, hava kuvvetlerinin takviye edilmesi için gerekli görülen teçhizat şu şekildedir:⁶⁹

III- Hava Kuvvetleri

(a) Uçaklar, tercihen savaş uçağı, bombardıman uçağı, ordu iş birliği uçakları ve üçte bir tutarındaki yedek uçak gövdesiyle birlikte dalış bombardıman uçağı ve temin edilen malzemenin çeyreği tutarında yedek motorlar, yani:

(b) Avcı uçağı

Bombardıman uçağı (1/5 uçuş botları) Toplam 250

Ordu iş birliği uçakları

Dalış bombardıman uçağı

Eğitim amaçlı makineler (Türkiye'de üretilecek.) Toplam 100

(b) 250 uçak için silahlanma;

Uçaklar için silahlar ve makineli tüfekler

Bombalar (Tahrip gücü yüksek, yangın bombası, gaz)

Yukarıda bahsedilen silah ve makineli tüfekler için cephane

Işık bombası ve işaret fişekleri

(c) 250 uçak için teçhizat;

⁶⁸ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 12.05.1939

⁶⁹ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 01.05.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Fotografik cihazlar, paraşüt

(d) Yer ekipmanı ve taşıma (genel ihtiyaçlar için)

Tank kamyonları, demiryolu tank vagonu, kablosuz motor takımları, zırhlı seyyar atölye, motor aydınlatma takımları, motorlu karanlık oda, motor yaygın pompaları, motor spreylere, traktör, petrol tankları, arıza ekipmanları ve motorlu vinçler, kamyonlar, seyyar hangarlar.

(e) Fabrikaların onarım ve inşası

Hâlihazırda mevcut olan fabrika ve atölyeler onarılacak ve aynı türden yeni tesisler kurulacak.

Uçak fabrikası, motor fabrikası, paraşüt fabrikası, hafif metal ürünleri için fabrikalar, bomba fabrikaları, uçaklar için tamir atölyeleri, motorlar için tamir atölyeleri, bu hizmetler için vasıflı personel ve eğitmenler.

(f) Hava Kuvvetleri personelinin eğitim ve öğretimi

Tamircilerin eğitimi (yaklaşık 50-100)

Elektrikçilerin ve telsiz operatörlerinin eğitimi (yaklaşık 20-40)

Uzman eğitmen, umumi hizmet memurları, mühendislik memurları ve uçuş eğitim okullarımız için uzman görevlendirilmesi

(g) Yakıt

IV. Uçaksavar ve Tanksavar Silahları

(a) Tanksavar silahları, 1350 adet 3.7 cm. 'lik silahlar

(b) 1000 adet 3.7 cm 'lik uçaksavar silahları ve 20 mm. 'lik silahlar

(c) 260 adet 7,5 ve 9,4 cm. 'lik uçaksavar topu

XIII. Askeri Fabrika ve Binalar

(c) Uçaksavar ve tanksavar silahları ve diğer savaş malzemeleri için bir fabrika inşası,

XIV. Hava ve mekanize birlikler için petrol, mazot ve ağır yağ stoklarının oluşumu

XV. Uzman Subayların Eğitimi (Türk subaylar)

Birleşik Krallık'a sunulan Türk ihtiyaç listesi, özetle Türk Ordusu'nun yirmi tümeninin modern bir şekilde tamamen yeniden silahlandırılmasını içeriyordu. Türkiye'nin, teknik detaylarla dolu bu ihtiyaçlarını karşılaması için kendisine baskı yapacağına inanan Birleşik Krallık'ın, birkaç yılda karşılanamayacak uzun vadeli bir politikaya dayanan bu ihtiyaçların

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

hepsini karşılaması mümkün değildi. Bununla birlikte, söz konusu listede yer alan bazı gereksinimlerin Fransızlar tarafından tedarik edilmesi ihtimal dâhilindeydi.⁷⁰

İngiliz ve Türk heyetleri arasındaki görüşmeler devam ederken, İngilizlere verilmiş olan ihtiyaç listesindeki taleplerden herhangi birinin henüz yerine getirilmemesi, Türk Hükümeti'ni rahatsız etmeye başlamıştır.⁷¹ Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bu meseleye ilişkin bir görüşme yapan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi H. Knatchbull Hugessen'in düşüncesine göre mevcut durum politik açıdan kesinlikle zarar görüyordu.⁷² Türkiye'ye gönderilecek malzemelere dair yaşanabilecek bir gecikmenin uzun vadede kendilerini de olumsuz bir şekilde etkileyeceğine inanan Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı da bu konuda Büyükelçi ile aynı görüşü paylaşıyordu. Erken bir savaşta çok gerekli olacak Türk ihtiyaç listesinde yer alan malzemelerin Türkiye'ye gönderilmesinde meydana gelecek herhangi bir gecikme, hem Türklerin moralini ziyadesiyle bozacağı hem de İngilizlerin kendi çıkarları bakımından Türkiye'nin bu malzemelere sahip olması büyük önem taşıdığı için ilk sevkiyatların geciktirilmemesi gerekiyordu. Bu nedenle Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Türk Hükümeti'nin tutumunda ciddi birtakım değişiklikler olmadığı sürece, bu malzemelerin gönderimlerinde bir gecikme yapılmaması gerektiğini açık bir biçimde ifade etmiştir.⁷³ Birleşik Krallık Hava Bakanlığı ise, hâlihazırda Türk Hükümeti ile müzakere halinde olup, bazı ekipmanları sağlama aşamasında bulduklarını, mevcut siparişler ek ihtiyaçları da karşılayabilecek bir duruma gelebileceklerini bildirmiştir.⁷⁴

Türk heyetinin Londra'ya ulaşmasından önce, Türk ihtiyaç listesini incelemek üzere Müttefik Talepleri Alt Komitesi ve İmparatorluk Savunma Komitesi, Kabine Sekreteri Sir Edward E. Bridges başkanlığında bir araya gelmiştir. İlgili tüm departmanların katıldığı toplantıdaki genel görüş Türk heyetinin, kendilerinden vermek için hazır olduklarından daha fazlasını isteyecekleri şeklindeydi.⁷⁵ Toplantıda Birleşik Krallık'ın, bir ittifak antlaşması imzalaması şartıyla silahlanma siparişleri vermesi için Türkiye'ye £ 6,000,000'lik bir kredi verildiğine de işaret edilmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı tarafından Londra'ya gelen Türk heyetine Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanı'nın, donanma, kara ve hava ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrılacak bu £ 6,000,000'in şu şekilde paylaşılmasını uygun gördüğü bildirilmiştir.⁷⁶

⁷⁰ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversation*, 19.05.1939

⁷¹ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversation*, 20.06.1939

⁷² PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversation*, 29.06.1939

⁷³ PRO, ADM 116/4196, 14.07.1939

⁷⁴ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939

⁷⁵ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939

⁷⁶ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Donanma Bakanlığı	: £ 3,450,000
Savaş Bakanlığı	: £ 800,000
Hava Bakanlığı	: £ 1,750,000

Müttefik Talepleri Komitesi, 18 Temmuz 1939'da Türk gereksinimlerinin görüşüldüğü bir toplantı gerçekleştirmiştir. Görüşmeler sırasında, Türk Hükümeti ile bu konuyla ilgili önceden yapılmış olan sözleşmeler ve muhtemel taahhütler üzerinde de durulmuştur. Buna göre Türk Hava Kuvvetleri'nin takviye edilmesine yönelik malzemeler şu şekilde belirtilmiştir:⁷⁷

Önceden Resmi Olarak Onaylanmış Sözleşmeler

<i>Hava Programı</i>	: £
<i>18 Blenheim uçağı</i>	: 160,272.0.0.
<i>Mercury motoru ve yedek parçalar</i>	: 41,300.9.6.
<i>İşaret tabancaları</i>	: 167.16.2
<i>İşaret fişekleri</i>	: 161.19.9
<i>Lewis silahları</i>	: 5,080.10.0.
<i>TOPLAM</i>	: 206,982.15.5.

Eski Krediden Muhtemel Taahhütler

<i>Onay için sunulan sözleşmeler</i>	£	£
<i>36 adet Lysander uçağı</i>	468,348	572,920

Yukarıdakilere ilaveten İngilizlerin, 15 adet Hurrricane uçağı (£ 300,000 olacağı farz edilebilir.) ile büyük ihtimalle 10 adet Blenheim uçağının (£ 200,000'den daha az olacağı tahmin edilmektedir.) maliyetlerini de üstlenmeleri gerekecekti. Söz konusu bu iki uçağın maliyeti bu kaynaktan karşılanması halinde yine de kalan bir bakiye olacaktı.⁷⁸

Türk uçak gereksinimleriyle ilgili son gelişmeler hakkında Dışişleri Bakanlığı'na bilgi veren Filo Komutanı Elmhurst'ün ifade ettiğine göre, 31 Temmuz 1939'da Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı ile görüşen General Orbay, kendisine £ 2,000,000'i uçak gereksinimleri için tahsis edilen £ 10,000,000'lik yeni silahlanma kredisi kapsamında Türk ihtiyaçlarını içeren bir liste vermiştir. Bu listede yer alan ihtiyaçlar şunlardır:⁷⁹

⁷⁷ PRO, FO 371/23294, *Supply of War Material to Turkey*, 31.07.1939

⁷⁸ PRO, FO 371/23294, *Supply of War Material to Turkey*, 31.07.1939

⁷⁹ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

- (1) 15 adet “Hurricane”
- (2) Savaş uçağı olarak donatılmış 10 adet “Blenheim”
- (3) Türkiye’de bulunan 30 “Blenheim” uçağı için dönüşüm setleri
- (4) 30 adet “Spitfire” uçağı
- (5) 30 adet “Squa” (Pike bombardıman uçağı)
- (6) 25 adet eğitim uçağı (Türkler, bunlar için lisans satın almayı ve onları Türkiye’de inşa etmeyi arzu etmektedir.)
- (7) Yer ekipmanları

Bu siparişlerin öncelik sırası ilk olarak (1) ve (2) ve ardından (6) ve (7) olup, Birleşik Krallık Hava Bakanlığı (1), (2), (3),(6) ve (7)’yi onaylamış, (4) ve (5)’i ise tetkik etmeye karar vermiştir.⁸⁰

Bunların yanı sıra Türk Hükümeti, eğitmen olarak Türkiye’ye üç hava subayı daha gönderilmesini ve İngilizlerin yaptığı 58 Türk hava subayının ve erinin Birleşik Krallık’ta eğitilmesine yönelik teklifin onaylanmasını da bu listeye eklemiştir. Bununla birlikte görüşme sırasında, Türk silahlanma ihtiyaçlarının yer aldığı uzun ve ayrıntılı bir listeyi önceden Birleşik Krallık Hükümeti’ne sunduklarını belirten General Orbay’a, İngiliz Kurmay Başkanı tarafından bu kapsamlı gereksinimlerin yerine getirilebileceğine inanması için cesaret verecek herhangi bir davranışta ya da vaatte bulunulmamıştır.⁸¹

İngiliz-Türk Silahlanma Kredisi kapsamında Türkiye’ye verilecek savaş malzemesi konusunda görüşmek üzere ilgili Bakanlıkların yetkilileri 8 Ağustos 1939’da bir araya gelmişlerdir.⁸² Meselenin detaylı bir biçimde ele alındığı bu toplantıda, Türkiye için hemen tedarik edilebilecek malzemelerin özelliklerine de değinilmiştir. Buna göre:⁸³

Bomba ve cephaneleriyle birlikte 50 adet Battele bombardıman ve 14 ya da büyük bir ihtimalle 15 adet Hurricane avcı uçağı, Ağustos ayında Türkiye’ye gönderilebilmek üzere hazır olacaktı. Ayrıca Hava Bakanlığı tarafından Londra’daki Türk heyetine ilave bir 50 Battele bombardıman uçağı, 50 adet eğitim makinesi, 30 adet Blenheim uçağını Türkiye’de olan avcı uçaklarına dönüştürmek için ekipman, fotografik vb. aparatlar ve Türkiye’de eğitim tesisleri kurulması teklif edilmiştir.

⁸⁰ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939.

⁸¹ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939

⁸² PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 09.08.1939

⁸³ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 13.07.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Bu arada, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Polonya'ya giden savaş malzemesi ile yüklü olan S.S. "Lassel" gemisinin 19 Eylülde İstanbul'a ulaşacağı Büyükelçi Hugessen'e bildirilmiştir. Büyükelçiye verilen bilgiye göre, söz konusu bu gemi aşağıda belirtilen malzemeyi taşımaktadır: 14 adet Hurricane uçağı, 1 adet Spitfire uçağı, 7 adet Battle uçağı, 6,000 ton bomba, 2³ milyon top mermisi, 150 adet paraşüt, 112 adet Browning makineli tüfek (avcı uçağı için), 21 adet römork ve 9 adet cer aracı içeren mekanik taşıma.⁸⁴

7. Kraliyet Hava Subaylarının Türkiye'de Görev Yapmaları

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in 27 Ocak 1939 tarihli telgrafından Türkiye'nin, üç Kraliyet Hava Kuvvetleri subayının Türkiye'de görevlendirilmeleri için Birleşik Krallık yetkililerinden ricada bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵

Türkiye'nin bu talebi, İngiliz Maliye Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı hatta Dışişleri Bakanlığı'nın farklı departmanları arasında ufak bazı tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Maliye Bakanlığı, Türklerin ileride daha fazla İngiliz subayı istemesi halinde bu durumun Meclis'te sorun oluşturmasından endişelenirken, Dışişleri Bakanlığı ise, daha fazla İngiliz danışman talebinde bulunamayacağını Türkiye'ye açık bir biçimde söylenebileceğini düşünüyordu. Genel olarak bu meselede buluşulan ortak nokta ise, Türklere böyle bir uyarıda bulunmanın bir çeşit intihar olacağıydı. Birleşik Krallık halihazırda Türkiye'ye 16 milyon sterlinlik bir kredi vermişken, iki ülke arasındaki dostluk adına Türklere birkaç yüz sterlin daha verilmesi herhangi bir sıkıntı yaratmayacaktı.⁸⁶

Büyükelçi Loraine'in verdiği bilgiye göre, Binbaşı E. C. Huddleston ile Yüzbaşı L.B.B. King Eskişehir'deki Türk Uçuş Eğitim Okulu'nda görev yapmak üzere 19 Ocak 1939'da, Filo komutanı Yarbay R. Pyne ise Yıldız'daki Harp Okulu'nda hizmet etmek üzere 21 Ocak 1939'da İstanbul'a gitmişlerdir.⁸⁷ Bu üç İngiliz subayının hizmetinden memnun kalınması sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı adına Londra'daki Türk elçiliği tarafından İngiliz Hava Kuvvetleri'nde görev yapan Binbaşı Frank William Dixon-Wright ile Türk Hava Kuvvetleri Havacılık Okulu'nda görev yapması için Haziran 1939'da bir sözleşme imzalanmıştır.⁸⁸

8. Türk Hava Subaylarının Birleşik Krallık'ta Eğitimi

Bahsedilen bu dört İngiliz subayının Türkiye'de görev yapmaları talebinde bulunan Türkiye, Türk hava subaylarının da İngiltere'de askeri havacılık eğitimi almaları için Birleşik Krallık'a başvurmuştur. İngiliz Hava Bakanlığı kayıtları incelendiğinde 1928-1930 yılları

⁸⁴ PRO, AIR 8/296, Assistance to Turkey, 18.09.1939

⁸⁵ PRO, FO 371/23289, Loan of Royal Air Force Officers to Turkey, 27.01.1939

⁸⁶ Karakuş, İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939), s.220.

⁸⁷ PRO, FO 371/23289, Loan of Royal Air Force Officers to Turkey, 27.01.1939

⁸⁸ PRO, FO 371/28289, Armament Instructor for Turkish Air Force, 27.06.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

arasında en az altı Türk hava subayının İngiltere’de eğitim kursları aldığı görülmektedir.⁸⁹ 1935’de de yine bir miktar Türk hava subayının İngiltere’de benzer eğitimleri almaları için Birleşik Krallık Hava Bakanlığı ile çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Önemli diplomatik konular dikkate alındığında söz konusu bu taleplerinin İngilizler tarafından olumlu bir tepkiyle karşılanacağını düşünen Türk yetkililerine göre bu girişimleri, “Lozan Antlaşması’ndan beri iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli adımı” teşkil etmiştir.⁹⁰

Benzer bir istekle 1939 tarihinde tekrar Birleşik Krallık Hükümeti’ne başvuran Türkiye’nin bu talebi sonucunda yedi Türk hava subayının Kraliyet Hava Kuvvetleri’nde eğitim almalarına karar verilmiştir. Türkiye, böyle bir girişimde bulunurken, bu subaylardan ikisinin İngiliz savaş filolarına bağlı olmasını istediğini Birleşik Krallık’ın ilgili yetkililerine bildirmiştir. Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras da Sir L. Pliphant ile görüşerek kendisinden bu taleplerini kabul etmeleri için Birleşik Krallık Hava Bakanlığı’nı ikna etmesini rica etmiştir. Türkiye’nin bu konuya verdiği önemin farkında olan Sir Oliphant, Aras’ın arzusunun güçleri doğrultusunda Türkleri memnun etmek için istekli olan ve bombardıman ile keşif uçak filolarına bağlı olması gereken Türk subaylara her türlü kolaylığı sağlamak üzere hazır olan Birleşik Krallık Hava Bakanlığı yetkililerine hemen iletmiştir. Ancak Birleşik Krallık Hava Bakanlığı Konseyi, söz konusu bu Türk talebini ayrıntılı bir şekilde değerlendirdikten sonra savaş filoları hususunda her zaman izlenen olağan uygulamaların dışına çıkmayacakları yanıtını vermek zorunda kalmıştır.⁹¹

Hava Konseyi, savunma mücadelelerinin etkinliğinin basit olarak yalnızca insan ve uçağın niteliğine değil, aynı zamanda çok gizli olan taktik yöntemlerinin geliştirilmesine bağlı olduğuna inanıyordu. Geçmiş yıllarda yoğun araştırmalar sonucunda İngilizler tarafından ulaşılan verimliliğin standardı, memnuniyetle başka bir ülkeninkiyle mukayese edilebilirdi. Bununla birlikte, başkaları tarafından öğrenilmesi halinde bu gelişmelerin büyük ölçüde ziyan olması kaçınılmazdı. Bir İngiliz savaş filosuna bağlı olan yabancı bir subayın belirtilen bu yöntemleri ve teknik bilgileri öğrenmesine engel olmak mümkün değildi. Bu duruma bağlı olarak Hava Konseyi için, yabancı subayların Kraliyet Hava Kuvvetleri savaş filolarına bağlı olmalarına izin vermeme politikasından vazgeçmek söz konusu olamazdı.⁹²

Bir kere yabancı subayların savaş filolarında yer almasına izin vermeme politikasından ödün verildiği takdirde diğer ülkelerden de gelebilecek benzer talepleri reddetmenin Birleşik Krallık Hükümeti için neredeyse imkânsız olacağını düşünen Sir Oliphant, yine de Hava Konseyi’nin ilgili konuda Türklere verdiği bu olumsuz karar karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Bununla birlikte Hava Bakanlığı’nın ulusal güvenlik çıkarları nedeniyle mutlaka

⁸⁹ PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 18.11.1935

⁹⁰ PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 14.11.1935

⁹¹ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in The United Kingdom*, 01.06.1939

⁹² PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in The United Kingdom*, 01.06.1939

izlediği “yabancı subayların Kraliyet Hava Kuvvetleri savaş filolarında görev almalarına izin vermeme” prensibini büyük bir kararlılıkla sürdürme isteğine hak vermiştir.⁹³

9. İtalya'nın Tarafsızlığının Sağlanması Durumunda Birleşik Krallık Tarafından Türkiye'ye Verilmesi Öngörülen Yardım

Birleşik Krallık Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanları, Orta Doğu'da görev yapan komutanlarına bilgi vermesi amacıyla mevcut kaynaklardan karşılaştırmalı olarak elde ettikleri tespitlere bağlı olarak, İtalya'nın tarafsız kalması halinde Alman ve/ya da Rus saldırılarına karşı Türkiye'ye verilebilecek askeri yardıma ilişkin kısa süreli İngiliz politikasının küçük bir özeti olarak sayılabilecek bir rapor hazırlamışlardır.⁹⁴

Söz konusu bu raporda belirtildiği üzere, İngiliz deniz kuvvetlerinin Türk sularına gönderilmesini mümkün kılacak düzenlemeler yapmak suretiyle hava savunmaları ve İzmir ile İzmit'te bulunan Türk üslerinin bölgesel deniz savunmalarını gerçekleştirmek, yapılması gerekli bir başlangıç olacaktır. Bu tarihlerde daha çok yerel deniz savunmalarını güçlendirmek için bazı adımlar atılırken, hava savunmasının ikinci planda kaldığı görülmektedir.⁹⁵

Mısır'dan Türkiye'ye gönderilmesi planlanan tüm kara ve hava kuvvetleri için denizaltı savar ile birlikte uçaksavar korumasının sağlanması, İngilizler tarafından verilen bir başka taahhüttü. İskenderiye'yi korumak için ayrılan Mısır'daki uçaksavar birliklerinin bir bataryası, mobil ekipmana sahipti.⁹⁶

Orta Doğu Komutanlığı bünyesinde bulunan kaynaklardan, aşağıda belirtilen büyüklükte bir kuvvet oluşturarak Türk Hava Kuvvetleri'ne yardımda bulunulacağı tahmin ediliyordu:⁹⁷ 5 adet bombardıman uçağı filosu, 1 adet ordu iş birliği uçağı filosu, 3 adet savaş uçağı filosu.

Bu gücün Türkiye'ye yapacağı yardım Rusya ve Almanya'nın, Türkiye'ye tek tek ya da birlikte saldırıda bulunup bulunmayacağına bağlı olacaktır.

Balkanlar üzerinden bir Alman hamlesinin ortaya çıkması durumunda, Müttefik kuvvetleri ile onların üslerinin güvenliğini Bulgar ve Yugoslav havaalanlarından yapılacak bir Alman hava saldırısına karşı koruyabilmek, Türkiye'nin batısındaki bombardıman ve savaş uçağı filolarının birlikte kullanılmasını gerektirecekti. Rusya'nın da herhangi bir tehdit oluşturması durumunda, bu ülkenin en hassas noktasına karşı harekete geçecek (Kafkasya'daki petrol tedarik yatakları) vurucu Müttefik gücünün sayısını da belirlemek

⁹³ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in The United Kingdom*, 01.06.1939

⁹⁴ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939

⁹⁵ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939

⁹⁶ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939

⁹⁷ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

gerekecekti. Rus hava saldırılarına maruz kalabilecek Irak'taki hedeflerin güvence altına alınması için birtakım önlemler alınmalıydı.

Henüz hiçbir savaş filosuna sahip olmayan Hindistan'ın bir Rus hava saldırısına uğraması da gözden kaçırılmaması gereken bir ihtimaldi. Rus tehdidinin ciddi olduğunun anlaşılması halinde, Türkiye ya da Irak'ın zararına olsa da savaş uçaklarının Mısır'dan hareket etmeleri gerekli olabilirdi. Bu duruma bağlı olarak Irak'ta ve gerektiğinde tüm gücü Türkiye'nin batısında toplamak için ihtiyaç duyulacak esneklikle birlikte Türkiye'nin batısında hazır bir üs bulunması elzemdi.

Türkler, gerekli hazırlıkları tamamladıkları takdirde, nakliye hazır olduğunda taahhüt edilen hava kuvvetleri Türkiye'ye gönderilebilirdi. Bağlantı hatlarının güvenli olması şartına bağlı olarak, hazırlık önlemleri tamamlandıktan sonra yaklaşık üç hafta gibi bir süre içerisinde Irak'ta bir hava kademesinin toplanması mümkün olabilirdi.

10. Türkiye İçin Uçaksavar Toplarının Tedarik Edilmesi

Son zamanlarda Türkiye üzerindeki tehdidin daha da arttığını düşünen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. Numan Menemencioğlu, Türklere etkili bir yardım yapmalarını sağlayacak en yüksek çabayı göstermelerini rica etmek üzere, Birleşik Krallık Savunma Koordinasyon Bakanı Lord Chatfield ile 12 Aralık 1939'da Londra'da görüşmüştür. Zira Menemencioğlu'na göre Türk cephesinin yetersiz bir savunmayla bırakılmaya devam etmesi, Müttefikler açısından büyük bir dezavantaj yaratacaktı.⁹⁸

Görüşmeleri sırasında Menemencioğlu, Lord Chatfield'a Türkiye'nin uçaksavar toplarına duyduğu ihtiyaçtan bahsetmiştir. Hatta bu ihtiyaç, neredeyse tanksavar toplarına duyulan ihtiyaç kadar büyüktü. İyi donatılan ve son derece yetenekli olan Türk topçu sınıfının hareketlerinin, Trakya'daki arazinin özelliğine bağlı olarak Türk hatlarının arkasından gelebilecek düşman hava saldırıları tarafından engellenebilecek olması, Türk Genelkurmayı için büyük bir endişe sebebiydi. Bu nedenle Türk uçaksavar savunmasını güçlendirmek oldukça gerekliydi.⁹⁹

Mısır'daki İngiliz Büyükelçisi'nin, Türk Bakanı'yla yaptığı bir görüşmenin ayrıntılarını içeren telgrafından, Türk Hükümeti'nin aslında önceki tarihlerde de uçaksavar topu satın almak için Birleşik Krallık'tan yardım istediği anlaşılmaktadır. Büyükelçinin, mektubunda belirttiğine göre uçaksavar topları, Yavuz savaş gemisinde kullanılmak üzere talep edilmişti. Sonraki tarihlerde bu taleple ilgili bir gelişme yaşanmamıştır.¹⁰⁰

⁹⁸ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939

⁹⁹ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939

¹⁰⁰ PRO, ADM 16/4198, *Naval War Material for Turkey*, 18.09.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Türklerin talep ettiği uçaksavar toplarının nasıl ve ne şekilde temin edilebileceğini inceleyen Birleşik Krallık, bu konunun tanksavar topu tedarik etmekten daha da güç olduğunu fark etmiş ve Türklerin bu talebini karşılamak üzere alternatif çareler aramaya başlamıştır. Savaş başlamadan önce Macar Devlet Silah Fabrikası, İngilizler için 40 mm. uçaksavar topu imal ediyordu. Bofors hafif uçaksavar toplarının lisansı, bir İsveç firmasına aitti. Savaşın başlamasıyla birlikte, muhtemelen Almanya'nın tepkisinden korkan Macar Hükümeti, tüm uçaksavar toplarının teslimatlarını durdurmuştu. Bunun üzerine Budapeşte'deki İngiliz Bakanı aracılığıyla, bu topların dağıtımına ara verilmemesi veya sipariş edilmiş olan 32 adet uçaksavar topunun aktif savaşı bir devlet olmayan Mısır'a teslim edilmesi için Macarlara yapılan teklife, Macar Hükümeti tarafından olumsuz yanıt verilmiştir.¹⁰¹

Savaş başlamadan önce Birleşik Krallık için üretilmiş olan 24 adet Bofors A.A. uçaksavar topunu Türkiye'ye vermeyi kabul eden, ancak daha sonra Almanya'nın tepkisine uğramaktan endişe ettiği için bu dağıtımını gerçekleştirilmeyen İsveç Hükümeti'nin, bu topların bir kısmını ya da tamamını Finlandiya için ayırdığı anlaşılmıştır. Bu durum karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Türkiye, İngilizlerden kendisine 162'si acil olmak üzere toplam 324 adet Bofors topu temin etmesini rica etmiştir.¹⁰²

Aralık 1939'da Birleşik Krallık, Macaristan'ın büyük ihtimalle İngilizlere ve Mısır'a vermeyi kabul etmediği Bofors ve A.A. topu ile birlikte bazı savaş malzemelerini Finlandiya'ya vermeyi teklif ettiğini öğrenmiştir. Bu malzemelerin Almanya üzerinden Finlandiya'ya taşınması güç olacağından başka bir yere gönderilebileceği anlaşılınca Birleşik Krallık, bu fazla uçaksavar topu stokunun Türkiye'nin ihtiyacını karşılamak için kullanılabilirliğini düşünmüştür. Bu topların Türkiye'ye teslim edilmesini sağlamak için sterlin ödemesi yaparak belki de Macarların ikna edilebileceğini ümit eden Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı, bunun gerçekleşmesi için Dışişleri Bakanlığı'ndan, Budapeşte'de bulunan İngiliz Bakanı'na bir telgraf gönderilmesini istemiştir. Savunma Bakanlığı'nın bu talebi üzerine Budapeşte'deki Bakan, Macar Devlet Fabrikası'nda üretilen 40 mm. Bofors topunun Türklere verilmesi için Macarlara baskı yapmakla görevlendirilmiştir. Telgrafta ayrıca, Türkiye'nin uçaksavar topu ihtiyacının toplam 324 adet olduğu, savaş başladığında Macaristan'ın bir miktar Bofors uçaksavar topunu İngilizlere teslim etmek üzere bir taşeron sözleşmesi altında bulunduğu bildirilmiş ve eğer Macar Hükümeti'nin, bu topları Finlere vermeyi teklif ettiği gerçekten doğruysa böyle bir teklifin eşit ölçüde Türklere de yapılabileceğinden söz etmesi önerilmiştir. Bununla birlikte Macar Hükümeti'nin, İngilizlerin umduğu gibi söz konusu uçaksavar toplarını Türkiye'ye vermeyi kabul etmemesi ihtimaline

¹⁰¹ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939

¹⁰² PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

karşılık, Macaristan'dan uçaksavar topu elde etme ihtimaliden bir süre için Türklere bahsedilmemesi kararlaştırılmıştır.¹⁰³

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin büyük bir ihtiyaç duyduğu ve ısrarla istediği uçaksavar toplarını temin edebilmek için yoğun bir emek harcayan İngiltere, İngiliz askerleri için ayrılmış olan topların Türklere verilmesi önerisinde bile bulunmuştur. Türkiye'nin gereksinimini karşılayacak miktarda uçaksavar topuna sahip olmadığını anlayan İngiltere, Türkiye'yi geri çevirmek istemediğinden bu meseleyi halletmek için farklı yollara başvurmuş ve Türkler tarafından talep edilen miktarı tedarik edebilmek için elinden gelen her türlü gayreti sarf etmiştir. İngiltere'nin, Türkleri memnun edebilmek adına kendi savunma programına zarar vermek pahasına yapmaya hazır olduğu bu anlamlı fedakârlığı ve göstermiş olduğu muazzam gayreti, Türkiye'nin dostluğuna verdiği önemin büyüklüğü ile açıklamak mümkündür.

Sonuç

1930'lu yılların başlarından itibaren Almanya ve İtalya'nın mevcut statükoyu değiştirmeye yönelik saldırgan tutumlar içerisinde girmelerine karşılık, İngiltere ve Fransa'nın liderliğini üstlendiği anti revizyonist bir grup ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar süren yıpratıcı savaşlar sonunda varlığını tüm dünyaya kabul ettirmeyi başaran Türkiye, güçlüklerle elde ettiği kazanımlarını koruyabilmek için izlediği çok yönlü dış politikaya uygun olarak bir yandan bölgesel ittifaklar kurmak yoluyla topraklarının güvenliğini sağlamaya çalışırken diğer taraftan da İngiltere'yle yakınlaşarak Batı İttifakı'na yönelmiştir.

Türkiye, savaş tehlikesinin artmaya başladığı 1935 yılından itibaren, savunmasını güçlendirmek ihtiyacını hissetmiş ve ordusunu modernize etmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Muhtemel bir savaşta tarafsız kalmak amacını taşımasına rağmen, stratejik konumunu da göz önünde bulundurarak herhangi bir Alman ya da İtalyan saldırısına hazırlıksız yakalanmak istemeyen Türkiye'nin, gereksinim duyduğu askeri teçhizatı sipariş etmek için başvurduğu ülke ise, son dönemde giderek yakınlaştığı İngiltere olmuştur. Türkiye, 1936 yılından başlayarak ordusunu takviye etme çalışmalarına hız vermiş ve bu konudaki eksikliklerini tamamlamak için İngiltere ile temasa geçmiştir. Savaş çıkması halinde Türklerin dostluğuna her zamankinden daha çok ihtiyaç duyacağını düşünen İngiltere, Türkiye'den gelen bu yardım talebini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Zira güneye uzanacak bir Alman ve İtalyan tehdidinin Orta Doğu'daki sömürgelerinin güvenliğini tehlikeye düşürmesinden endişe eden İngiltere'nin söz konusu bu coğrafyada tam bir kontrol elde etmesinin yolu, Türkiye'nin dostluğuna sahip olmasından geçiyordu. Bu duruma bağlı olarak İngiltere'nin, savaşın başlamasından kısa bir süre önce Türkiye'yi önce ekonomik, sonrasında

¹⁰³ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ise siyasi olarak kendine bağlamak amacıyla Türklere verdiği yüklü krediler, iki ülke arasındaki ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır.

Eldeki mevcut kaynaklar, Türkiye'nin ordusunu modernize ederken önceliği hava savunmasına verdiğini ve İngiltere'den sipariş edilen silahlanma siparişlerinin büyük çoğunluğunu hava kuvvetlerini güçlendirmeye yönelik askeri teçhizatın oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Balkanlar üzerinden gelebilecek bir Alman hava saldırısından çekinen Türkiye, 1935 yılından itibaren İngiltere'den uçak siparişi vermek üzere çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamış ve ilerleyen tarihlerde bu konudaki çabalarını arttırmıştır. Almanya'nın 16 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgalinin ardından Türk hava sahasına yönelebilecek olası bir Alman tehlikesine ilişkin kaygıları iyice artan Türkiye'nin, bu tarihte İngiltere'den uçak elde etme teşebbüslerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Türkiye, 1936-1939 yılları arasında İngiltere'den o dönemin yüksek teknolojik özelliklerine sahip olan *Blenheim*, *Avro-Anson* ve *Spitfire* başta olmak üzere çeşitli savaş uçakları sipariş etmiştir. Türkiye'nin kendisinden talep ettiği siparişlerin ekonomik yönden desteklenmesi gerekeceğinin farkında olan İngiltere, Türkiye'nin güvenini kaybetmemek adına böyle bir fedakârlığa hazırды. Nitekim kimi zaman kendi savaş programını zarara uğratma pahasına Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için elinden gelen tüm gayreti gösteren İngiltere, farklı ülkelere aldıkları silahlanma siparişlerini yerine getirirken önceliği her zaman ayrıcalıklı bir yere koyduğu Türklere vermeye özen göstermiştir. Türk siparişlerini yerine getirmek konusunda karşılaşılan ekonomik güçlükler, kimi zaman İngiliz devlet adamları arasında görüş ayrılıkları ve tartışmalara neden olmuşsa da sonuç olarak ulaşılan ortak nokta hep, Türkiye'nin dostluğunun İngiltere için kaybedilmesi göze alınamayacak kadar değerli olduğu ve bu uğurda yapılacak fedakârlıklar ile alınacak risklerin aslında İngiltere'nin kendi çıkarlarına hizmet edeceği gerçeği olmuştur. İngiltere'nin Türkleri memnun etmek adına harcadığı bu emek en nihayetinde karşılığını bulmuş ve Türkiye, tercih ettiği tarafı açık bir biçimde ortaya koyan 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalayarak İngilizlerin arzu ettiği şekilde Batı İttifakı'ndaki yerini almıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

1. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

1.1. Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30/10/59/399/6.

BCA, 30/10/60/406/5.

BCA, 30/18/01/02/68/78/01.

BCA, 30/18/01/02/78/74/11.

BCA, 30/18/01/02/82/21/5.

BCA, 30/18/01/02/86/13/12.

2. İngiliz Milli Arşivi (The National Archives)

2.1. Public Record Office

2.1.1. Foreign Office (FO)

PRO, FO 371/23289, Supply of Aircraft to Turkey.

PRO, FO 371/23289, Avro-Anson Aircraft Required by Turkish Government.

PRO, FO 371/23289, Loan of Royal Air Force Officers to Turkey.

PRO, FO 371/23289, Training of Turkish Royal Air Force Officers in The United Kingdom.

PRO, FO 371/23290, Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey.

PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey.

PRO, FO 371/23294, Anglo-Turkish Staff Conversation.

PRO, FO 371/23294, Supply of War Material to Turkey.

PRO, FO 371/23295, Supply of War Material to Turkey.

PRO, FO 371/23870, Supply of Anti-Tank Guns to Turkey.

PRO, FO 371/28289, Armament Instructor for Turkish Air Force.

PRO, FO 371/28870, Military Assistance to Turkey, 1939.

PRO, FO 371/28870, Supply of Anti-Tank Guns to Turkey.

2.1.2. Air Ministry (AIR)

PRO, AIR 2/1673, British Embassy/Angora, Telegram No:137.

PRO, AIR 2/1673, Question of Possible Purchase of British Aircraft.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

PRO, AIR 2/1673, Aircraft for Turkey.

PRO, AIR 2/1673, Visit of Turkish Mission.

PRO, AIR 2/1673, Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission.

PRO, AIR 2/1673, Question of Possible Purchase of British Aircraft.

PRO, AIR 2/1673, Request for Training of Turkish Air Force Officers.

PRO, AIR 2/1673, Turkey/ Aircraft Orders.

PRO, AIR 8/296, Assistance to Turkey.

2.1.3. Admiralty (ADM)

PRO, ADM 116/4196, Turkish Military Mission.

PRO, ADM 16/4198, Naval War Material for Turkey.

2.1.4. Treasury (T)

PRO, T 160/1191, British Aircraft for Turkey.

2.1.5. Aviation (AVIA)

PRO, AVIA 15/2286, Construction of 25 “Anson” Aircraft by A. V. Roe&Co.Limited for the Turkish Government.

2. TBMM Zabıt Cerideleri

Devre V, C.13, 01.11.1936.

3. Gazeteler

Cumhuriyet

4. Dergiler

Ayın Tarihi, Mart 1938, No:52, I- Türkiye, a: İçerde.

Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, Türkiye’ye Kredi.

5. Kitap ve Tezler

Armaoğlu, Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1975.

Gönlübol, Mehmet, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1789-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Karakuş, Erdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, IQ Yay., İstanbul 2006.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Öztop, Fatma Anıl, *Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 1989.

Uyar, Elif, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya 2007.

**Review on Turkish – British Relations in Various Fields
(January – May 2022)**

Batuhan ULUKÜTÜK¹

The Turkish-British diplomatic relationship, which was established after the British Empire appointed William Harborne as ambassador to the Bab-ı Ali in 1583, developed day by day and ensured that the ties between the two countries remained firmly connected throughout history. As a result of the said cooperation, it is seen that the representations of both countries in each other's territory conduct activities in various fields. This study presents the diplomatic activities in Turkish - British relations between January - May 2022, taking the Turkish Embassy in London in the centre, and the activities of the Turkish authorities in the United Kingdom, with reference to mainly Turkey's official embassy statements.

January

In the first ten days of January 2022, Turkey's Ambassador to London, His Excellency Ümit Yalçın congratulated Associate Professor Eylem Levelt, who is a lecturer in the field of medicine at Leeds University and carries out studies in the field of cardiac health during pregnancy on getting an award², and Southbank Centre manager, Bengi Ünsal, on being appointed director of the Institute of Contemporary Arts.³ The concrete results of the solidarity of the Turkish-British relations can be understood from the precedents of these two developments in the field of medicine, in the scientific field and in the prestigious art circles.

On January 14, 2022, President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdoğan had a telephone conversation with the Prime Minister of the United Kingdom, Boris Johnson. According to the official statement of the Turkish Presidency, during the meeting, steps that will strengthen cooperation between Turkey and the United Kingdom, especially in the defence industry and trade, were discussed.

February

On February 1, 2022, Ambassador Yalçın visited the newly appointed UK Minister for Europe, Chris Heaton-Harris, at the Ministry of Foreign Affairs. In line with this meeting and the steps taken, it can be said that Turkey is prone to an active observer attitude in the relations of the United Kingdom with different political and geographical regions and unions, by also dealing with the parts of the European side of the United Kingdom's policies.

¹ TED Koleji, Afyonkarahisar. E-mail: batuhanulukutuk@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-7892-5519>

² <https://womenasone.org/escalator-awards/winner/dr-eylem-levelt/>

³ <https://www.ica.art/media/05314.pdf>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Nureddin Nebati, the Minister of Treasury and Finance of the Republic of Turkey, and his delegation held two-day meetings with various international bank managers and fund investors in London on 7 – 8 February 2022. In these meetings, it was announced that the “Turkish Economy Model” was introduced. Expressing the economic models and initiatives at the meetings held by the senior officials with the participation of the representatives of both countries is proof that the bilateral relations show how close allies they are in the economic field.

At the NATO Defence Ministers Meeting that came together in Brussels on February 17, 2022, the United Kingdom Defence Minister Ben Wallace and the Republic of Turkey Defence Minister Hulusi Akar held a bilateral meeting. It is easily understood that the relations between the two countries are under the umbrella of NATO and in mutual solidarity in the field of defence.

The 4th Turkish Community Art Exhibition, organized by Yunus Emre Institute on February 22, 2022, which exhibits 70 works of 53 Turkish artists living in the United Kingdom, opened with the address of Ambassador Yalçın.⁴ It is seen that the works in the social and artistic fields are also carried out actively.

On February 25, 2022, a phone call was held between Turkish Defence Minister Hulusi Akar and his British counterpart, Ben Wallace, on Russia's attempts to violate Ukraine's territorial integrity, which were condemned by the official authorities of both countries. As it can be easily understood from this step, Turkey and the United Kingdom, which are in strategic positions at the two ends of the European Continent, are actively communicating with each other in regional political and military issues and trying to act in a coordinated manner.

On February 28, 2022, Ambassador Yalçın met with Priti Patel, Home Secretary of the United Kingdom, and during the meeting, the issues of counterterrorism and cooperation in security, visa issues for those subject to the Ankara Agreement were discussed. It is clearly understood that the representations and authorities between the two countries follow an active and solution-oriented policy to eliminate the grievances of citizens by going through dialogue in solidarity and harmony.

March

On March 4, 2022, the foreign ministers of both countries held meetings, and it was announced that bilateral relations during the Russia-Ukraine Crisis were discussed. On the same day, a telephone conversation was held between Turkish President Recep Tayyip

⁴ <https://t.co/yq4Zgox2fj>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Erdoğan and British Prime Minister Boris Johnson. In the official statement made by the Presidency,

At the meeting, regional developments, especially Russia's attack on Ukraine, and Turkey-United Kingdom relations were discussed. During the meeting, President Erdoğan stated that they continue to strive for an immediate ceasefire and an immediate end to Russia's attack on Ukraine. President Erdoğan reiterated Turkey's expectation of sincere support from its NATO allies in the fight against terrorism. These phrases are included.⁵

From this, it can be concluded that in international crises, the highest officials of both states strive to improve bilateral relations in a positive and parallel manner by working in harmony and coordination.

On March 8, 2022, Ambassador Yalçın visited the United Kingdom Minister of International Trade, Anne-Marie Trevelyan, and held talks on bilateral trade relations. According to the embassy statement, in 2021, the United Kingdom became the uppermost foreign direct investor in Turkey and third largest export market of Turkey. Here, the importance and strong level of the commercial ties in the bilateral relations stand out and it is seen that the authorities make efforts to protect and develop active commercial relations.

On March 15, 2022, Ambassador Yalçın met with Osman Okyay, Head of the Turkish - British Business Council of the Foreign Economic Relations Board (DEİK), to increase the bilateral trade volume, which reached 19.3 billion USD in 2021. Once again, it is understood that the part of the studies based on economic and commercial relations during the period I have presented is of great importance and is on the agenda of the Turkish authorities.

On March 17, 2022, it was announced that Turkish Treasury and Finance Minister Nureddin Nebati attended the United Kingdom - Turkey Green Finance Conference in London and conveyed the "green finance ecosystem" studies within the scope of the 2053 zero emission target. In this context, we see that bilateral relations are tried to be developed in the issues discussed by building bridges with different concepts such as environment and economy.

April

On April 8, 2022, Defence Ministers Wallace and Akar held a meeting again. In the period following the Russia-Ukraine Crisis, it can be observed that bilateral relations were maintained frequently and there was a lot of exchange of views in the field of defence.

⁵ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/136088/birlesik-krallik-basbakani-boris-johnson-ile-telefon-gorusmesi>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

On April 19, 2022, a conference called “Imagine Turkey” was held at the British Museum, and Ambassador Yalçın said that five million British tourists are expected to come to Turkey. It can be seen that it is one of the issues that it is aimed to take mutual steps in terms of tourism activities between two countries.

It is seen that on 20 April 2022, the members of British Expertise International were informed by Ambassador Yalçın about the investment opportunities in Turkey. It can be observed that there are continuous studies on the preservation of the rising momentum in Turkish-British trade relations.

May

Between 11 and 13 May 2022, Turkish Air Force Commander General Hasan Küçükakyüz visited London upon the invitation of his British counterpart. It is clearly seen that solidarity in the military field has been on the agenda of both countries throughout the year.

On May 20, 2022, a phone call was held between Turkish President Erdoğan and British Prime Minister Johnson, with the words of statement of the Presidency, regarding Turkey-United Kingdom relations, as well as Sweden and Finland's request for NATO membership, and regional developments, including the Ukraine-Russia war. During the meeting, the problems caused by elements such as PKK and YPG that threaten Turkey's security were discussed.⁶ As it is clearly seen, terrorism and security issues are tried to be resolved in parallel with solidarity and dialogue in Turkish-British relations, and high-level officials are frequently contacted.

On May 21, 2022, Turkish Defence Industry President İsmail Demir held talks with the UK Minister of State for Exports Mike Freer and stated their target to increase the share of the defence industry in commercial relations. It can be observed that each area of the economy plays a decisive role in bilateral relations.

On May 24, 2022, Turkish Minister of National Education Mahmut Özer attended the World Education Forum in London and met with Robin Walker, the British Minister for School Standards. It has been observed that the relations are also maintained in the field of education and the needs of both countries related to various issues are met.

Conclusion

During this five-month period, which was discussed in the relations between Turkey and the United Kingdom, the activities of the Turkish side were emphasized and the studies

⁶ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/137986/birlesik-krallik-basbakani-boris-johnson-ile-telefon-gorusmesi>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

were examined. In the light of the data obtained as a result of all this work, it has been seen that this period was spent very productively in the diplomatic context, and the two countries acted in solidarity and cooperation on many issues from economy to defence, from tourism to trade. In this process, with the profound impact of the Russia-Ukraine Crisis, it has been understood that the two countries work in harmony in the military and international political arena, and they were highly active in these areas. It can easily be concluded that information and planning activities are conducted frequently regarding the preservation and increase of the successful bilateral commercial momentum of the previous year. Successful steps in the social and cultural fields will also contribute to the placement of pieces that will form a mosaic in the societies of both countries.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Interview with Sir David Logan, British Ambassador to Ankara (1997-2001)¹

Amanda YEŞİLBURSA²

Q: First of all, thank you very much for spending your valuable time with us this morning. We're very honoured indeed. And we're also very fascinated about what you can tell us about this very interesting time ... the times you were here, and your general observations about them.

A: You're very kind.

Q: Let me start with the first question, then. You served in the British Embassy in Ankara between 1965 and 1969, and then you came back as Ambassador between 1997 and 2001. These were very eventful periods in Turkish history. What could you tell us about your observations? First of all, during 1969, with particular reference to the diplomatic, economic, military and cultural relations between Turkey and Britain.

A: The coup against Menderes had taken place only five years before I came to Turkey. Then there were two coup attempts by Talat Aydemir, in 1963 and 64. Multi-party democracy itself was only 20 years old. However, there were great hopes of the first Demirel

¹ Interview conducted via Zoom on 12 May 2022.

² Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Education, Department of Foreign Languages Education, E-mail: ayesilbursa@uludag.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-4884-7388>. Editor of Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

government. There was a bicameral Constitution, which contained all the right checks and balances.

Nowadays it's easy to forget that our young Turkish friends were committed to the practical realisation of Atatürk's goals. They would go to work in the east of the country as teachers or doctors to serve there in the cause of modernisation. Nowadays, I suppose we might think of that as neo-colonialist, but not then. On the contrary, we admired the idealism of these young people.

I was the most junior member of the political section. My job was to report on Turkish politics, which I did in detail. I doubt that anyone in the Foreign Office ever read it all. Access to Parliamentarians to talk about politics was easy and informal. I used to drink endless cups of *çay* in the Senate and the National Assembly. It was quite easy to forget that the military held the ring, even though there was to be a coup as soon as 1970, just after I left.

Our relations with Turkey were dominated by the Cyprus issue. Its Constitution had broken down, and the Turkish Cypriots had been driven into enclaves. There was strong anti-Americanism in Turkey. While we were in Ankara, tensions over Cyprus broke into open warfare in 1967. Crises like this later became common in the bilateral relationship with Greece. Peace was achieved by means of an early example of shuttle diplomacy. It was undertaken by Cyrus Vance, who shuttled between Ankara, Athens and Nicosia building on a very small area of common ground which he broadened gradually, skilfully, and successfully. An anecdote about the war. We lived in a flat in *Kozlu Sokak*. It's still *Kozlu Sokak* but in those days it was a muddy track only about 150 metres from the President's palace. During the war, an anti-aircraft battery was set up in our yard and some nice young artillerymen came to man the guns. No Greek bomber ever appeared, and they had quite a dull time. Judith, my wife, used to bring them cups of tea from time to time.

So Cyprus and relations with Greece were absolutely central to our political work. As regards commercial relations, this is an era of import substitution in Turkey. Everything was manufactured in Turkey, so that bilateral commercial relations were limited. Relations with the military were as limited then as they are now.

Culturally, from the British point of view, our main interest was the ballet because Dame Ninette de Valois, who was a famous British ballerina, directed the Turkish ballet company. She was tough and demanding, but she was deeply committed to the development of ballet in Turkey and made a lasting contribution to it.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Q: Thank you very much, A bit closer now, 1997 to 2001 when you were the Ambassador and again there were a lot of things happening here.

A: 1997-2001 was late in a political period which started with President Özal, who died so young. It was a period characterised by a series of coalition governments, often led by Demirel, or by Ecevit, and often ineffective. This was partly a function of the proportional representation system which was in operation. It had advantages over the British winner-takes-all system but had its own problems. For example, parliamentary candidates were selected by the central party machine. They had no necessary connection with the constituencies to which they were assigned, and they very often neglected them. This was one of the defects which led to the eventual success of the AKP in 2001, because unlike the traditional parties the AKP was assiduous in establishing local connections. Even more importantly, the old fundamental divide between the educated elite on the one hand and the conservative religious peasantry on the other, which first became manifest at the start of the multi-party system, remained substantially unchanged. The difference was that by now the peasantry had started to benefit from improving educational, health and social security standards. Some started to be successful in business and others politically active. They wanted their concerns and interests to be taken notice of.

Import substitution was long gone. The economy had been transformed by Özal. You could buy anything you wanted, and Turkey itself competed very successfully on international markets. I had a young friend who made clothes for Marks & Spencers, Harrods and other major stores in the UK. And there many kinds of industry, including automotive, construction etc. In the 1960s, you couldn't make much money out of import substitution. And those who were rich didn't flaunt their success. But now there were rich Turks, and the differences between them and the rest were very clear.

There were tremendous advances at the leading universities, which were now of international standard. The same went for the arts and culture. There were important art galleries such as Istanbul Modern. When we were first in Turkey, it was fashionable to reject everything to do with the Ottoman past. But this had been replaced by an appreciation of Turkey's rich heritage. And there were great modern authors, such as Orhan Pamuk. There were Turkish exhibitions in London. Overall, there had been tremendous positive change, but other changes too which were not so welcome.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

My time was dominated by the issue of European Union accession. The UK led the European Union in the pursuit of this cause. But not all our partners were as positive as the UK and not all politicians, either Turkish or European, were in favour either. But the reform process, which was driven by the EU accession requirements, generated much beneficial change in Turkish institutions and government practice. My friend Jack Straw, who was Foreign Secretary in 2004, always said that the start of the accession negotiations was the greatest achievement in his time as Foreign Secretary. And I certainly shared that view. I expected Turkey to become a member of the European Union by about 2014.

There were, of course, other issues. In 1965, we didn't talk much about the Kurds. These were “mountain Turks”, and, shockingly, I barely knew about the issue. But, of course, in the 90s the Kurdish question and the rise of the PKK had become a serious issue both domestically and in relations with the UK.

Q: Thank you. Now, during your services as ambassador to Ankara in 1997 to 2001. There were a lot of critical breaking points, such as the postmodern coup on 28 February 1997, the arrest of Abdullah Öcalan in Nairobi, and the tension between the President, Ahmet Necdet Sezer and the Prime Minister Bülent Ecevit, which was immediately followed by the economic crisis in 2001. What are your personal observations about these events?

A: The first two of these crises were arguably part of the legacy of the fundamental political tensions between the educated secular children of Atatürk and the devout conservative peasantry who had been left behind by the revolution. As with the coup against Menderes, so with the postmodern coup against Erbakan. The Armed Forces, in their role as guardians of Atatürk's reforms, decided that these prime ministers had abused their powers. It was a reminder that the Armed Forces still held power over the politicians, and that their view of the secular state was unyielding.

I remember calling on President Sezer before he became President and when he was still Head of the Supreme Court. It was lunchtime and so all the Supreme Court judges, including their Head and also me, went to the very modest canteen and queued for our lunch. It was an admirably modest occasion, given the dignity and importance of the judges.

Sezer's appointment as President was the result of deadlock between the heirs of Menderes and the heirs of İnönü which I have described. These politicians had for years presided over short-term coalitions based on not much more than short term political expediency. And there was a background of financial mismanagement. Inflation was running

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

at about 80%. This led to a downturn in foreign investment and eventually to financial failure. His appointment was a surprise, and probably for him as well as everyone else. And in its way it was a welcome interlude. You probably know the story about Madeline Albright. Before Sezer became President she was in town and the Prime Minister gave a dinner for her. She noticed that she'd been placed next to a man she'd never heard of. She asked to be put next to the foreign minister, İsmail Cem. But the man whom she didn't know was the future president!

I see your third 'breaking point' the PKK, through a different optic. It's a typical, but of course very serious, example of terrorism. Typically, people resort to terrorism when they can't secure their political objectives through peaceful means. But when terrorism starts to produce results and there is some recognition of the terrorists' grievances by the government concerned, violence is usually replaced by negotiation. Then the terrorists start to lose support. It's hard to sustain terrorist activity without a sympathetic but non-violent constituency all being well, change then proceeds by means of political process rather than violence. Two good examples are Northern Ireland, where the impact of terrorism was murderous and destructive. A second is South Africa. But Turkey has never got to the stage of satisfying the basic requirements for reversion from violence to political process. And after years of violence and destruction very modest confidence building measures are needed on which to painstakingly build the beginnings of dialogue. It takes a long time. No Turkish government has ever embarked on that slow process or convinced the Kurds that their interests are better served by looking to Ankara as part of Turkey, rather than looking south and east to connections with Kurds in Iraq and elsewhere. Erdoğan's ambitious initiative of 2013 - 2015 was an example of this. There was no small basis of trust on which to build. When the political risk for Erdoğan became too great, the initiative was ended. It's a tragic situation. I feel deep sorrow and sympathy all the Turks and Kurds who've lost their lives.

Q: Thank you. So now let's move on to more recent affairs, such as the energy and security crisis in the Eastern Mediterranean during 2020. Your thoughts on this?

A: The Turkish response in 2020 had all the marks of the Erdoğan government. You have a grandiose approach to world affairs; nationalism and confrontation will solve all the problems, at least for the domestic constituency. That's the answer to all the perceived challenges in the Mediterranean, whether energy, political, or security related. You call it *Mavi Vatan*. But it wasn't great, was it? At one end of the Mediterranean, you had confrontation with a NATO ally, France, during the war in Libya, when they nearly started

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

shooting each other. You've got confrontation with Greece and Cyprus because of claims to the undersea energy reserves. You've got the opportunity of cooperation with Israel because Israel can't bring its offshore resources ashore. So why not a pipeline with Turkey, but through waters claimed by Cyprus? There were lots of problems with *Mavi Vatan*, and perhaps that's why we don't hear about it these days.

Now the situation is actually worse. Your energy supplies from Russia are at risk. So are Turkey's relations with its Western ally's relations because of Turkey's non-observance of the sanctions regime against Russia and other actions which do not befit an ally. Energy resources in the Black Sea have been discovered. But the Black Sea may well become an area of confrontation between NATO and Russia. And you have a nuclear power station being built by the Russians.

Q: Thank you. So, we've moved naturally into that region. From the Mediterranean to the Black Sea and Ukraine. How would you describe Turkey's role in the balance of the forces in the Straits should these things develop?

A: It would be unacceptable for Turkey to disregard its obligations under the Montreux Convention, whatever the pressure from Putin. But, as I said just now, the Black Sea may become a theatre of confrontation between Russia and NATO. Turkey may be confronted with the choice of behaving as a loyal alliance member, or as at present, as an ally partly in name only.

Q: I did ask if you could you expand on British policies on the Ukraine issue at the moment.

A: They're pretty simple. We want Russia to abandon its invasion, to leave Ukraine alone and make reparations for the enormous and unspeakable damage they've done to that country. There's no compromise available here, although I imagine that President Zelensky may eventually make some tactical concessions for the sake of peace.

As I've said already, I deplore Turkish failure to join in the NATO sanctions against Russia. Instead, as you know, Turkey has lent money to Russian Airlines to enable Russian tourists to reach Turkey. Russian credit cards are recognised in Turkey. Of course, I understand the importance of Russian tourists, oil and gas and the trade in agricultural products. But we're in a situation in which two countries are being destroyed and Turkish

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

actions risk prolonging that tragedy. And it's a tragedy which can damage all of us, including Turkey.

It's a crisis which puts Turkey in the spotlight, since one of the consequences of the Russian invasion has been the revitalization of NATO. Finland and Sweden want to join NATO. What does Turkey do in those circumstances? Can it continue to be a detached member of the Alliance? How will this affect Turkey's relations with the US and Europe?

Q: Okay. Thank you. Now we're moving from the Western part of Russia to the Eastern part, and the Caucasus. What do you have to say about the diplomatic and security policies in the Caucasus, especially the tensions between Armenia and Azerbaijan?

A: When I was Under-Secretary for the region, I used to say to the Armenians that although they had conquered Karabakh, Azerbaijan was a bigger, richer country with important oil resources. In the long run Armenia would be the loser. So they should cut a deal now, while they had the advantage. They didn't do that, and they lost.

Of course, Turkey's relationship with Armenia has been difficult for many years. I draw a comparison between the way Turkey has dealt with Armenia and the way that the United States has handled Cuba. They both made the same mistake. The American tactic was to try to bring down Castro, first by invasion and then by trying to isolate him and impose embargoes. What happened was that the Cubans rallied round their Communist leader and put up with all kinds of deprivation. The regime there remains virtually unchanged. To achieve their objectives, the Americans would have done much better to establish an open and broad relationship with Cuba. Before long, American trade and investment would have made it impossible for communism to survive. Cuba would have fallen into the American sphere of influence.

So with Turkey and Armenia. The border is closed, and Turkey has no relations with Armenia. Russia has supported Armenia, and Turkey Azerbaijan. Instead, Turkey should have developed an open relationship with Armenia and encouraged Turkish trade and investment there, drawing Armenia into the orbit of Turkey and the West.

Now, as I foresaw in the 90s, Azerbaijan has regained Karabagh. Russia has invaded Ukraine. The Armenia/Turkey relationship remains unchanged. Armenia has tried to make some kind of balance between its dependence on Russia on the one hand and its desire to develop its ties with the West on the other. Armenia abstained on the recent UN resolution on

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

the Russian invasion, which must have been politically difficult to do. But as the war in Ukraine continues, Russia is likely to demand greater support from Armenia. Russia might try to use Armenia to find ways of bypassing NATO's sanctions. On the other hand, Armenia may be made subject to the Western sanctions that have been imposed on Russia.

Q: Now about Northern Iraq, Northern Syria and the Kurdish issue.

A: Of course the British were partly responsible for the Sykes-Picot agreement. The Sykes-Picot borders were artificial. I used to think that the dreadful recent wars in Iraq, Northern Iraq and Syria would lead to the breakup of these artificial states and that there would be a reversion to tribal, ethnic, religious, and warlord-based mini states. But it hasn't happened. The Sykes-Picot borders remain in place. An important reason for this lies in the interests of major powers and the rivalry between them. I have in mind Russia, the United States, Iran and Turkey. A breakup of these regional artificial states would make those interests very difficult to manage. And then, of course, there's ISIS. You asked about UK strategy. The UK is a major trading nation. As such, it has an enduring and overriding interest in regional security and stability, because that facilitates trade and investment. So, it too favours the maintenance of the regional status quo. But of course, it also has its own distinctive interests and objectives with Russia, the United States, Saudi Arabia, Iran and Turkey.

And then of course there's the Kurdish question which we've already discussed. So these factors can affect the way that the UK pursues its fundamental interest in regional stability. That's not a very precise answer, but I think it reflects the complex realities of the region. I should add, though, that the perceived Turkish interest, which requires Turkish arms and men to be stationed in Northern Syria, is a drain on Turkish material resources and human capital. It also inhibits development in Southeast Turkey. A settlement would bring great benefits, and not just for Turkey. And of course, it's also relevant to the question of refugees and migrants, which is already a controversial issue in the run up your forthcoming elections. The migrants can't simply be returned to their countries of origin by then.

Q: Exactly. Yes. Again, with UK being out of Brexit, do you think that official British recognition of the Turkish Republic of Northern Cyprus could solve. Could it serve to solve this issue in any way?

A: Maybe in its role as a guarantor of the long-disregarded Cyprus Constitution. I have vivid memories of those years' in 1960s when relations between Greece and Turkey were very

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

tense and Cyprus was a key issue. I remember leaving the embassy for lunch one day. As I was going out, the receptionist said, “David, I’ve got a call from someone. I think you had better take it.” I picked up the phone and a voice said “This is the Commander of the British base at Akrotiri. There are Turkish fighters in my airspace. If you can't get them out of there in ten minutes, I'll shoot them down.” I said, “You can’t do that. It’s lunchtime!”. I couldn’t quite visualise calling someone at the Foreign Ministry and saying that their aircraft were going to be shot down. They would be having lunch, too!

As regards your question about the British contribution to achieving a settlement, there are of course many British residents in Cyprus and investment there. But Brexit has simply reduced and weakened the UK’s influence in Cyprus. I very much regret the failure over many years to secure a Cyprus settlement. Many opportunities have been lost and many, including the European Union, share responsibility for that. For some forty years, the UK devoted more effort than anyone else to the search for a solution; in particular through the tireless efforts of Lord Hannay, He was regarded by both the Turks and the Greeks as being biased against them. So he must have been doing something right!

Q: Okay then. Right, thank you. Our last question now, which is a kind of personal one. In their valedictory despatches, your predecessors such as Sir Alexander Knox Helm, Sir James Bowker, and Sir Roderick Sarell wrote about their personal observations regarding Turkey and the Turks. What would your observations be on a personal level from your time spent here?

A: It’s worth telling a story about Knox Helm. After the revolution and Ankara became the capital of the new Republic, the British Embassy in Istanbul was saying, “Must we really move to move to Ankara? Won’t Ataturk make Istanbul the capital again?” So they rented a train at Ankara station as a temporary solution. Knox Helm, the junior second secretary, was sent to live in the train. He noticed one day that Atatürk was building his modest Presidential residence on a hill outside Ankara as it then was. He thought, well, if that’s where the President’s going to live, we’d better have our Embassy up there, too. So, he bought the land now occupied by the Embassy. He reported to the Ambassador in Istanbul that he’d bought a bit of land for the Ankara Embassy close to the President’s palace. And the reply from the Ambassador was, well, if he, Knox Helm, wanted a bit of barren hillside in the middle of Anatolia, he could have it; but the British Government wasn't going to buy it from him. Eventually, of course, the Government changed its mind and bought it from him (but for the same price that Knox Helm had paid for it!)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

As you know from your study of British documents, this was an era when British ambassadors had a habit of commenting, sometimes disparagingly, on the habits and characteristics of the people of the country to which they were accredited. The main criterion seemed to be the extent to which the country in question resembled the United Kingdom. The Turks were probably low down the list because they didn't play cricket!

I think, incidentally that the Turks ought to play rugby if not cricket. They are tough people, good at wrestling, which rugby often resembles. Rugby is one of the most popular sports in little Georgia. Even though the Georgians only started to play seriously in the 1990s, they now compete successfully in the European Nations League. The Turks could do at least as well!

Those two predecessors of mine commented on Turkish hospitality, and it's indeed wonderful. I used to hitchhike around Turkey when I was a language student, and I found I could hardly pay for a meal wherever I went, or sometimes even for accommodation for the night. I once was on a train from Eskişehir to Afyon; I started talking to a man in the compartment opposite me who said he lived in a village about forty kilometres short of Afyon. He invited me to stay the night. So we got out at his village and I spent the night at his house. The village had a *kaplıca*, as many do in that area. So we went to the hamam. Afterwards I said "I must go on to Afyon. When is the next train?" And he said, "It's the same time next week, won't you stay till then?" I said, "I really ought to be getting on". He said, "Well, in that case, you'll have to walk". I started off and eventually I was overtaken by a peasant who was taking his produce by horse cart to the market in Afyon. We slept that night under his cart and reached Afyon the next day. It says so much about how life has changed. Taking his produce to market was a major endeavour, whereas now, in a truck, you cover the distance in half an hour. But my night in the village was a wonderful example of Turkish hospitality. It remains a wonderful tradition. Nowadays Turks from the major cities have hospitable friends all over the country. But they didn't in 1965 because going outside Istanbul was an adventure for urban Turks. They tended to wear hiking equipment, with boots and rucksacks. So I may be a greater beneficiary of countrywide hospitality than they were!

I'd to conclude with an expression of respect and regard for Turkey's rich cultural, spiritual and racial mix and heritage. Besides Turkish, the languages spoken include Laz, Hemşinli, Armenian, Greek, Arabic, Kurdish and more. I wish that the government did not regard this as a threat. On the contrary, it's a priceless asset.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

My wife and I met in Istanbul, and we were married there. Our daughter was born in Ankara. She too was married in Istanbul, simply because she loves Turkey. Our son studied Turkish and Osmanlıca at Oxford University. He has lived in Izmir. We have as many Turkish friends as British. And we return to Turkey every year.

Amanda: Thank you very much indeed. It's been a really wonderful hour listening. It has been a great pleasure.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Biography of Sir David Logan

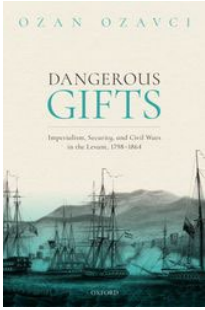
Sir David Logan was British Ambassador to Turkey from 1997-2001 and also served at the British Embassy there between 1965-69. For most of his career, he specialised in east-west relations and in defence policy. He served as Deputy Chief of Mission at the Embassies in Moscow (1989-92) and Washington (1995-97). In London, his appointments included Assistant Under Secretary of State for Central and Eastern European Affairs (1992-94), and subsequently for Defence Policy (1994-95). He was a Senior Associate Member of St Anthony's College, Oxford in 1988-89. Since retirement from the FCO, he has been Director of the Centre for Studies in Security and Diplomacy at Birmingham University, a Senior Fellow of the Institute for Strategic Dialogue, and Chair of the British Institute at Ankara. He has also been director of British, Russian and Turkish companies. He lectures on defence policy at Birmingham University, where he holds an Honorary Doctorate.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Ozan Özavcı, *Dangerous Gifts: Imperialism, Security, and Civil Wars in the Levant, 1798-1864*, (Oxford: Oxford University Press, 2021).¹

Çiğdem BALIM²

The name of the book comes from Fouad Ajami's book *The Foreigner's Gift: The Americans, the Arabs and the Iraqis in Iraq*³, where he promotes the occupation of Iraq by the United States. Ajami claims that it was now the United States' moment in Iraq and its driving motivation should be 'modernising the Arab world'. He refers to the occupation as a legitimate 'imperial mission', a foreigner's gift to the Iraqi inhabitants. (p. 366). In *Dangerous Gifts*, Ozavci tells us how foreign power involvement in the Middle East in the 20th century is no different than that of the 19th century, when the self-defined Great Powers (Austria-Hungary, Britain, France, Prussia, and Russia) had assumed responsibility, either individually or collectively, for supplying security in the region even when the sovereign authority was opposed to their intervention.

The Eastern Question provides the framework of the book, and Ozavci gives an account of the evolution of the term over the years. In the late eighteenth century, before the term Eastern Question was coined, the Vienna order⁴ held the rivalries between the Great Powers in check and the Eastern Question referred mostly to the Russian plans for the partition of the Ottoman Empire. After the invasion of Egypt by France in 1798, it referred to the French expansionism in the Levant. In the 1810s, it was about placing the Ottoman Empire under the guarantee of European public law in order to address Russo-Ottoman differences. In the 1820s, it referred to the diplomatic quandary over the 'Greek crisis'. A decade later it was used in relation to suppressing a civil war in the Ottoman world that had enabled Russia to establish dominant

¹ <https://global.oup.com/academic/product/dangerous-gifts-9780198852964?cc=nl&lang=en&>

² Emerita, Indiana University, E-mail: cbalim@indiana.edu. <https://orcid.org/0000-0002-0771-9865>

³ Ajami, Fouad. *The Foreigner's Gift: The Americans, the Arabs and the Iraqis in Iraq* (New York: Free Press, 2006).

⁴ During the peace negotiations in Paris in March and May 1814, "the leading empires-Austria, Britain, Prussia, Russia, and later France-came to officially style themselves as a separate category, 'the Great Powers', and introduced new hierarchies into international politics on the continent. Nearly a century before the formation of the League of Nations, the five claimed managerial responsibilities to form an exclusive security system, the Congress or Vienna system, which aimed at precluding a return to the horrors of the Napoleonic Wars that had devastated Europe in the past three decades". p. 107

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

control over the Porte. And then, in the 1840s, it was repurposed as an issue of ‘civilisation’ to be dealt with globally. (p. 10) By late 1855-6 the Ottoman Empire became financially dependent on European banks and syndicates, and it becomes clear that the history of the financial colonisation of the Middle East did not begin in the post-World War II Middle East after the independence of various colonies, but with the financial turn of the Eastern Question. Finally, in 1922-3, with the Lausanne Peace Treaty, which marked the end of the Ottoman Empire and the end of the World War I for the Middle East, the Eastern Question was laid to rest.

Ozavci’s poses the crucial question: in the history of the Middle East, were the roles played by the locals themselves only those of ‘bargaining chips’, ‘junior partners in the power game’, or ‘trouble-makers’? We barely read about ‘the lives, ideas, emotions and threat perceptions, and interests of Levantines themselves’ and therefore perhaps we should pay ‘particular attention to the part that the local actors played in enabling interventionism and in the production of violence in the Levant.’ (p. 4). The detailed accounts of the Ottoman imperial subjects, both in the Porte and outside, and power struggles and differences of opinion among them show that the men of power began to seek the aid of one or more Great Power against their rival pashas or their Ottoman overlords. The struggle and fights among these locals were heightened by Great Power involvement creating an ever-increasing demand for security in the Middle East. Starting with the invasion of Egypt by France in 1789, he details his answer to the question.

The book starts with Napoleon Bonaparte’s occupation of Egypt in 1798, which symbolises the beginning of intensified inter-imperial rivalries in the Levant. At the time the Great Powers, which had different interests and rivalries, were coming to realise that strategic cooperation was the only means to ensure European security while maximising their imperial interests. They had to act together, making concessions where they can for a greater good. But the invasion of Egypt was also significant because the Powers came to assume the right to supply security in the Middle East for the ‘benefit’ of the locals, whose realities and complex dynamics they failed to see. The invasion also carried the arrogance of Enlightenment thought that enlightenment can be taught to others, and it can be used to civilise others. Before the French invasion, Egypt had already been in turmoil and was suffering persistent civil wars, and the invasion only heightened existing hostilities. The book draws many parallels with the more recent American invasion of Iraq post 9/11 for regime change: in both cases there were some natives who welcomed this ‘gift’ from the West.

Mehmet Ali Pasha, the governor of Egypt, made use of the Napoleonic Wars politically (he managed to remain in power), economically (he made immense profits by selling grain and other agricultural products to warring European Powers), and he built on reforms introduced under the

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

French rule in 1798-1801. After the war he recruited former-French officers (from Bonaparte's disbanded armies) to help him reform his own army, navy, and bureaucracy. The book gives a detailed account of the Ottoman Empire's struggles and the role of Mehmet Ali in the downfall of the Empire becomes very clear to the reader. Mehmet Ali's aim was to expand his rule and control Syria with his more advanced army. Meanwhile the Ottoman elites such as the Ottoman ambassador to Paris, Mehmed Said Halet Efendi (1761–1822) had already been in dissidence when Mehmed Ali Paşa rose against Istanbul in 1831-2. (p. 106-12). In 1833 the Russian intervention divided the Powers: France was supporting Cairo, and the rest were supporting Istanbul. Meanwhile the civil war and sectarian violence in Mount Lebanon continued and the Great Powers intervened in 1840. Hence, the book is also very much about the local actors at the Porte such as Hüsrev Paşa, the Sultan's serasker (the Ottoman equivalent of Minister of War), an age-old personal enemy of Mehmet Ali of Egypt, or Mustafa Reşid Paşa, one of the architects of the Gülhane Edict that ushered in the Tanzimat reforms, and Sultan Mahmud II's son-in-law Said Paşa, as well as their followers and colleagues. The book follows these actors taking the side of different foreign powers as well as their struggles with each other.

A section of the book is devoted to Lebanon and its history, and Ozavci gives in detail how over the years sectarianism was already an important aspect of inter-elite, and the class struggles before the Tanzimat and finally the 1840 intervention. We read about Richard Wood, the Ottoman/British agent who arrived in Lebanon and distributed arms to the Christians of the region, who were traditionally under French protection. He was then appointed as the British Consul in Damascus where he would play a key mediating role between local and Ottoman authorities during the Maronite-Druze wars in 1842 and 1845. In late 1840 and early 1841, after the Ottoman rule was restored in Syria, for about six months, Wood was very influential. The French agents in Syria reported back to Paris, that Wood was acting like the 'de facto governor general of Syria'. (p. 246) Ozavci claims that the semi-autonomous administrative model implemented in Mount Lebanon in 1864 inspired the administrative model introduced through the mediation of Great Powers in Crete by 1869. Then again during the 1910s, when a civil war broke out between the Armenians and the Kurds in eastern Anatolia, the Powers intervened diplomatically, and again took their inspiration from the Lebanese experience.

Another interesting and useful point about Ozavci's book is that using primary sources and by placing the events in the Ottoman Empire onto a larger world stage, it helps us to understand and interpret important events like the Gülhane Edict, and the introduction of the concept of civilisation (medeniyet) to the Empire. The term 'civilisation' was coined and systematically invoked in international political thought after the French and Scottish Enlightenments in the

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

second half of the eighteenth century. It was translated as ‘medeniyet’ in Ottoman Turkish political lexicology, and introduced first in an editorial of the official newspaper Takvim-i Vekayi (The Chronicle of Events), and then with Reşid’s letters from Paris to Istanbul in the 1830 following its usage in French political thought. By the 1850s ‘medeniyetçilik’ (civilisationism) emerged as a semi-official ideology of the Ottoman Empire. (p. 184)

‘Dangerous Gifts’ is divided into three parts:

Part I, ‘Avant le mot’, discusses the beginnings of Great Power interventions in the eighteenth century under the shadow of the unfolding Eastern Question.

Part II, ‘The Invention of the Eastern Question’ scrutinises the implications of the formation of the Vienna Order in Europe for the Levant at the time when the term ‘Eastern Question’ was coined and gradually became prevalent in international political parlance.

In Part III, ‘The Mountain’, the author gives a detailed history of Lebanon (Mount Lebanon). Through the story of the Jumblatts, a Druze family that had lived through wars and violence in the Levant for centuries, it considers how the intervention changed the lives of the Lebanese themselves.

Ozan Ozavci⁵ uses an extensive number of primary sources from the Russian, American, English, Scottish, Turkish, Egyptian archives, including embassy letters, official and private correspondence. He follows the events from the perspectives of different agents through the use of these primary sources, moving the reader gradually from 1798 to the end of the 19th century, before turning to the 20th century in the Epilogue. The thirty page select bibliography (p. 371-401) also contains practically every secondary source on the subject.

⁵ Dr. Ozan Ozavci is Assistant Professor of Transimperial History at Utrecht University, and associate member at the Centre d’Études Turques, Ottomanes, Balkaniques et Centrasiatiques (CETOBaC, UMR 8032) in Paris. He is one of the convenors of the Lausanne Project.

<<https://thelausanneproject.com>> in 2023, a conference will be organised in London for the launch of the edited volume containing the contributions of the members of the project.

Resul Babaoğlu, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)*, (İstanbul: Libra Kitap, 2019).

İlker DOĞAN¹

Resul Babaoğlu'nun 2019'da Libra Kitap tarafından yayımlanan *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)* adlı çalışması, adından da anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin erken Soğuk Savaş dönemindeki kültür hayatına İngiliz kültürünün etkilerini inceliyor. Çalışma esas olarak, bu kültürel etkileşimde etkin rol oynayan British Council, Anglo-Turkish Society vb. kurumların Türkiye sathındaki faaliyetlerine odaklanıyor.

Babaoğlu, çalışmasına Türk-İngiliz ilişkilerinin başlangıcından yakın dönemlere kadarki süreci özetleyerek başlıyor. Dünya tarihini en çok şekillendiren milletlerden ikisinin birbirinden etkilenişini iyi tahlil edebilmek için bu arka planı bilmek önemlidir. 19. yüzyıldan bugüne bu etkinin yönü neredeyse tamamen İngilizlerden Türklere olmuştur. Türklerin, Babaoğlu'nun da ön sözde ifade ettiği gibi, “telaşlı modernleşme”si bunun bir yansımasıdır. Türkler gibi, uzun bir süre dünyayı veya dünyanın bir kısmını egemenliği altına alabilmiş bir milletin, daha sonra kültürel olarak başka bir dominant milletten etkilenmeye başlaması, ilginç bir tarihi olgudur. Babaoğlu Türk-İngiliz ilişkilerini, III. Murad'ın Kraliçe Elizabeth'e, birkaç İngiliz tüccarına ticari imtiyaz verdiği haberini içeren bir mektubu göndermesiyle başlatıyor. Bu iki milletin bu tarihe kadar birbirleriyle ilişkiye girmemesinin ise iki sebebi vardır: Öncelikle iki ülkenin coğrafi açıdan birbirine olan uzaklığı ve ayrıca iki ülkenin yayılma alanlarının birbirinden farklı oluşu; Osmanlıların doğu ve orta Avrupa üzerine yayılmaya çalıştığı yüzyıllarda İngilizler denizlerde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bundan ötürü iki millet birbirleriyle uzun süre karşı gelmemiştir.

İngiltere, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. 1878'de bu tutum değişecektir. Osmanlı Devleti'nin artık kesinlikle çökeceğini ve bu “pasta”dan Rusya'nın büyük bir dilim alacağını fark eden İngilizler bundan böyle Osmanlı'ya emperyal duygularla yaklaşmıştır. II. Abdülhamid döneminde cari olan anlayış, İngiltere aleyhtarlığı ve Almanya taraftarlığı şeklinde özetlenebilir, nitekim bu dönemde

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: ilkersdogan@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-6212-5875>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Kıbrıs ve Mısır İngiltere tahakkümüne geçecek, İngiltere 1914'te bu bölgeleri resmen işgal ettiğini duyuracaktır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye İngiltere ilişkileri soğuk başlamıştır. Zira Milli Mücadele döneminde İngiltere hem İstanbul'u (ve diğer bazı bölgeleri) bizzat işgal ederek, hem de Yunanistan'ı açık veya gizli destekleyerek Türk halkının karşısında yer almıştır. Lozan sürecinde de İngiliz tarafının Türk tarafına karşı -küçümsemeye varan- amansız bir mücadele verdiğini unutmamak gerekir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Musul ve Şeyh Sait İsyanı gibi sorunlar İngiltere ile Türkiye arasında önemli soğukluk sebepleri olmuşsa da, 1930'larda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişiyle iki devlet yakınlaşmıştır. 1934'te İngiltere'ye ilk büyükelçinin atanması ve 1936'da Britanya Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti bu yakınlaşmanın ürünleridir. Bu dönemde Avrupa'da yayılan faşizme karşı Türkiye'nin faşizmin karşısında demokrasi bloğunun yanında yer almasını isteyen İngiltere de bu yakınlaşmayı istemiştir.

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye tarafsız kalmaya çalışmış, savaşın sonunda da demokrasi bloğunun yanında yer almıştır. Savaştan sonra Truman Doktrini ve Marshall Yardımı, Kore Savaşı'na asker gönderme ve NATO'ya giriş gibi hamleler Türkiye'nin artık hedef olarak batı bloğuna kilitlendiğini açık bir şekilde gösterir. Babaoğlu'nun çalışmasını okurken, zihnimizde şu soru döner: İngiltere neden Türkiye'yle yakınlaşmayı bu kadar istiyordu? Bunun cevabını, çalışmanın da odaklandığı dönem olan 1950'li yıllar boyunca İngiltere'nin, doğu bloğuna karşı Türkiye'ye duyduğu ihtiyaçta bulabiliriz. Bu ihtiyacın iki yansıması olarak NATO ittifakı ve Bağdat Paketi'nin saymak mümkündür. Türkiye'nin NATO'ya bağlı kalması, doğu bloğuna yanaşmaması, NATO'nun ABD ile birlikte en güçlü aktörü olan İngiltere için hayli önemliydi. Öte yandan İngiltere Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti ABD'ye devrettikten sonra Ortadoğu'da SSCB nüfuzuna karşı daha aktif bir politika gütmeye yoluna gitti. Türkiye de bu açıdan adeta kilit bir ülke olduğu için, Bağdat Paketi ülkeleri içinde ağırlık en çok Türkiye'nin üstündeydi. Ne var ki bu pakt etkisiz olmuştur.

Burada, Babaoğlu'nun bahsettiği iki kavrama değinmek gerek: "kültürel diplomasi" ve "kültürel emperyalizm". Yazara göre kültürel diplomaside geleneksel diplomasinin aksine sorunlar yerine değerler öne çıkarılır. Bu değerler iki ülkenin birbiriyle ilişki halinde kalması için önemli unsurlardır. Yazar kültürel diplomasi ile kültür emperyalizmi arasındaki ayrımı da şöyle ortaya koyar: "... Genellike kültürel emperyalizm ile karıştırılan kültürel diplomaside temel ölçü, kültürel unsurların bir baskı aracı olarak kullanılıp kullanılmadığıdır." (s. 24).

Yazar giriş bölümünün devamında İngiliz kültürünün tanıtımı için İngiltere tarafından kurulan ve pek çok ülkede faaliyet gösteren British Council'den bahsetmektedir. Bu kurumdan kitap boyunca devamlı bahsedilecektir. Zira iki ülke arasındaki kültür ilişkilerinde bu konsey başat bir rol üstlenmiştir. 1934'te kurulan konsey Türkiye şubasını 1941'de açmıştır. Konseyin Türkiye'deki faaliyetlerinin esas amacı İngiliz kültürünün tanıtılması ve iki toplum

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

arasında yakınlaşmanın sağlanmasıdır. Bu amaç uğruna öğrenci ve öğretmen değişim programları, öğrenci bursları, çeşitli konferanslar, çeviri faaliyetleri, sergiler, müzik festivalleri gibi uygulamalar yapılmış, ayrıca İngiltere'den çeşitli konularda uzmanlar getirilip burada ders/konferans verdirilmiştir. Türk tarafının 1942'de Londra'da bir halkevi açması ilişkileri pekiştirmiştir. Zira Türkiye'deki halkevlerinin bir şubesi olarak açılan bu kurum yurtdışında açılan ilk ve tek halkevi olacaktır.

Soğuk Savaş'ın bu erken dönemlerinde İngiltere sadece karşıt blokla değil, kendi bloğunda yer alan diğer devletlerle de rekabet etmek durumunda kalmıştır. Babaoğlu bunun bir örneğine aynı bölüm içinde yer veriyor. ABD ve Almanya'nın Türkiye'de İngiltere'den daha aktif bir kültürel faaliyet halinde olması İngiliz mercilerini rahatsız etmiş ve bu durum kurumun yazışmalarında da belirtilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde Türk-İngiliz Müzik Festivalleri'nden bahseden yazar, bu konuya uzunca bir yer ayırmıştır. Burada 1948-1951 arasında Türkiye'de Türk ve İngiliz müzisyenler tarafından icra edilen dört festival detaylı olarak anlatılıyor. Festivaller British Council tarafından organize edilmiştir. Yazar bu festivallerdeki bazı aksaklıklar ve uyumsuzluklara rağmen, festivallerin ilgiyle takip edildiğini, cumhurbaşkanının da konserleri merakla takip ettiğini, sonuç itibarıyla festivallerin kendilerinden beklenen ilgi ve yakınlaşmayı hemen hemen sağladığını belirtiyor.

Üçüncü bölümde Türk-İngiliz Kültür Anlaşması'nın detayları anlatılıyor. 1956'da imzalanan bu anlaşma, anlaşılacağı üzere kültürel yakınlaşmayı amaçlamaktadır. Daha önce İngiltere de, Türkiye de bu neviden anlaşmaları başka ülkelerle imzalamış olmalarına rağmen birbirleri arasında böyle bir anlaşma imzalamamışlardır. Yazar anlaşmanın imzalanmasında yine British Council'in öncülük ettiğini belirtiyor. Anlaşmanın detaylıca incelendiği bu bölümde yazar, taraflar arasında yaşanan bazı anlaşmazlıklara değiniyor. Bunlar arasında; Türkiye'de açılmak istenen İngiliz okulları meselesini, İngiltere'nin Türkiye büyükelçiliği çalışanlarının yakınlarına Türkiye'nin vize muafiyeti vermemesi meselesini ve ders kitaplarındaki ötekileştirici ifadeleri sayabiliriz.

Dördüncü bölümde iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler bahsine dâhil edilebilecek üç kurumun mercek altına alındığını görüyoruz. Bu kurumlar, 1947'de Ankara'da açılan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, 1951'de yine Ankara'da kurulan İngiliz Kültür Derneği ve 1953'te Londra'da açılan Anglo-Turkish Society. Yazar bu kurumlardan İngiliz Kültür Derneği'nin pasif kaldığını ve bunun yerine Anglo-Turkish Society'nin açıldığını belirtiyor. Ayrıca Türkiye'deki iktidar değişimi dolayısıyla halkevlerinin kapatılması sebebiyle Londra halkevi de kapatıldığı için, bu kurum o halkevinin yarattığı boşluğu da doldurmayı amaçlamakta idi. Bu bölümde en ilgi çekici kurum İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'dür. Zira arkeoloji Türkiye açısından mimli bir alandır. Türkiye'ye ait olan pek çok tarihi eserin kaçırılmak veya üçüncü şahıslardan satın alınmak yoluyla Avrupa'nın farklı müzelerinde sergilendiği bilinmektedir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Dolayısıyla İngiltere'nin Türkiye'de böyle bir enstitü açması aşamasında bazı sorunlarla karşılaşması anlaşılabilir bir durumdur. Bu sorunlar Türkiye'nin bazı bölgelerinde arkeolojik kazı için İngiliz arkeologlara izin vermemek veya izin sürecini uzatmak şeklinde gerçekleşmiştir.

Beşinci bölümü, 1956'da imzalanan kültür anlaşmasından sonra yürütülen faaliyetlere ayıran yazar, burada çeşitli kültür faaliyetlerini işliyor. Bu faaliyetler arasında karşılıklı öğrenci, öğretmen ve akademisyen değişim programlarını, öğrenci burslarını, İstanbul'daki İngiliz okullarını ve çeşitli sergileri sayabiliriz. Bu dönemde iki taraf uzmanlarının her iki ülkede verdiği konferanslar tablolar halinde gösterilmektedir. Bu programlar kapsamında Türkiye'den Prof. Dr. Sabri Ülgener ve Prof. Dr. Halil İncelik gibi ünlü isimlerin de Londra'da konferans verdiklerini görmekteyiz. Göze çarpan diğer bir husus ise, İngiltere'den Türkiye'ye konferans vermek üzere gelen uzmanların, daha çok tıp alanından ve sosyal bilimler alanından olmalarıdır. Yazar bu bölümde Türk tarafı kaynaklı bazı sorunlara da değiniyor. İngiltere'nin burs vereceği Türk öğrencileri belirleme sürecine Türk mercilerinin de dâhil olmak istemesinin ciddi bir pürüz olduğunu öğreniyoruz. Zira konsey bu bursları etki alanını genişletmek için verecektir, bu durumda bundan mahrum kalabilirdi. Türk tarafı ise, bu bursları alan öğrencilerin büsbütün İngiltere'nin etkisine girmesinden endişe duymaktadır. Ayrıca British Council faaliyet gösterdiği tüm ülkelerde aynı politikayı uygulamasına rağmen buna sadece Türkiye'nin itiraz ettiğini görüyoruz. Türkiye'ye gelecek olan İngiliz öğretmenlerin Türkiye'de "mevzuat" ve "prosedür" temelli yaşadığı sorunları da bu cümleden sayabiliriz.

Babaoğlu sonuç bölümünde ise, iki ülke arasındaki tarihsel süreci kısaca değerlendirdikten sonra, tarafların kültürel olarak yakınlaşabilmeleri konusunda şu kaniya varıyor: Bu yakınlaşmanın kolay ve hızlı gerçekleşmesinin altında şu sebepler yatmaktadır: Türkiye zaten yüzyıllardır batılılaşmayı isteyen bir devlettir ve İngiltere'den gelecek böyle bir etkiye zaten açıktır. Halk nazarında da, devlet açısından da bu kültürel etkileşime bir itiraz söz konusu olmamıştır.

Öte yandan İngiltere'nin de, Ortadoğu'daki özgül ağırlığı ve Ortadoğu halklarıyla olan kültürel bağları dolayısıyla Türkiye'yi etkisi altında tutmayı arzulamasını düşünürsek, bu iki durum birleşince bu yakınlaşmanın neden nispeten daha kolay olduğunu anlayabiliriz.

Yazar bu bölümde bu kültürel faaliyetlerin sadece kültürel faaliyet olmadığını, bunların siyasi ve ticari getirilerinin de olduğunu belirtiyor. Örneğin bu sayede İngiliz kültür evreninin sınırları genişlemiştir. Bu cümleden olarak, bu süreçte başlatılan dil seferberliğiyle Türkiye'de *lingua franca* olarak İngilizce, Almanca ile Fransızcanın yerine geçmiştir. Bu da doğal olarak Türkiye'deki entelektüel ortamın Anglo-Sakson etkisinde gelişmeye başlamasını doğurmuştur. Yazar bu kültürel etkileşimin mimarları olan, iki ülkenin azimli bürokratlarının haklarını teslim ederek metnini bitiriyor.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

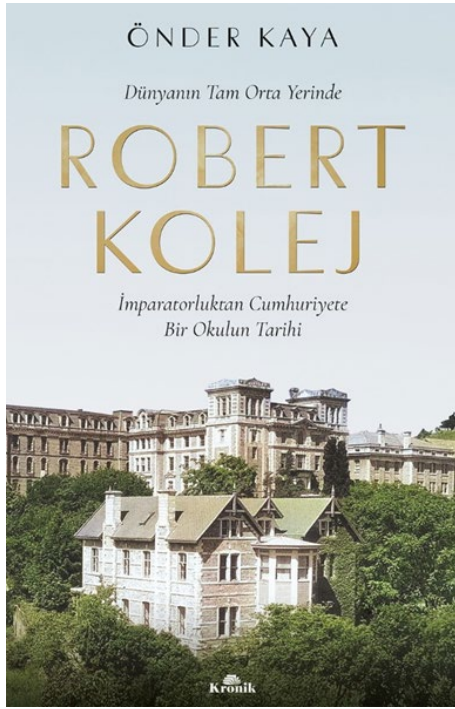
Eseri akademik tarih araştırmaları için cazip kılan unsur, çoğunlukla İngiliz Milli Arşivi'nden birincil kaynakların kullanılmış olmasıdır. Özellikle British Council'ın çalışmalarından bahsedilirken, bu kurumun resmi yazışmaları kullanılmıştır. Eser, yakın dönem Türkiye kültür tarihi, özellikle de İngiliz kültürünün Türk kültürüne etkileri üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak eser hükmündedir.

Önder Kaya, *Robert Kolej: İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022).

Taha Ayça AYDEMİR¹

Pek çok ünlü ismin mezun olduğunu bildiğimiz Robert Kolej bu başarıyı nasıl elde etmiş ve hangi temeller üzerine kurulmuştur, biliyor musunuz? İşte Önder Kaya tam olarak bu noktada biz okuyucuları aydınlatmayı hedefliyor. İncelememize konu olan eseri şeklen aktarmak gerekirse kitabın tam adı; Dünyanın Tam Orta Yerinde Robert Kolej: İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi. İlk basımını Ocak 2022’de Kronik Kitap’tan çıkaran kitap indeksi ile 542 sayfadan oluşmaktadır. Ciltli baskının liste fiyatı 125 TL iken indirimli hali 81 TL’dir.

Yazar Önder Kaya, 1974’te İstanbul’da doğmuş, 1997’de Marmara Üniversitesi tarih bölümünde lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı üniversitede Ortaçağ Tarihi alanında yüksek lisans yapmıştır. Özel okullarda ve 2006’dan beri Robert Kolej’de tarih öğretmenliği yapan Kaya’nın tarih alanında 13 kitabı bulunmaktadır. Kaya, Türkiye Yazarlar Birliği’nden 2008’de şehir kitapları ödülünü almıştır. Ayrıca çeşitli gazetelerde de yazıları bulunmaktadır.

Kitapta işlenen zaman dilimi ağırlıklı olarak 1863-1971 yılları arasını teşkil etmektedir. Bunun temel nedenini ise Robert Kolej bünyesinden birden fazla okul doğması olarak belirtmektedir. Kitap 4 ana başlık altında pek çok alt başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde 2 ayrı başlık bizi karşılar. İlgili kısımda koşulların ve konteksin iyi anlaşılabilmesi için okulun kurulduğu 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na ve imparatorluğun ABD ile olan ilişkisine dair bilgiler verilmektedir.

Kitabın ilk üç bölümünde görüyoruz ki kronolojik sıralamada gidilmeye özen gösterilmiştir.

İlk bölümün ana başlığı Robert Kolej’dir Bebek Seminer Okulu ile temelleri atılan

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: tahaaycaaydemir@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0001-5799-5545>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Robert Kolej fikrinin Cyrus Hamlin tarafından hayata geçirilişi anlatılmaktadır. Cyrus Hamlin'in girişimleri ve kendisinin finansörü (aynı zamanda okulun isim babası) New Yorklu İş Adamı Christopher Robert hakkında bilgi verilmektedir. Ahmet Vefik Paşa'nın arazisinin ve Kuruçeşme taraflarında bir arazinin satın alınması ile Robert Kolej hayata geçmeye başlamış tam olarak 16 Eylül 1863'te açılmıştır. Açılıшта yalnızca 4 öğrenci bulunmaktaydı. Uzun bir süre gayrimüslim öğrenciler ağırlıklı olarak devam etmiştir. Öğrenci sayısı genel olarak artmıştır. Savaş ve ekonomik buhran dönemlerinde azalmış olduğunu belirtmekte fayda vardır. Hamlin, misyonerlik faaliyetleri ile Osmanlı topraklarına gelmiş bir eğitimci olsa da zaman içerisinde bu bağı kopararak öğrencilere seküler bir eğitim sunmayı tercih etmiştir. Yazar, Robert Kolej'in binalarının tasarımlarına, inşasına, fonlarına ve bina isimlerinin tarihçesine oldukça ayrıntılı değinmiştir. İlk binaların inşasında Hamlin ve öğrenciler beraber çalışmış bu da Robert'e olan aidiyet duygusunu perçinlemiştir. Hamlin'in 26 Eylül 1873'te okuldan ayrılışı bu aidiyetin en dramatik vedalarından birini teşkil etmektedir. Hamlin'in okulun apolitik kalması konusundaki tutumu kurumun ikinci müdürü olan Washburn ile ayrı düşmesine neden olmuş ve finansör Christopher Robert'in Hamlin'den istifasını istemesi durumunu hızlandırmıştır. Böylece İstanbul'daki 34 yıllık hayatı sona eren Hamlin daima kırgın kalacak şekilde yerini George Washburn'e bırakır. Washburn'ü açık ara Hamlin'den ayıran nokta fon bulma konusundaki yeteneğidir.

Okuldaki Müslüman öğrenci sayısının başlangıçta az olmasının nedeni II. Abdülhamid'in Müslüman öğrencilerin gayrimüslim okullarına gitmesini yasaklamasıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra durum tam tersi bir hal alacaktır. Washburn'ün okuldan ayrılışı ise planlı gerçekleşecek ve yerine Caleb Gates geçecektir. Gates pek çok tarihi ana şahitlik edecek bir isimdir. Kendisinin okulu yönettiği tarihlerde Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Lozan görüşmelerinde Amerikan heyetinde yer almış ve burada Türkiye yanlısı bir tutum sergilemiştir. Türkiye lehindeki tutumu 1932'de emekli olduktan sonra da devam edecektir. Kitabın geri kalanında kronolojik sırasıyla müdürlere yer verilir. Bölümün sonlarında ise okulun sosyal faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bunlar kolejlilerin kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetlerini okuyucuya tanıtırken nasıl Türkiye'deki eğitimde öncü bir okul olduğunu anlamamızı sağlar. Okulu diğer okullardan ayıran, kitabın pek çok yerinde vurgulandığı gibi derslerde çeşitliliği, aynı zamanda yabancı dildeki eğitimi desteklemesidir. Öyle ki Osmanlı'nın çok uluslu yapısından ötürü var olan çeşitlilik okula da tezahür etmiştir. Farklı dil derslerinin yanında İngilizce eğitim dili olarak okulu öne çıkaran özelliği olmuştur. Öğrencilerin ve bir dönem askerlerin okulu tercih etmelerinde dil faktörünün ön planda olduğunu görüyoruz. Kitapta Kolej kültürünün muhteiyatının değiştiğini ve eski mezunlarının bu farktan çok rahatsız oldukları vurgulanmaktadır. Burada yalnızca şunu belirtmekle yetineyim; bu değişime sebep olan şey ortaokul kısmının kaldırılarak Amerikan Kız Koleji ile birleşmesi ve 13 Ocak 1971'de yeniden yorumlanan Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile Yüksekokul kısmının Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşerek Kolej'den ayrılmasıdır.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Ortaokul kısmının kaldırılması İngilizce eğitim veren bir kurum için eğitim kalitesi hususunda endişe verici bir durumdur. Sorun prep (hazırlık) kısmının konması ile çözülecektir.

İkinci bölüm olan Robert Kolej Yüksekokulu kısmında yine okulun inşaatından başlanır. Bu okulun mühendislik alanında öncü olduğunu belirtmek gerekir. I. Dünya Savaşı döneminde ekonomik durumlardan ötürü kapatılması söz konusu olduğunda dahi gelecekte değişen Türkiye için kıymetli bir değer olduğu düşünülerek bu fikirden vazgeçilecektir. Bölümde Robert Kolej'in karma eğitime geçişine, ardından da Bebek'ten Arnavutköy'e taşınmasına yer verilir. Boğaziçi Üniversitesi'nin adının belirlenmesi gibi hususlar aydınlatılır. Bundan sonra Robert Kolej, Bebek'teki kampüsü üniversiteye bırakmak durumunda kalacaktır.

Üçüncü bölüm ise Amerikan Kız Koleji'ni anlatır. Bu bölümü benim için kıymetli kılan eğitimci kadınlarının güçlü duruşlarını yazarın karşı tarafa aktarmadaki gücüdür. Bölüm okulun köklerinin atılmaya başladığı ilk evre olan Gedikpaşa'daki "homeschool"dan başlar. Yapı sonrasında Kadın Misyonerler Teşkilatı tarafından fonlanarak Üsküdar'da tıp, sosyal hizmetler ve terbiye konusunda eğitim verecek Amerikan Kız Koleji'ne evrilir. Başında ise ilerleyen süreçte Osmanlı'ya hizmetleri neticesinde Şefkat Nişanı ile ödüllendirilecek Mary Mills Patrick bulunmaktadır. Mary Mills Patrick başlangıçta Cyrus Hamlin'in kızı Clara Hamlin ile müdüriyeti paylaşırsa da Clara Hamlin evlendiğinde okulun tek müdiresi olacaktır. Misyoner Teşkilatı ile pek çok kez sorun yaşayan Patrick okulu misyoner havasından kurtarmakta istekliydi, başarılı da oldu. Kendisi Yunanca, Ermenice, Almanca, Türkçe biliyordu ve felsefe konusunda uzmanlaşmıştı. Kız Koleji'nde Robert Kolej'deki gibi başlangıçta Müslüman ailelerin çocuklarını görmek mümkün olmayacaktır. Ancak gizlice gönderen aileler de mevcuttur ki okuldan ilk bakalorya diploması ile mezun olan Türk kızı Halide Edib Adıvar olacaktır. Tarihimizdeki önemli kadınlardan olan Adıvar'ın düşünce yapısının inşasında Kolej'in etkisini görmek pek tabii mümkündür. Yazar da buna istinaden aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Üsküdar'daki binasında çıkan yangın sonucunda Arnavutköy'de yeniden inşa edilen okul günümüz Robert Kolej'ini teşkil etmektedir. Okulda kurulan tıp bölümünün ömrü uzun süreli olmamış ancak 1925'te Amiral Bristol Hemşirelik Okulu kurulmuştur. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı döneminde öğrenciler arasında bazı zıtlıklar yaşanmış Türk öğrencilerin acılarını içlerinde yaşamayı tercih etmeleri nedeniyle büyük bir gerginlik çıkmamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile öğrencilerin milliyetlerinin muhteviyatında değişiklikler olacaktır. Kız Koleji'ni Robert Kolej'den ayıran bir özelliği Öğrenci Birliği'nin disiplin yönündeki rolüdür. Öğrenciler bu vesile ile öz yönetim konusunda bir yönetici, karar mercii konumundadır diyebiliriz. Öyle ki Robert'ten farklı olarak da dışarı çıkma izinleri dahi not ortalamasındaki başarıya göre verilmektedir.

Ek Metin olarak sunulan alt bölümlerde plandan öteye gidemeyen Kandilli Kız Lisesi ve Amerikan Kız Koleji kıyası verilir. Bağış için piyango çekilişi dahi yapılan Kandilli'nin

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

salt bir girişim olarak kalması yürekleri burkan bir şekilde tasvir edilmiştir. Ek 2’de ise Kolej’in edebiyattaki olumsuz yansımalarından bahsedilmekte ve örneklendirilmektedir.

Dördüncü bölüm olan son bölümde ise kurumdaki eğitimden ve okulda eğitim almış, sonrasında önemli siyasi, sanatçı, bilim insanı, edebiyatçı olmuş öğrencilerden bahsetmektedir. Kaya, başta da belirttiği gibi kişilerin seçiminde inisiyatif kullanmıştır. Bütün mezunları alması pek tabii mümkün değildir.

Kitabın yazım hikayesi ise Kaya’nın Robert’te prep sınıfına kurumun tarihini anlatacak ve Robert kültürünü aktaracak bir ders içeriği hazırlaması üzerine başlar. Kronik Kitap’ın Yayın Yönetmeni Adem Koçal’ın teklifi üzerine kitaplaştırmaya karar verir. Alanda olan kitaplar İngilizce yazıldığından veyahut basımları bulunmadığından okuyucular tarafından ulaşılması zordur. Yazarın hedef kitlesi genel okur kitlesidir. Bu nedenle yalnızca Robert Kolej’e aşina olanların anlayabileceği ayrıntıları minimum düzeyde tutmaya çalışmıştır. Dil hususunda gayet açık bir yapı taşıyan kitap, Osmanlıca terimlere Kaya tarafından getirilen açıklamalarla anlaşılır kılınmıştır.

Kullanılan kaynaklara bakıldığında birincil kaynak olarak Kolej’in kendi yayınlarının olması çok kıymetlidir. Kaya’nın okulun tarih öğretmeni olması kendisine farklı bir perspektif katmıştır. Kaya, eline geçen okul tanıtım broşürlerini inceleyerek kitapta özel birer alt başlık vermiştir. Kurumda eğitim vermiş ve eğitim almış kişilerin anılarından, röportajlarından yararlanmış, o dönem gazetede okulla ilgili çıkan haberlere gerekli gördüğü noktalarda kısaca değinmiştir.

Önder Kaya’nın Robert Kolej’i titiz çalışılmış, okurken roman havası veren akıcı bir araştırma eseridir. Spesifik olarak okulun tarihini merak eden okurlar için faydalı olacağı şüphesizdir. Bu noktada kitabın yazılmasına giden süreci ve amacını unutmamak gerekir. Kolej tarihi ve kültürünün preplere aşılması, öğretilmesi için oluşturulan içerik öğrencilere farklı parçalardan peyda olan uyumlu bir mozaik olma geleneğini aşılacak ince nüanslarla, tarihsel bir alt yapı ile desteklenmiştir. Bir gruba ait olmak için grubu tanımak ve ne gibi zorlukları aşarak günümüze kadar tesir ettiğini bilmek çok önemlidir. Kendimce saydığım sebeplerden kitabın her Kolejli için bir iftihar kaynağı olduğunu belirtmek isterim. Belki üzerinde düşünülmesi gereken bir iki noktayı ise şöyle belirtmem uygun olacaktır. Kitaptaki olaylar sıralamasının kronolojik olması ve Robert Kolej ile Amerikan Kız Koleji içerisindeki alt başlıklarda tarihsel paralellik görülmesi bağlamı özümsemek açısından elverişlidir. Ancak birçok alt başlığın olması hususu bir nebze okuyucuyu yorucu niteliktedir. Bir diğer husus ise bazı yerlerin kitabın farklı yerlerinde tekrar tekrar ele alınmış olmasıdır. Her ne kadar pekiştirici olsa da okuyucuyu metinde döngüdeymiş hissiyatına sürükleyebilmektedir. Yazar sonraki revizyonlarda özellikle son bölümü geliştirmeye niyetli olduğunu belirtmiştir. Bu konularda da bir düzenleme gerekebilir. Kaya’nın işine olan bağlılığının nişanesi olan kitabı okumanız günümüzde hala zirvelerdeki yerini koruyan Kolej’i anlamak için yardımcı

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

olacaktır.